

Jahreskonferenz des Deutsch-Tschechischen Gesprächsforums, Berlin 2005: Deutsche und Tschechen im Jahr 2005: Was bedeuten 60 Jahre Frieden und Integration in Europa für die gegenseitigen Beziehungen?

Schuch, Gereon (Ed.)

Veröffentlichungsversion / Published Version
Konferenzband / conference proceedings

Zur Verfügung gestellt in Kooperation mit / provided in cooperation with:
SSG Sozialwissenschaften, USB Köln

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Schuch, G. (Hrsg.). (2006). *Jahreskonferenz des Deutsch-Tschechischen Gesprächsforums, Berlin 2005: Deutsche und Tschechen im Jahr 2005: Was bedeuten 60 Jahre Frieden und Integration in Europa für die gegenseitigen Beziehungen?* (DGAP-Bericht). Berlin: Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik e.V.
<https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-129845>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

DGAPbericht

Forschungsinstitut der
Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik

Jahreskonferenz des Deutsch-Tschechischen Gesprächsforums, Berlin 2005

Deutsche und Tschechen im Jahr 2005:
Was bedeuten 60 Jahre Frieden und Integration in
Europa für die gegenseitigen Beziehungen?

Výroční konference Česko-německého diskusního fóra, Berlín 2005

Češi a Němci v roce 2005:
Co znamená 60 let míru a integrace v Evropě
pro vzájemné vztahy?

DGAP

Deutsche Gesellschaft
für Auswärtige Politik e.V.

Jahreskonferenz des Deutsch-Tschechischen Gesprächsforums

Deutsche und Tschechen im Jahr 2005: Was bedeuten 60 Jahre Frieden und Integration in Europa für die gegenseitigen Beziehungen?

Berlin, 26.–27. November 2005

Veranstaltungsorte:

Auswärtiges Amt

Berliner Repräsentanz der Robert Bosch Stiftung

Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik

Výroční konference Česko-německého diskusního fóra

Češi a Němci v roce 2005: Co znamená 60 let míru a integrace v Evropě pro vzájemné vztahy?

Berlín, 26.–27. listopadu 2005

Místa konání:

Ministerstvo zahraničních věcí

Zastoupení nadace Roberta Bosche v Berlíně

Německá společnost pro zahraniční politiku

Finanziert aus Mitteln des
Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds

Podpořeno z prostředků
Česko-německého fondu budoucnosti

Konferenzorganisation:
Organizatoři konference:

Deutsche Gesellschaft
für Auswärtige Politik e.V.

Česko-německé diskusní fórum bylo založeno 27. prosince 1997 na základě Česko-německé deklarace ze dne 21. ledna 1997. Má za úkol pečovat o česko-německý dialog, a to za účasti všech kruhů majících zájem o blízké a dobré česko-německé partnerství. Těžištěm práce diskusního fóra je pořádání každoročních konferencí, při nichž jsou za účasti české a německé veřejnosti, obzvláště pak i mladé generace, diskutována témata související s česko-německými vztahy, a to na pozadí partnerství obou zemí v Evropské unii. Česko-německé diskusní fórum je financováno z prostředků Česko-německého fondu budoucnosti.

www.diskusniforum.org

V Berlíně sídlící **Německá společnost pro zahraniční politiku, registr. sdružení** (Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik e.V. – DGAP) je národní sítí pro německou zahraniční politiku. Jako nezávislé, nadstranické a obecně prospěšné sdružení je DGAP na všech úrovních aktivním průvodcem při utváření názorů v oblasti zahraniční politiky. Zahraniční politikové zde nacházejí platformu pro oslovení německé veřejnosti. DGAP nabízí konstruktivní i kontroverzní diskuse v rámci přednáškových akcí a konferencí, aktuální publikace prostřednictvím časopisu Internationale Politik a publikace svého výzkumného ústavu. DGAP pracuje na rozhraní mezi politikou, hospodářstvím, společností, vědou a médií. Program Střední Evropa (Mitteleuropa) DGAP se zabývá Polskem, Českou republikou, Slovenskem a Maďarskem. Cíle tohoto programu tkví v rozšíření a prohloubení vědeckého i politického porozumění problémům a v podpoře přeshraniční spolupráce.

www.dgap.org

Das Deutsch-Tschechische Gesprächsforum wurde am 27. Dezember 1997 auf der Grundlage der Deutsch-Tschechischen Erklärung vom 21. Januar 1997 gegründet. Es hat die Aufgabe, unter Beteiligung aller an einer engen und guten deutsch-tschechischen Partnerschaft interessierten Kreise den deutsch-tschechischen Dialog zu pflegen.

Schwerpunkt der Arbeit des Gesprächsforums ist die Durchführung einer jährlichen Konferenz, bei der unter Einbeziehung der deutschen und tschechischen Öffentlichkeit, insbesondere auch der jungen Generation, Themen von deutsch-tschechischer Relevanz vor dem Hintergrund der Partnerschaft beider Länder in der Europäischen Union diskutiert werden. Das Deutsch-Tschechische Gesprächsforum wird aus den Mitteln des Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds finanziert.

www.gespraechsforum.org

Die in Berlin ansässige Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik e. V. (DGAP) ist das nationale Netzwerk für deutsche Außenpolitik. Als unabhängiger, überparteilicher und gemeinnütziger Verein begleitet die DGAP aktiv und auf allen Ebenen die außenpolitische Meinungsbildung. Ausländische Politiker finden hier eine Plattform, um die deutsche Öffentlichkeit anzusprechen. Die DGAP bietet konstruktive und kontroverse Diskussionen in Vortragsveranstaltungen und Konferenzen, aktuelle Publikationen durch die Zeitschrift Internationale Politik und Veröffentlichungen des Forschungsinstituts. Die DGAP arbeitet an der Schnittstelle zwischen Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, Wissenschaft und Medien.

Das Programm Mitteleuropa der DGAP beschäftigt sich mit Polen, Tschechien, der Slowakei und Ungarn. Die Ziele des Programms bestehen in der Erweiterung und Vertiefung des wissenschaftlichen wie politischen Problemverständnisses sowie der Förderung der grenzüberschreitenden Zusammenarbeit.

www.dgap.org

Výroční konference Česko-německého diskusního fóra 2005:

**»Češi a Němci v roce 2005: Co znamená 60 let míru a
integrace v Evropě pro vzájemné vztahy?«**

Vydavatel a redaktor: Gereon Schuch
ve spolupráci s Nicole Gallinou

Berlín 2006

**Jahreskonferenz des Deutsch-Tschechischen
Gesprächsforums 2005:
Deutsche und Tschechen im Jahr 2005: Was bedeuten
60 Jahre Frieden und Integration in Europa für die
gegenseitigen Beziehungen?**

Herausgeber und Redakteur: Gereon Schuch
unter Mitarbeit von Nicole Gallina

Berlin 2006

Obsah

Zahájení:

- 67 Úvodní slovo dr. Barbary Köpplové a dr. Michaela Libala,
předsedů rady Česko-německého diskusního fóra
- 68 Zahajovací projev dr. Franka-Waltera Steinmeiera,
spolkového ministra zahraničí Spolkové republiky Německo
- 71 Zahajovací projev Cyrila Svobody,
ministra zahraničí České republiky

Panel I: Evropský rozměr česko-německých dějin

- 73 Shrnutí pódiové diskuse
- 80 Informace o publikaci k porovnání právních norem

Panel II: Hledání evropské identity Čechů a Němců na pozadí zkušeností s diktaturami 20. století

- 89 Shrnutí pódiové diskuse

Panel III: Budoucnost česko-německých vztahů a příspěvek civilní společnosti k vytváření evropské identity Němců a Čechů

- 95 Česko-německá práce na projektech: aktéři a akce
- 97 Projektové fórum

Příloha:

- 109 Stručné životopisy referujících z panelu I
- 110 Životopisy dobových svědků a referujících z panelu II

Inhaltsverzeichnis

Eröffnung

- 11 Vorwort von Dr. Barbara Köpplová und Dr. Michael Libal,
Vorsitzende des Beirats des Deutsch-Tschechischen Gesprächsforums
- 12 Eröffnungsrede von Dr. Frank-Walter Steinmeier,
Bundesminister des Auswärtigen der Bundesrepublik Deutschland
- 16 Eröffnungsrede von Cyril Svoboda,
Außenminister der Tschechischen Republik

Panel I: Die europäische Dimension der deutsch-tschechischen Geschichte

---

- 18 Zusammenfassung der Podiumsdiskussion
- 26 Information über die Publikation zum Rechtsnormenvergleich

Panel II: Suche einer europäischen Identität bei Deutschen und Tschechen vor dem Hintergrund der Erfahrungen mit den Diktaturen des 20. Jahrhunderts

---

- 37 Zusammenfassung der Podiumsdiskussion

Panel III: Die Zukunft der deutsch-tschechischen Beziehungen und der Beitrag der Zivilgesellschaft zur Herausbildung einer europäi- schen Identität von Deutschen und Tschechen

---

- 43 Deutsch-Tschechische Projektarbeit: Akteure und Aktionen
- 46 Projektforum

Anhang

- 59 Kurzbiographien der Referenten aus Panel I
- 60 Lebensläufe der Zeitzeugen und Referenten aus Panel II

Redaktioneller Hinweis

Die zusammenfassenden Texte zu Panel I und II wurden auf der Grundlage der Tonbandmitschnitte verfasst. Der Beitrag von Prof. Dr. Kittel zum Rechtsnormenprojekt wurde vom Autor schriftlich zur Verfügung gestellt, der Vortrag von Dr. Tůma zum Rechtsnormenprojekt wurde transkribiert. Die Wiedergabe der anschließenden Diskussion dieses Projektes basiert ebenfalls auf den Tonbandmitschnitten. Die Informationen zum Projektforum beruhen auf den Angaben der Institutionen.

Die Redaktion bittet um Verständnis, dass bei der Dokumentation einer solchen Konferenz zwangsläufig Kürzungen und Zusammenfassungen vorgenommen werden müssen.

Wir danken dem Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds für die Übersetzung der Texte und die Finanzierung dieser Publikation.

Redakční poznámka

Shrnuté texty k panelu I a II byly koncipovány na základě nahrávky. Příspěvek pana prof. Kittela k projektu právních norem byl autorem dán písemně k dispozici, přednáška pana dr. Tůmy k projektu právních norem byla doslovně přepsána. Reprodukce následné diskuse tohoto projektu se zakládá rovněž na nahrávce. Informace k projektovému fóru spočívá na informacích institucí.

Redakce prosí o pochopení, že při vytváření dokumentace takovéto konference musí být nuceně prováděno krácení a zestručnění.

Děkujeme Česko-německému fondu budoucnosti za překlad textů a financování této publikace.

Cyril Svoboda, Außenminister der Tschechischen Republik, und Dr. Frank-Walter Steinmeier, Bundesminister des Auswärtigen der Bundesrepublik Deutschland, eröffnen die Jahreskonferenz des Deutsch-Tschechischen Gesprächsforums 2005 in Berlin

Cyril Svoboda, ministr zahraničních věcí České republiky, a dr. Frank-Walter Steinmeier, spolkový ministr zahraničí Spolkové republiky Německo, otevírají výroční konferenci Česko-německého diskusního fóra 2005 v Berlíně

Vorwort

Dr. Barbara Köpplová und Dr. Michael Libal,
Vorsitzende des Beirates des Deutsch-Tschechischen Gesprächsforums

Auch nach gewissen Änderungen im Format und in der Ausrichtung ist das Deutsch-Tschechische Gesprächsforum die zentrale Instanz für den Dialog zwischen den beiden Völkern geblieben. Als Vertreter der politischen Führungsorgane beider Länder haben die Außenminister mit der gemeinsamen Eröffnung der Jahreskonferenz 2005 dankenswerterweise das fortgesetzte Interesse der politischen Instanzen an diesem Dialog dokumentiert.

Sechzig Jahre nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges ergab sich das Thema dieser Jahreskonferenz fast von selbst. Nicht im Sinne eines weiteren Anlaufs zur geistigen »Bewältigung« der teilweise noch heute umstrittenen Aspekte der gemeinsamen Vergangenheit, sondern als Ausgangspunkt für einen Rückblick auf den seither zurückgelegten Weg, der beide Völker in die euro-atlantische Gemeinschaft geführt hat.

Als Erstes hatten die Historiker das Wort, um uns über die mannigfachen Bemühungen zu informieren, die Diskussion über die Vergangenheit in einen gesamteuropäischen Rahmen zu stellen. Zeitzeugen sprachen über die Gemeinsamkeiten und Unterschiede in der ja für ganz Europa prägenden Auseinandersetzung mit den Totalitarismen des 20. Jahrhunderts. Im letzten Teil stellten sich eine Reihe von Institutionen und Organisationen aus dem Bereich der Zivilgesellschaft vor, die mit ihren Projekten das gegenseitige Verständnis und Zusammenwirken auf der nichtstaatlichen Ebene fördern und damit der Partnerschaft in der Europäischen Union erst die innergesellschaftliche Substanz verschaffen.

Im Namen des Beirates danken die beiden Vorsitzenden der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik für die erfolgreiche Ausrichtung der Jahreskonferenz und dem Auswärtigen Amt und der Robert Bosch Stiftung für ihre Gastfreundschaft während der einzelnen Abschnitte der Konferenz. Unser Dank gilt ferner dem Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds, der, wie schon früher, auch in diesem Jahr die Finanzierung der Konferenz übernommen hatte.

Dr. Barbara Köpplová und Dr. Michael Libal

Eröffnungsrede von Dr. Frank-Walter Steinmeier,
Bundesminister des Auswärtigen der Bundesrepublik Deutschland

Sehr geehrter Herr Kollege, Exzellenzen, meine Damen und Herren!

Mein Kollege Cyril Svoboda und ich hatten soeben ein gutes Auftakt- und Kennenlerngespräch, so dass ich fast wieder optimistisch bin bezüglich der europäischen Fragen, die anstehen.

Ich begrüße Sie alle sehr herzlich zur Jahreskonferenz des Deutsch-Tschechischen Gesprächsforums!

Ich ahnte nicht, dass die Eröffnung dieser Konferenz zu meinen ersten Amtshandlungen als Außenminister gehören wird, finde es aber ein sehr gutes Vorzeichen für die weitere Gestaltung unserer Beziehungen. Denn die Pflege des guten Verhältnisses zwischen Deutschen und Tschechen liegt mir sehr am Herzen.

Wir haben – das wissen Sie besser als ich – in den vergangenen Jahren große Fortschritte erzielt. Zwischen unseren Völkern sind Nähe und Vertrautheit gewachsen, und dieses Forum hat – wie der deutsch-tschechische Zukunftsfonds insgesamt – hierbei eine wichtige Rolle gespielt, Diskussionen angestoßen und vertieft und neue Wege aufgezeigt.

Sie haben diese Konferenz heute unter das Motto gestellt »Deutsche und Tschechen im Jahr 2005«. Dabei wollen Sie der Frage nachgehen, was 60 Jahre Frieden und Integration in Europa für unser beiderseitiges Verhältnis bedeuten.

Gestatten Sie mir vielleicht zur Einleitung einen Hinweis: Ich möchte gerade diese beiden Fragen, Frieden und Integration in Europa, zum Anlass nehmen, Peter Glotz' zu gedenken, der in diesem Sommer verstorben ist. Ich glaube, in Ihrer aller Namen darf ich sagen, dass sein Wirken für die Freundschaft von Deutschen und Tschechen, für die Entwicklung des beiderseitigen Verhältnisses, für die gemeinsame Zukunft unserer Staaten und ihrer Bürgerinnen und Bürger in einem gemeinsamen Europa unvergessen bleibt.

Auch dank seines Beitrages können wir feststellen: Die Beziehungen zwischen Deutschen und Tschechen haben sich positiv entwickelt. Daran

erinnern wir uns gerade in diesen Tagen wieder. Ziemlich genau vor 16 Jahren begann in Prag die »Samtene Revolution«, die Ihnen den Weg zu Freiheit, sozialer Marktwirtschaft und nationaler Selbstbestimmung eröffnet hat.

Und gerade wir Deutschen haben ja eine besonders lebhafte und dankbare Erinnerung an jene Tage im Spätherbst 1989, als Deutsche in der damaligen DDR, als Tschechen, Slowaken, Polen und Ungarn, als Sie den friedlichen Systemwechsel herbeiführten. Die Mauer, die durch unser Land und durch ganz Europa gezogen war, hat in diesen Tagen ihren entscheidenden Riss bekommen.

Die Wiedervereinigung Deutschlands, die Vereinigung des europäischen Kontinents sind, das wollen wir gerade bei der heutigen Gelegenheit nicht vergessen, in erster Linie dem Mut und der Entschlossenheit der Bürgerinnen und Bürger unserer Länder und unserer Nachbarländer zu verdanken.

Auch wenn wir in unseren beiderseitigen Beziehungen in den letzten Jahrzehnten große Erfolge aufweisen können, ist uns allen in diesem Saal sehr bewusst, welchen Belastungen das deutsch-tschechische Verhältnis im 20. Jahrhundert ausgesetzt war.

Und wir wissen, dass wir nur dann wirklich nach vorne schauen können, wenn wir diese Vergangenheit nicht verdrängen. Wir müssen diese Geschichte kennen, gerade auch die dunklen Seiten, und sie ohne Vorbehalte betrachten.

Und wir wissen um die Leiden der Völker Europas im Ersten und Zweiten Weltkrieg, um die Gräuelherrschaft des Naziregimes auch in der heutigen Tschechischen Republik.

Und wir begreifen die verbrecherische Gewaltpolitik des nationalsozialistischen Deutschlands gegenüber dem tschechischen Volk als Ursache allen späteren Unglücks durch Flucht und Vertreibung, unter dem die Deutschen gelitten haben und teilweise bis heute leiden.

Gerade im Bewusstsein um diese schwierige Vergangenheit und im Vertrauen auf unsere gemeinsame Zukunft im bilateralen Verhältnis und in Europa haben wir 1997 die Deutsch-Tschechische Erklärung verfasst, den

Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds auf den Weg gebracht und diesem Gesprächsforum damit eine Grundlage gegeben.

Darauf wollen wir weiter aufbauen.

Die Bundesregierung ist Schirmherrin des Deutsch-Tschechischen Gesprächsforums und Sie sehen, die Bundesregierung misst seiner Arbeit hohe Bedeutung bei. Wir sehen das Forum als wichtigen Förderer des deutsch-tschechischen Dialoges – eines Dialoges, der, wie es in der Erklärung zum Ausdruck gebracht wurde, unter »Beteiligung aller an einer engen und guten deutsch-tschechischen Partnerschaft interessierten Kreise« geführt werden muss. Ich finde, schon heute ist mehr als das erreicht: Dieser Dialog findet kontinuierlich und vor allem auf allen gesellschaftlichen Ebenen statt. Die Beteiligung an diesem Forum bringt gerade dies zum Ausdruck.

Der deutsch-tschechische Dialog – das ist zum Beispiel die mutige Geste der Prager Regierung gegenüber denjenigen Deutschen, die als Bürger der Tschechoslowakei Widerstand gegen das Nazi-Regime geleistet haben oder Opfer der nationalsozialistischen Terrorherrschaft geworden sind. Das sind auch das Collegium Bohemicum in Aussig, das erste deutsch-tschechische Gymnasium in Pirna, das eben zu Ende gegangene deutschsprachige Theaterfestival in Prag sowie die »Tschechische Bibliothek« im Programm eines großen deutschen Buchverlages.

So sage ich: Das Deutsch-Tschechische Gesprächsforum entwickelt sich zu einem Ort der offenen, konstruktiven und zukunftsgerichteten Kommunikation zwischen unseren beiden Ländern – und liefert damit einen ganz eigenen Beitrag für das Zusammenwachsen unserer beider Gesellschaften in der Europäischen Union.

Ich sagte es zu Anfang: Erst vor wenigen Tagen hat die neue Bundesregierung ihre Amtsgeschäfte aufgenommen. Ich selbst habe es oft genug gesagt: In der Außenpolitik bedeutet dies trotz Regierungswechsel in erster Linie Kontinuität. Deutschland ist und bleibt ein verlässlicher Partner, und dies gilt auch und insbesondere für die bilateralen Beziehungen zur Tschechischen Republik.

Wir haben im Koalitionsvertrag miteinander vereinbart, besonders der Zusammenarbeit mit unseren Nachbarn und den neuen Mitgliedstaaten

der Europäischen Union eine neue Qualität, eine neue Intensität zu geben. Und ich finde, wie auch im heutigen Gespräch wieder zum Ausdruck gekommen ist, dass die deutsch-tschechischen Beziehungen hierbei beispielhaft sein können. Und dass wir diesen Status heute hier so feststellen können, daran haben Sie einen großen Anteil.

Sie haben für Ihre Konferenz im Jahr 2005 ein Thema gewählt, in dem die Erinnerung ebenso aufscheint wie die gemeinsame Gegenwart und gemeinsame Zukunft in der Europäischen Union. Ich finde, der Blick zurück ist notwendig. Er verstellt nicht den Blick in die Zukunft, sondern macht aus meiner Sicht eine vertrauensvolle Zusammenarbeit erst möglich. Dass das Vertrauen in ein friedliches und freundschaftliches Miteinander von Deutschen und Tschechen im geeinten Europa heute so stark ist, das ist auch Ihr Verdienst. Und hieran weiter zu arbeiten ist eine lohnende Aufgabe.

Und deshalb sage ich Ihnen: Auch aus dem Interesse der Bundesregierung wünsche ich Ihnen und uns allen fruchtbare Diskussionen während dieser Jahreskonferenz und freue mich auf Ihre Ergebnisse.

Eröffnungsrede von Cyril Svoboda,
Außenminister der Tschechischen Republik

Sehr geehrte Damen und Herren,

anlässlich der Eröffnung der inzwischen achten Jahreskonferenz des Deutsch-Tschechischen Gesprächsforums möchte ich einen Moment des deutsch-tschechischen Zusammenlebens ins Gedächtnis rufen. Es ist die Situation, als die Deutschen Böhmen verlassen haben, wie sie der Schriftsteller und Romanist Václav Černý in seinem Buch »Die Tränen der böhmischen Krone« schildert. Ein solcher Abschied von der Heimat spielte sich in zwei Kirchen ab – in der Kirche in Orlické Záhvoří und in Neratov. Eine Reihe von Jahren ist vergangen und diese Kirchen stehen immer noch, obwohl eine davon durch eine sowjetische Bombe beschädigt worden war. Vor etwa zwei Jahren habe ich auch in diesen Kirchen für den Beitritt zur Europäischen Union geworben. Nachdem ich wiederholt gesagt hatte, dass wir gemeinsam in die Europäische Union gehen sollten, kam ein kleines Roma-Mädchen zu mir und sagte: »Also gut, ich gehe mit dir.« Darauf konnte ich ihr nur mit dem kleinen Hinweis antworten, dass wir nicht wirklich irgendwo hingehen müssen, um in die Europäische Union zu gelangen. Dafür reiche es auch hier zu bleiben und einen gemeinsamen Raum zu schaffen, und zwar einen europäischen Raum, weil unser wirklicher Weg in die Union darin besteht, dass wir sie alle gemeinsam formen.

Die Tätigkeit des Deutsch-Tschechischen Gesprächsforums, die Tätigkeit Ihrer aller daran Beteiligten ist einer von den Beiträgen zur Schaffung dieses gemeinsamen europäischen Raumes. Ohne Rücksicht darauf, ob wir bleiben oder uns auf einen Weg begeben, die Deutsch-Tschechische Erklärung, welche uns diese Wahrnehmung der deutsch-tschechischen Beziehungen vor dem Hintergrund der europäischen Integration nähergebracht hat, ist eine außerordentliche Leistung der deutschen und tschechischen Diplomatie. Je öfter ich den Text lese, desto mehr schätze ich ihn. Unter anderem auch deswegen, dass es sich nicht um einen Vertrag handelt, sondern um einen freiheitlich deklarierten Willen. Deshalb kann sie nicht noch einmal verhandelt, irgendwie geändert oder sogar relativiert werden. Das, was in der Erklärung steht, kann nur angenommen werden. Es handelt sich dabei um einen ausgewogenen Text, in dem das beiderseitige Bedauern über die in der Vergangenheit an den Mitbürgern des einen oder des anderen Landes begangenen Taten bekundet wird. Ich bin froh, dass dieser Ausdruck des Bedauerns beiderseitig ist, und ich wäre froh, wenn

die Äußerung dieses Bedauerns auch zu einer gewissen Verpflichtung sowohl in unserer Diskussion über die Vergangenheit als für die Zukunft werden würde. Zu dieser Diskussion braucht es Mut. Mut, sowohl in die Vergangenheit zu schauen, als auch in die Zukunft, damit wir eines Tages auch diesem kleinen Roma-Mädchen bestätigen können, dass das, was wir schaffen, wirklich ein gemeinsamer europäischer Raum ist.

Vor kurzem war ich zu Besuch beim syrischen Präsidenten Assad. Vor diesem Besuch sagte mir jemand, dass seine Frau einen Skoda Superb fährt. Dies ließ mich nicht locker und ich habe ihn gefragt, ob er weiß, dass seine Frau einen Skoda Superb fährt. Der Präsident antwortete mir, dass nicht nur sie, sondern auch er damit fahre. Da habe ich ihn gefragt, ob er weiß, wo dieses Auto hergestellt wird. In Europa? Aber wo in Europa, wollte ich wissen. Und er wusste das nicht. Da habe ich ihn informiert, dass dies in der Tschechischen Republik geschähe. Ich weiß nicht, ob es ein großer Erfolg ist, dass in manchen Ländern die Tschechische Republik mit Europa oder irgendwo in Europa gleichgesetzt wird. Auf der anderen Seite sollte das für uns eine große Herausforderung sein, unsere Tätigkeit in Europa und in der Europäischen Union so auszuweiten, dass der Dialog und unser Streben unter Bewahrung der eigenen Identität im höchsten Maße europäisch ist. Dazu möchte ich auch das Deutsch-Tschechische Gesprächsforum in seiner weiteren Tätigkeit ermutigen.

Danke für Ihre Aufmerksamkeit.

Panel I: Die europäische Dimension der deutsch-tschechischen Geschichte

Zusammenfassung der Podiumsdiskussion

Vertreter der Deutsch-Tschechischen Historikerkommission:

Prof. Dr. Jiří Pešek (Institut für Internationale Studien, Karls-Universität Prag/Praha)

Prof. Dr. Michaela Marek (Institut für Kunstgeschichte, Universität Leipzig)

Prof. Dr. Jiří Pešek

Vertreter der Gemeinsamen Deutsch-Tschechischen Historikerkommission:

Prof. Dr. Manfred Alexander (Seminar für Osteuropäische Geschichte,
Universität zu Köln)

Prof. Dr. Zdeněk Beneš (Institut für böhmische Geschichte, Karls-Universität Prag/Praha)

Moderation: Prof. Dr. Etienne François (Professor für Geschichte
am Frankreich-Zentrum der TU-Berlin)

Das erste Panel der Jahreskonferenz war der historisch-analytischen Betrachtung der deutsch-tschechischen Zeitgeschichte seit 1945 gewidmet. Dabei sollten vor allem Erkenntnisse der Deutsch-Tschechischen Historikerkommission und der Gemeinsamen Schulbuchkommission berücksichtigt und ausgewertet werden. Ziel war, die Erinnerungskulturen von Deutschen und Tschechen zu untersuchen und zu vergleichen und auf dieser Grundlage den Wandel der deutsch-tschechischen Geschichtsaufarbeitung und Geschichtsbetrachtung zu analysieren. Dabei sollte auch hinterfragt werden, inwieweit die deutschen und die tschechischen Erinnerungen Perspektiven für eine gemeinsame Erinnerung bieten. Der Moderator des Panels, Prof. Dr. Etienne François, bemerkte dazu, dass am Anfang dieses Diskurses die Frage nach der Verflechtung der europäischen Geschichte stehen muss. Erst davon ausgehend kann seiner Ansicht nach die Entwicklung eines gemeinsamen Gedächtnisses untersucht werden.

Prof. Dr. Michaela Marek

Der tschechische Vorsitzende der Deutsch-Tschechischen Historikerkommission, Prof. Dr. Jiří Pešek, und Frau Prof. Dr. Michaela Marek als Vertreterin der deutschen Sektion fassten in ihren Beiträgen zunächst die letzten Jahrzehnte der deutsch-tschechischen Beziehungen aus Sicht der Historikerkommission zusammen. Die zentrale Aufgabe der Kommission ist die Forschung, Diskussion und Reflexion. Dabei hat das bilaterale Gremium »die ganze Geschichte« im Blick und bemüht sich um eine breite und vielschichtige Kontextualisierung. Die nationalen Spannungen in der

Tschechoslowakei der Zwischenkriegszeit beispielsweise werden dementsprechend in die Zusammenhänge der internationalen Beziehungen eingeordnet und in den Kontext der damaligen Minderheitenpolitik u.a. des Völkerbundes gesetzt. Die außenpolitischen Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland, der DDR und der ČSSR wiederum werden im Zusammenhang des Kalten Krieges und der jeweiligen Bündnispolitik betrachtet. In letzter Zeit sind in der Arbeit der Kommission Themen aus den Bereichen der Religions-, Wirtschafts- und Kulturgeschichte (z.B. deutsch-tschechische Kontakte in der Hoch- und Trivialkultur) verstärkt in den Vordergrund getreten. In Kürze wird eine Publikation der Kommission über Mythen als wertekonstituierende Deutungsmuster der nationalen Geschichte erscheinen. Man kann feststellen, so die Referenten, dass die gemeinsame Erinnerung von Deutschen und Tschechen über einen langen Zeitraum hinweg stark asymmetrisch war. Noch Jahrzehnte nach dem Zweiten Weltkrieg hat man nicht von einem deutsch-tschechischen Zusammenleben sprechen können – es war nahezu nicht vorhanden. Die gegenseitige Wahrnehmung war und ist immer noch stark ungleichgewichtig. In der Bundesrepublik wird der Tschechischen Republik bis heute nur punktuelle Aufmerksamkeit gewidmet; in den tschechischen Medien dagegen ist die Bundesrepublik fast täglich präsent. Früher stand dabei jedoch vor allem die Berichterstattung über Aktivitäten der Sudetendeutschen Landsmannschaft im Vordergrund, und der Pluralität der Meinungsbildung in der Bundesrepublik Deutschland, so die Referenten, ist vor der Wende nicht hinreichend Beachtung geschenkt worden. Zwar wird man sich dieser Asymmetrie und der tatsächlichen gegenseitigen Verflechtung nun immer mehr bewusst, doch die Abgrenzung voneinander ist nach Meinung von Frau Prof. Marek noch immer die Regel. Prof. Dr. Jiří Pešek machte deutlich, dass sich die gemeinsame Historikerkommission in der ersten Zeit darauf konzentriert hat, den Weg in die Katastrophe des Zweiten Weltkriegs, dessen Verlauf und die Folgen zu thematisieren. Erst in den letzten 15 Jahren hat man sich auch politisch weniger belasteten Themen zugewendet, wie z.B. mit der Ausstellung »Kultur als Instrument, Kultur als Opponent der Politik« deutlich wurde, die 2004/2005 in Prag/Praha und Hamburg zu sehen war.

Laut Prof. Dr. Zdeněk Beneš ist die deutsch-tschechische Geschichte durch ein zentrales Problem gekennzeichnet: Das »Deutsche« ist in der Tschechoslowakei nach dem Zweiten Weltkrieg einfach abhanden gekommen. In den vergangenen 15 Jahren, d.h. nach dem Sturz des kommunistischen Regimes, war es erst einmal nötig, einen wesentlichen Schritt zu wagen

Prof. Dr. Zdeněk Beneš

und die Deutschen in die tschechische Geschichte zurückzuholen. Zur Entspannung dieser Situation trägt auch der Beitritt der Tschechischen Republik zur Europäischen Union bei, was nicht zuletzt mit der großen Unterstützung des deutschen Nachbarn geschah. Die Bedeutung dieser politisch wie kulturell reichhaltigen Nachbarschaft sollte sich dementsprechend auch in den Themen widerspiegeln, die im Rahmen der Kommissionsarbeit behandelt werden. Dabei ist aber der Gefahr vorzubeugen, die deutsch-tschechischen Problemfelder auf eine außereuropäische Ebene auszulagern. Die zunehmend globalen Strukturen führen schon heute dazu, dass sich das Interesse nicht so sehr auf das nachbarschaftliche Erkennen und das Verständnis der »Anderen« richtet, sondern direkt global ausrichtet. Um dem entgegenzuwirken, so betonten die Referenten, müssen die Jugendarbeit verstärkt und wissenschaftliche Projekte der jungen Forschergeneration unterstützt werden. Der demnächst anstehende Generationenwechsel sollte auf dem aufbauen, was bereits erreicht wurde. Die Deutsch-Tschechische Erklärung aus dem Jahr 1997 ist dafür nach Meinung von Prof. Dr. Jiří Pešek eine stabile Grundlage, da sie nicht novelliert werden kann.

Prof. Dr. Etienne François

Prof. Dr. Etienne François bemerkte hierzu, dass die Entwicklung der Themen von eher politischen oder sozialen Fragestellungen zu kulturellen Aspekten durchaus wissenschaftsinternen Dynamiken entspricht. Dieser berühmte cultural turn ist auf veränderte Rahmenbedingungen zurückzuführen. Der sich wandelnde Kontext führt demnach dazu, dass neue bzw. andere Fragen an die Vergangenheit gestellt werden – da unsere Fragen immer Fragen der Gegenwart an die Vergangenheit sind. In einem eher spannungsreichen Verhältnis schenkt man kulturellen Aspekten der gegenseitigen Verflechtung, der Verschränkung oder des Austausches weniger Beachtung. Man kann laut Prof. Dr. Etienne François dann aber beobachten, wie eine gewisse Normalisierung der Verhältnisse, ein besseres Sich-Kennenlernen dazu führt, dass Fragen des Zusammenlebens, des Austauschs und der gegenseitigen Beeinflussung einen immer größeren Stellenwert gewinnen. Wenn dies nun auch im deutsch-tschechischen Verhältnis geschieht, ist das nach Prof. Dr. Etienne François ein gutes Zeichen und eine erfreuliche Beobachtung!

Prof. Dr. Manfred Alexander betonte, dass eine gemeinsame Erinnerung von Deutschen und Tschechen für die letzten 120 Jahre nur schwer auszumachen ist, da beide Seiten gegensätzliche Erfahrungen gemacht haben. Das betrifft sowohl die Nationalbewegungen im 19. Jahrhundert als auch

die Erfahrungen in den Nationalstaaten nach dem Ersten Weltkrieg – eine Periode, die für die tschechische Seite mit dem Münchner Abkommen 1938 endet. Insbesondere gilt dies für die Zeit des Zweiten Weltkrieges mit der Besatzung und Ausbeutung des Protektorates sowie für die Nachkriegszeit und die Spaltung Europas im Kalten Krieg, d.h. die Erfahrungen mit einem geteilten Deutschland und sowjetischer Vorherrschaft. Im Schatten des sich zuspitzenden Konfliktes zwischen den Nationalitäten, der am Ende des Krieges in die Vertreibung des deutschsprachigen Bevölkerungsteils mündete, gab es zwar durchaus auch positive Erinnerungen. Zunächst wurden die zwischenstaatlichen Beziehungen nach dem Ende des Ersten Weltkrieges jedoch von der Teilung Europas in Sieger und Besiegte und bald danach vom Aufstieg des nationalsozialistischen Deutschlands, das seine Aggression gegen die östlichen Nachbarn langfristig vorbereitete, bestimmt. Im Umgang mit dem »Deutschen« fallen in Tschechien überdies drei verschiedene Ebenen zusammen und verwischen das Problem der deutsch-tschechischen Beziehungen. Vielfach ist nach Prof. Dr. Manfred Alexander für die Zeit bis 1945 festzustellen, dass eher das »sudeten-deutsch«- oder »deutschböhmisches«-tschechische Verhältnis im Zentrum der Wahrnehmung steht. Nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges wurde der Begriff »deutsch« zunächst auf die Bewohner der deutschen Staaten bezogen und fiel dann später mit den Einwohnern des wiedervereinigten Deutschland zusammen. Einen gemeinsamen Weg gibt es nach Ansicht von Prof. Dr. Alexander im Grunde erst seit 1989. Die europäische Dimension bzw. die gemeinsamen europäischen Bezugspunkte und Normen in der deutsch-tschechischen Geschichte werden erst in jüngster Zeit bewusst thematisiert. Eine Tagung zu den deutsch-tschechischen Wirtschaftsbeziehungen in der Zwischenkriegszeit, so berichtete Frau Prof. Dr. Marek, brachte beispielsweise das erstaunliche Ergebnis, dass die vermeintlich alles beherrschenden nationalen Interessen auf diesem Gebiet zunächst kaum eine Rolle spielten.

Prof. Dr. Manfred Alexander bejahte die Frage nach der Existenz einer europäischen Dimension der deutsch-tschechischen Geschichte. Die Geschichte der böhmischen Länder ist seiner Ansicht nach europäische Geschichte, weil sich in den Problemen dieses relativ kleinen europäischen Zentrallandes genau das widerspiegelt, was als europäische Geschichte bezeichnet werden kann. Und zwar in seiner positiven Deutung wie in seiner Zuspitzung der negativen Erfahrungen. Die Geschichte der Habsburgermonarchie, die als »Deckel« der böhmischen Länder bis zum Ende des Ersten Weltkrieges bezeichnet werden kann, ist seiner Meinung nach

Prof. Dr. Manfred
Alexander

Geschichte Europas, nicht nur Geschichte Mitteleuropas. Der Nationalstaat hat sich, so führte er aus, in seiner nationalistischen Variante gegen die europäische Dimension profiliert – er sei damit aber auch zutiefst europäisch geprägt und in seiner Übersteigerung in diesem Prozess europäischer Entwicklung hoffentlich überwunden worden.

Die Vorsitzenden der gemeinsamen Schulbuchkommission, Prof. Dr. Manfred Alexander und Prof. Dr. Zdeněk Beneš, nahmen weiter Stellung zu der Frage, wie sich die deutsch-tschechische Geschichtsaufarbeitung im Schulbuch und im wissenschaftlichen Bewusstsein gestaltet. Einleitend wurde nochmals darauf hingewiesen, dass sich die deutsch-tschechische Schulbuchkommission weniger mit Fragen der Forschung als mit Fragen der Vermittlung von Forschungsergebnissen beschäftigt. Damit erreicht sie ein großes Publikum und stellt somit einen wichtigen Multiplikator dar. Die Kommission arbeitet zwar erst seit wenigen Jahren als institutionalisiertes Organ, ihre Vorgeschichte reicht aber zurück bis in die zweite Hälfte der 1960er Jahre, als sich deutsche und tschechische Wissenschaftler erstmals über Geschichtsbücher für den Schulunterricht austauschten. Zu diesem Zeitpunkt waren die Deutschen in der Geschichte Tschechiens bereits nicht mehr existent. Heute wird der ehemaligen Minderheit in allen Schulbüchern die gebührende Aufmerksamkeit gewidmet. In Tschechien gibt es zur Zeit ca. 150 Geschichtslehrbücher. Es verstehe sich, dass die Geschichte der deutschen Staaten im tschechischen Geschichtsunterricht, bedingt durch die engen Beziehungen zu den deutschen Ländern seit dem 10. Jahrhundert und die direkte Nachbarschaft, eine große Rolle spielt. Der deutsche Schüler hingegen bekommt nur sehr selektive Informationen. Die historische Sachlichkeit hat in den 1990er Jahren sehr zugenommen, es ist aber zu keiner Gesamtschau des Nachbarn gekommen. Prof. Dr. Zdeněk Beneš berichtete, dass zur Zeit eine deutsch-tschechische Monographie über das Bild der Tschechen und der Deutschen in den Schulbüchern beider Länder vorbereitet wird, und er forderte, dass zumindest in den zwei Nachbar-Bundesländern, also in Sachsen und in Bayern, mehr Informationen über Tschechien vermittelt werden sollten. Mit Tagungen zu neuralgischen Punkten der gemeinsamen Geschichte leistet die Historikerkommission einen wichtigen Beitrag zur Geschichtsaufarbeitung. Dabei soll jedoch nicht nur die Auseinandersetzung mit Konflikten im Mittelpunkt stehen. Auch auf die positiven Seiten der gemeinsamen Vergangenheit soll verwiesen werden. Dabei ist es nicht das Ziel, so betonte Frau Prof. Dr. Michaela Marek, ein gemeinsames Geschichtsbild zu zeichnen. Vielmehr sollen die Geschichtsbilder kompatibel werden. In diesem Sinne

erscheinen jährliche Tagungsbände zum deutsch-tschechischen Verhältnis, werden Vorlesungen und Vorträge gehalten sowie internationale Forschungsprojekte durchgeführt. Das jüngste Projekt ist eine Quellenedition zum Verlauf der Vertreibungen. Die Historikerkommission geht davon aus, dass ein differenzierter Blick den Weg für eine sachgerechte Einschätzung eröffnet. Dabei wird Wert auf eine breit angelegte und vergleichende beziehungsgeschichtliche Perspektive gelegt, die Informationen und Bewertungen bietet, dabei aber Aufrechnungen und Verengungen vermeidet.

Prof. Dr. Manfred Alexander wies darauf hin, dass bei der Untersuchung von Schulbüchern berücksichtigt werden muss, dass in der Tschechischen Republik ein Schulbuch für das ganze Land eingeführt werden kann, während in der Bundesrepublik entsprechend der föderalen Verfassung die einzelnen Bundesländer unterschiedliche Geschichtslehrbücher verwenden können. Außerdem besteht seiner Ansicht nach ein Unterschied in der Wahrnehmung der Traditionen in beiden Ländern. Für die Tschechen sind die deutschsprachigen Böhmer und Mährer Bestandteil ihrer Geschichte; man kann auf ihren Anteil an der Geschichte des Landes schlicht nicht verzichten. In bundesdeutschen Schulbüchern sind die Tschechen dagegen eine Randerscheinung, sie werden dort kaum erwähnt.

Nach Meinung von Prof. Dr. Etienne François besteht die Hoffnung, dass die erfolgreiche Zusammenarbeit der Schulbuchkommission dazu führen wird, den Schülern die unterschiedliche Sichtweise der beiden Länder auf ihre jeweilige Geschichte verständlich zu machen. Damit kann die deutsch-tschechische Schulbuchkommission auch Vorbild für ähnliche Gremien sein. Ein deutsch-tschechisches Schulbuch hat aber genau wie ein deutsch-französisches Schulbuch nur Sinn, wenn es in sich eine Selbst-

überwindung anstrebt und sich in einen größeren Rahmen einordnen will. Dabei muss die Unterschiedlichkeit der Unterrichtskulturen in beiden Ländern berücksichtigt werden. In der Bewertung der Vergangenheit kann man sich nach Einschätzung von Prof. Dr. Etienne François relativ leicht einig werden, die Frage der Vermittlung hingegen (wie schreibt man den Text, welche Bilder verwendet man, wie gestaltet man den Unterricht) ist seiner Meinung nach viel dringender, da es hier noch gravierende Unterschiede gibt. Diese darf man nicht herunterspielen, denn sie sind Ausdruck unterschiedlicher Kulturen.

Prof. Dr. Etienne François stellte danach die Frage, was verbessert werden kann, um die historischen Gemeinsamkeiten von Tschechen und Deutschen zu unterstreichen. Prof. Dr. Alexander forderte vor allem eine Verbesserung der Information über den anderen. Das kann einerseits über die Schulen, andererseits auch über die Medien geschehen. Alle, denen an besseren Beziehungen gelegen ist, müssen sich seiner Ansicht nach gemeinsam darum bemühen, sei es durch die Förderung von Bildung, Reisen, Wirtschaft oder Sprachunterricht. In diesem Zusammenhang ist jedoch ein Ungleichgewicht festzustellen: Zum gebildeten Tschechen gehören neben der Kenntnis des Englischen auch rudimentäre Kenntnisse des Deutschen. Tschechischkenntnisse bei Deutschen sind jedoch nicht einfach zu erwarten. Auch eine Europäisierung der deutsch-tschechischen Beziehungen im Rahmen von Kooperationen im Dreieck Deutschland-Tschechien-Polen kann hilfreich sein. Diskussionen müssen nach Ansicht von Prof. Dr. Manfred Alexander dort gesucht werden, wo gegensätzliche Erfahrungen oder Vorurteile schlummern.

Für Prof. Dr. Etienne François ist die strukturelle Asymmetrie der deutsch-tschechischen Beziehungen eine Herausforderung. Vor allem im pädagogischen Bereich muss nach Modellen des Geschichtsunterrichts gesucht werden, die beide Dimensionen berücksichtigen und vermeiden, dass die Überlast der deutschen Vergangenheit alles unter sich begräbt. Dazu gibt es seiner Ansicht nach zwei Wege: einerseits könne man mit einer starken regionalen und lokalen Komponente und anhand von Fallstudien arbeiten, andererseits könne man die asymmetrischen Beziehungen in einem größeren, europäischen Kontext überhöhen.

Abschließend wurde die Frage behandelt, ob sich ein Wandel in der Darstellung deutsch-tschechischer Themen im Sinne einer europäischen Dimension abzeichnet. Laut Prof. Dr. Manfred Alexander wird an genau

diesem Wandel gerade gearbeitet. Wechselbäder in dieser Erfahrung sind seiner Meinung jedoch möglich, wie das aktuelle Problem im deutsch-polnischen Dialog zeigt. Es bleibt zu hoffen, dass man im deutsch-tschechischen Verhältnis in der jungen Generation auf eine Diskussionsbereitschaft und Offenheit stößt, die durch die Entzerrung der vergangenen 15 Jahre geprägt ist. In manchen alten Köpfen wird sich seiner Einschätzung nach auch weiterhin »deutsch« und »sudetendeutsch« mischen, aber man könne nicht alle Köpfe und das, was in den Köpfen steckt, korrigieren – man muss sich darauf ausrichten, was in der jungen Generation möglich ist.

Prof. Dr. Etienne François schloss eher skeptisch. Seiner Ansicht nach muss man sich aufgrund der unterschiedlichen Kulturen zwischen Deutschen und Tschechen die Frage stellen, ob es wirklich ein Ziel sein sollte, eine gemeinsame Erinnerung in einem europäischen Kontext anzustreben. In seinen Augen ist eine gemeinsame Erinnerung als leitende Utopie anzusehen, die leiten sollte, ohne zu vergessen, dass man dieses Ziel nie erreichen wird. Für ihn ist klar, dass Deutsche und Tschechen eine gemeinsame Geschichte haben, und das sollte verdeutlicht werden. Noch wichtiger ist jedoch, dass unsere Schüler und Nachkommen in höherem Maße als wir eine Aufmerksamkeit dafür entwickeln, dass es unterschiedliche Gedächtniskulturen gibt, dass diese miteinander verbunden sind und dass sie sich gegenseitig bestimmen. Nach Prof. Dr. Etienne François haben wir im Grunde geteilte Erinnerungskulturen – im doppelten Sinne des Adjektivs: geteilt insofern, als sie uns weiterhin voneinander trennen, aber auch geteilt im Sinne von miteinander/gemeinsam teilen.

Prof. Dr. Manfred Kittel

Information über die Publikation zum Rechtsnormenvergleich

Vortrag von Prof. Dr. Manfred Kittel (Institut für Zeitgeschichte, München-Berlin)

Was ich im Folgenden vorstellen möchte, sind einige inhaltliche Ergebnisse des vom deutsch-tschechischen Zukunftsfonds geförderten, kurz vor dem Abschluss stehenden so genannten Rechtsnormenprojekt. Ziel des Projekts war es, jenen Teil der vom tschechoslowakischen Staatspräsidenten Edvard Beneš im Londoner Exil und dann in Prag bis zum Zusammentritt der provisorischen Nationalversammlung im Oktober 1945 erlassenen Verordnungen, der den juristischen. Hintergrund von Ausbürgerung, Vermögenskonfiskation und Zwangsaussiedlung der Deutschen bildete, in einen gesamteuropäischen Kontext einzuordnen. Der Bezug des Projekts zur europäischen Thematik unserer heutigen Tagung ist evident.

Ein Gewinn dieses europäisch vergleichend angelegten Unternehmens ist es sicher, den Blick für Fragen geschärft zu haben, die vorher kaum systematisch untersucht worden sind: Weshalb fanden kollektive Vertreibungen deutscher Volksgruppen am Ende des Zweiten Weltkrieges nur im östlichen, sowjetrussisch dominierten (oder zumindest stark beeinflussten) Teil Europas statt, nicht aber im westlichen? Weshalb sind aus Ostmitteleuropa an die 14 Millionen Deutsche fast geschlossen zwangsausgesiedelt worden, sofern sie nicht bereits vor der Roten Armee geflohen oder umgekommen waren, wohingegen die deutschsprachige Bevölkerung vom dänischen Nordschleswig bis ins italienische Südtirol in ihrer Heimat verbleiben konnte? Und weshalb hat es in Westeuropa zwar eine teils sehr strenge, aber eben individuelle politische Säuberung von den Kollaborateuren des NS-Regimes gegeben, in Ostmitteleuropa dagegen eine im Kern kollektive ethnische Säuberung von den Deutschen?

Es wäre abwegig, als Gegenbeispiel etwa auf die Niederlande zu verweisen. Dort lebte eine Kolonie von Reichsdeutschen, Anfang der 1920er Jahre circa 50 000 Personen, die 1945 zusammen mit allen anderen reichsdeutschen Besatzungsangehörigen ausnahmslos aus den Niederlanden ausgewiesen wurden. Doch deutsche Geschäftsleute und Gastarbeiter im Ausland – von deutschen Soldaten ganz zu schweigen – können nun einmal analytisch nicht auf einer Ebene mit Donauschwaben, Sudetendeutschen oder Ostpreußen abgehandelt werden, deren Familien seit Jahrhunderten in ihrer angestammten Heimat lebten. Und so richtig es leider auch ist, dass 1945 in dänischen Internierungslagern deutsche Ostvertriebene zu Tausenden starben, so falsch wäre es, daraus abzuleiten, die Dänen seien

so zu Komplizen einer Politik der ethnischen Säuberung geworden. Der Vergleichsmaßstab kann nur sein, wie Kopenhagen mit seiner eigenen deutschen Minderheit in Nordschleswig umgegangen ist.

Aus Dänemark ist aber kein einziger Angehöriger der deutschen Volksgruppe vertrieben worden. Und zwar obwohl etliche Volksdeutsche vor 1939 »heim ins Reich« wollten und obwohl viele ab 1940 in den Wachkorps der NS-Besatzungsmacht den sog. »Dienst am deutschen Volk« leisteten. Dänische Richter haben dann 1945 gegen ein Viertel der männlichen deutschen Bevölkerung Nordschleswigs Haftstrafen verhängt, allerdings von relativ kurzer Dauer. Es gab zwar einen radikalen Vorschlag aus Kreisen der dänischen Widerstandsbewegung, die deutsche Volksgruppe komplett auszuweisen. Die Idee hat sich aber bezeichnenderweise politisch nicht durchsetzen können. In Kopenhagen herrschte vielmehr die Rechtsauffassung vor, dänische Staatsbürger gleich welcher Nationalität und gleich welcher politischer Belastung dürfe man nicht einfach des Landes verweisen.

Wenn man von Nordschleswig aus auf den sudetendeutsch-tschechischen Fall blickt, ist sofort zu sehen, wie schwer ein historischer Vergleich im Einzelnen stets fallen muss. Denn Nordschleswig wurde – anders als das Sudetenland im Jahre 1938 – von Hitler-Deutschland nie förmlich annektiert. Dagegen hat sich die ČSR in dem ominösen Ausbürgerungsdekret von 1945 auf das Münchner Abkommen berufen können; in dessen Rechtsfolge, so die bekannte Argumentation, seien die Sudetendeutschen zu Staatsangehörigen des Deutschen Reiches geworden.

Dem sudetendeutschen Fall von allen westeuropäischen Fällen am ähnlichsten ist in dieser Hinsicht der deutsch-belgische »case« von Eupen-Malmedy. Auch dieses Gebiet hatte das Dritte Reich 1940 förmlich annektiert. Die Deutsch-Ostbelgier waren mithin ebenfalls zu Reichsdeutschen geworden. Belgien ging im Juni 1945 mit einem Ausbürgerungsgesetz auch ziemlich scharf gegen »aktive Propagandisten« des Dritten Reiches in Eupen-Malmedy vor. Und dennoch: Brüssel entzog lediglich 1300 Personen die belgische Staatsbürgerschaft – mit Familien waren dies siebeneinhalb Prozent der deutschen Volksgruppe. Siebeneinhalb Prozent, und eben nicht 90 oder 100 Prozent. Obendrein wussten die Briten die Durchführung auch nur dieser »kleinen Vertreibung« schließlich zu verhindern.

Wir sehen also: Politische Säuberung im Westen Europas, ethnische Säuberung im Osten. Weshalb aber war das so? Lag es vor allem an Unterschie-

den im Verhältnis von deutscher Volksgruppe und »Gaststaat« zwischen 1918/19 und 1938/39 und an Abweichungen im Charakter der nationalsozialistischen Besatzungspolitik von 1939 bis 1945? Im gesamteuropäischen Vergleich zögert man, diese Frage einfach zu bejahen. Verglichen mit den nationalen Minderheiten in umliegenden Ländern war die Lage der Sudetendeutschen vor 1938 – auch nach dem gewiss nicht beschönigenden Urteil eines Theodor Veiter – relativ gesehen die beste gewesen; und die folgende nationalsozialistische Besatzung des Landes gilt als »weit- aus weniger gewalttätig« als die Polens – oder auch Jugoslawiens. In der Vertreibungspraxis 1945/46 aber waren die Tschechen, wie Norman M. Naimark resümiert hat, »überraschenderweise« »um keinen Deut weniger brutal«. Nun lässt sich darüber streiten, ob dies wirklich so überraschend war bzw. ob Naimarks Bemerkung analytisch weiterführt, nachdem die NS-Besatzungspolitik in dem zum »Protektorat« herabgestuften Tschechien nicht nur wegen Lidice allemal schrecklich genug war, um das Gefühl auszulösen, nur mit knapper Not davon gekommen zu sein. Wenn man in die Überlegungen das Beispiel westlicher Staaten wie Frankreich einbezieht, wo das Dritte Reich teilweise Verbrechen verübt hatte, die denen im »Protektorat Böhmen und Mähren« ähnelten – man denke nur an Oradour –, ohne dass nach 1945 etwa die Sympathisanten der elsässischen Autonomiebewegung der Zwischenkriegszeit kollektiv zwangsausgesiedelt wurden, dann spricht dies dafür, in den Dimensionen des NS-Terrors zumindest nicht den zentralen Erklärungsfaktor für die Vertreibungspolitik zu suchen.

Entscheidender war wohl, dass die historischen Ausgangsbedingungen und die Größenordnungen der deutschen Volksgruppen im Osten und Westen so unterschiedlich lagen. Die alten Nationalitätenkonflikte hatten sich nach den Friedensverträgen von Versailles und St. Germain 1919 zwar in so gut wie allen Staaten Europas noch einmal erheblich verschärft – auch im Westen. Nur: Im Osten lag der prozentuale Anteil der deutschen, aber auch anderer Minderheiten sehr viel höher als in den westlichen Ländern. Die Millionen Sudetendeutschen und Ungarn bedeuteten für die gerade kreierte tschechoslowakische Staatsnation eine ganz andere Herausforderung als die wenigen Hunderttausend Südtiroler für das große Italien oder die 60 000 Deutsch-Eupener für das Königreich Belgien. Außerdem handelte es sich bei fast allen östlichen Staaten um Neu- oder Wiedergründungen, um ungefestigte, oft labile Demokratien. Für diese neuen Staaten waren Minderheitenprobleme auch insofern viel existentieller. In den lange etablierten westlichen Staaten ging dagegen von den kleinen bis

winzigen Minoritäten nicht einmal potentiell eine Gefahr für die Existenz des Staatswesens selbst aus.

In diesem Zusammenhang ist auch zu sehen, dass es offensichtlich einen psychologischen Unterschied machte, ob die Deutschen, wie etwa von den Tschechen, Jahrhunderte lang als eine Nation mit kulturellem Überlegenheits- und - daraus abgeleitet - politischem Dominanzanspruch erfahren wurden, oder ob dies - wie im Verhältnis der Deutschen zu ihren westlichen Nachbarn - so nicht der Fall war. Einen Generalschlüssel zur Erklärung des Vertreibungsgeschehens bietet aber auch dieser Zusammenhang nicht, weil er sich beispielsweise auf das Verhältnis zwischen Deutschen und Ungarn - wo es schon im 19. Jahrhundert eher einen Assimilierungsdruck in Richtung Magyarentum gab - kaum übertragen lässt.

Entscheidender war wohl, dass es bei den Anglo-Amerikanern zwar eine Rhetorik der Kollektivschuld in Bezug auf das deutsche Volk gab, aber keine Kollektivschuldpraxis. Selbst die strenge US-Besatzungsdirektive JCS 1067 von Ende April 1945 zur »Ausschaltung des Nazismus« hat sich ausschließlich gegen die »nicht nur nominellen«, sondern aktiven NSDAP-Parteiengenossen gerichtet, d.h. also gerade nicht kollektiv gegen das deutsche Volk. In sämtlichen Besatzungszonen zusammen wurden knapp 300 000 Deutsche mit Internierung bestraft - das entsprach etwa einem halben Prozent der deutschen Gesamtbevölkerung von 60 Millionen. Man kann auch noch die Massenentnazifizierung nach dem sog. Befreiungsgesetz von 1946 hinzunehmen; doch selbst dabei ging es prinzipiell um die Feststellung individueller Schuld. Die wirklichen Kollektivschuldpläne eines Henry Morgenthau dagegen verblieben letztlich in den Schubladen westlicher Planungsstäbe.

Ganz anders sah die Entwicklung in Ostmitteleuropa aus. Denn die Vertreibung der Deutschen bedeutete gleichsam Morgenthau in Kubik. Wer hätte auch ausgerechnet im Machtbereich Stalins die Traditionen der Rechtsstaatlichkeit und der ausschließlich individuellen Bestrafung von Schuldigen hochhalten sollen. Etwa die bürgerlichen Kräfte, die jetzt von Budapest bis Warschau in einem nationalistischen Überbietungswettbewerb mit den Kommunisten standen? Zum historischen Gesamtbild gehört indes auch, dass Beneš als Präsident der Exilregierung in London zunächst durchaus dafür plädiert hatte, bei der Zwangsausweisung der Sudetendeutschen aus der ČSR individuelle Schuldkriterien zugrunde zu legen. Vertreter des britischen Foreign Office waren es, die in internen Ge-

sprächen (1942) geltend machten, dass die Orientierung an einem schwer zu objektivierenden Schuldkriterium den Umfang des anzustrebenden Bevölkerungstransfers beeinträchtigen müsste. Zur Stabilisierung der Nachkriegstschechoslowakei sei die Aussiedlung nicht nur der Hälfte (wie Beneš damals noch meinte), sondern von zwei Dritteln der sudetendeutschen Volksgruppe erforderlich.

Die Anglo-Amerikaner akzeptierten, dass im Osten andere Maßstäbe angelegt wurden als im Westen. Sie taten dies deshalb, weil die Nationalitätenkonflikte in Ostmitteleuropa für die Vorgeschichte des Zweiten Weltkriegs eine ungleich größere Rolle gespielt hatten als jene im Westen und weil seit der Konferenz von Lausanne 1923 mit seiner Regelung des griechisch-türkischen »Bevölkerungsaustauschs« die Büchse der Pandora ohnehin geöffnet war. Sie taten es aber vor allem auch unter dem Eindruck des nationalsozialistischen Zivilisationsbruchs, zu dem neben dem Holocaust massenhafte Vertreibungsverbrechen gehörten. Dennoch war das Plazet der Westmächte zur »ethnischen Entflechtung« im Osten letztlich ein sehr konditioniertes. Im Fall der Tschechoslowakei dachten, wie oben erwähnt, nicht einmal die radikalen Planer im Foreign Office an eine Totalaussiedlung der Deutschen; und auch Niederschlesien, die Heimat von 3 Millionen Menschen, hatten die Anglo-Amerikaner im Hinblick auf die Verdauungskapazitäten der »polnischen Gans« (Churchill) nicht als Vertreibungsgebiet vorgesehen. Aus Artikel XIII des Potsdamer Protokolls vom August 1945 geht zudem schwarz auf weiß hervor, dass die Anglo-Amerikaner der Vertreibung der Deutschen aus dem Osten zwar prinzipiell zustimmten, allerdings nicht in diesem Tempo und vor allem nicht in der inhumanen Form, in der die Vertreibung – auch schon vor Potsdam! – nur zu oft ablief und aus der ein wesentlicher Teil der Grausamkeiten resultierte.

Die bedingte Zustimmung der Anglo-Amerikaner zur Vertreibung sollte deshalb nicht zu dem Fehlschluss verleiten, die ethnische Säuberung stehe auf einer Stufe mit der politischen Säuberung im Westen Europas. Wer den Westmächten ein höheres Maß an Verantwortung für die Vertreibung attestiert, müsste auch erklären, weshalb in ihrem Machtbereich von Nordschleswig bis Südtirol Zwangsaussiedlungen unterblieben. Ethnische und politische Säuberung waren vielmehr das Produkt zweier sehr unterschiedlicher Politikansätze, die im einen Fall eine kollektive, im anderen eine individuelle Stoßrichtung hatten. In den westlichen Demokratien gab es zwar eine Rhetorik der deutschen Kollektivschuld, aber eben keine

Kollektivschuldpraxis, die in wesentlichen Elementen mit der ethnischen Säuberung im Osten vergleichbar gewesen wäre. Und schließlich – auch dies ist zu sehen – fügte sich die Vertreibung der Deutschen ebenso in die machstrategischen Erwägungen Sowjetrusslands wie in dessen neu entflammte »panslawistische Haltung« (Naimark).

Vortrag von Dr. Oldřich Tůma (Direktor des Institutes für Zeitgeschichte, Prag)

Sehr geehrte Damen und Herren, meine Vorredner haben von Projekten und Gremien gesprochen, die noch eine große Zukunft vor sich haben. Dieses Projekt des Rechtsnormenvergleichs ist bald zu Ende und man wird eine Publikation herausgeben – von diesem Projekt spreche ich inzwischen zum dritten Mal in den letzten Jahren vor diesem Auditorium.

Dabei war die Vorgeschichte des Projektes länger als dessen eigentliche Geschichte. Bereits im Jahr 1998 gab es erste Gespräche, doch erst 2002 kam es zur Umsetzung. Zehn Autoren aus neun Ländern haben sich daran beteiligt. Die einzelnen Bausteine des Projekts, also die Dokumente und die Projektstudien, wurden in neun Sprachen vorgelegt. Es mussten sehr viele Übersetzer und Editoren daran arbeiten, es gab zwei Schirmherrn von unterschiedlichen Institutionen zweier Länder. Das war nicht immer ganz einfach. Es gab dynamischere und statischere Phasen, aber jetzt ist alles beisammen. Die Unterlagen sind schon bei den Verlagen und werden in den nächsten Monaten veröffentlicht. Mit den Kollegen aus München haben wir uns zum Schluss drauf geeinigt – obwohl auch diese Einigung nicht sehr einfach war –, dass die Teilstudien für diese einzelnen Länder nicht der Versuch einer einheitlichen Interpretation oder die Zusammenfassung zweier unterschiedlicher Perspektiven sein sollen. Da wir das unterlassen haben, werde ich diese Auslegung auch hier nicht versuchen. Vielleicht könnte ich die Wörter paraphrasieren, die Herr Professor Alexander bereits gesagt hat: »Wir haben alles gemacht, was in unseren Kräften stand«, und ich denke, das ist nicht wenig. Die Öffentlichkeit, das heißt die Fachöffentlichkeit, aber auch das breitere Publikum wird das als nützlich betrachten. Ich denke, dass die Diskussion im Zusammenhang mit Fragen der Vertreibung auch weiterhin geführt werden wird. Auf diese Weise wird es möglich sein, diese gesamte Thematik zu kultivieren. Auch dank der wichtigen Dokumente und Studien in tschechischer und deutscher Sprache.

Dr. Oldřich Tůma

Aber auch der historische Zusammenhang und die Ereignisse nach dem Krieg in den einzelnen europäischen Ländern sind unterschiedlich. Das betrifft unter anderem die Einordnung in individuelle Schuld und in Kollektivschuld. In den europäischen Rechtsnormen sind beide Sichtweisen präsent – auch der individuelle Aspekt ist in den tschechoslowakischen Rechtsnormen präsent. Wir müssen uns aber vor Augen führen, dass wir sehr oft von Dingen sprechen, die man nicht vergleichen kann. Wie sich aus den Studien ergibt, wurden in Belgien und in Dänemark die deutschen und dänischen Bürger, die der Deutschen Wehrmacht gedient hatten, individuell strafrechtlich verfolgt. Es handelte sich dabei aber nur um einige tausend Menschen. Wie hätte solch eine individuelle Strafe im Fall der Tschechoslowakei aussehen sollen, die eine deutsche Bevölkerung in einer ganz anderen Größenordnung aufwies?

Es gibt hier Unterschiede, und diese Unterschiede haben auch ihre Gründe. Noch eine Ergänzung zu dem, was hier gesagt wurde: In Italien, Belgien und Dänemark war das Problem der deutschen Minderheit eine gewisse Belastung, aber es war eine regionale und keine gesamtstaatliche Angelegenheit wie zum Beispiel in der Tschechoslowakei oder im Polen der Nachkriegszeit. Ein weiterer Punkt ist, dass es im Fall von Dänemark und Belgien kein Problem war, dass die deutsche Minderheit sich als kulturell überlegen fühlte – in der Tschechoslowakei hingegen war es ein Problem. In Belgien und in Dänemark spielte der innerdeutsche Einfluss keine so große Rolle. In der Diskussion können wir gerne auf einige Details zurückkommen. Wir können versprechen, dass die deutsche und die tschechische Publikation 2006 zur Verfügung stehen wird.

Diskussion zum Rechtsnormenvergleich

Prof. Dr. Detlef Brandes (Universitätsprofessor am Institut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa an der Heinrich-Heine-Universität-Düsseldorf) zu den Ausführungen von Prof. Dr. Kittel:

Diese Darstellung erschien mir doch sehr einseitig. Die Vorstellung, die Herr Kittel gegeben hat, dass die Westmächte im Westen allgemein für individuelle Bestrafung gewesen seien und die Vertreibung im Osten nur zugelassen hätten, stimmt einfach nicht. Die Westmächte sprachen sich grundsätzlich für eine Vertreibung aus. Darunter ist besonders als erste Großmacht Großbritannien hervorzuheben – die Sowjetunion kam später. Ich bin der Meinung, die drei Großmächte waren sich einig betreffend der Zwangsaussiedlung im Osten Europas. Herr Kittel hat nicht darauf verwiesen, dass das aus den alten Gegensätzen in Ostmitteleuropa hervorgehe, was er in der Frankfurter Allgemeinen Zeitung aber gemacht hat. Es hat vor dem 15. September auf der tschechoslowakischen Seite nicht einen einzigen Vertreibungsplan gegeben. Das hängt mit einer Tatsache zusammen: die Ablehnung der vier verschiedenen Pläne – zum Schluss ein Bundesland für die Sudetendeutschen durch die Sudetendeutsche Partei, der Flucht des ganzen Funktionärskorps und der Erklärung »Heim ins Reich« von Henlein. Das ist der Moment, in dem der Staatspräsident Beneš zum Schluss kommt: es geht einfach nicht innerstaatlich. Zumal für die sich zum Nationalsozialismus bekennende Sudetendeutsche Partei bei den Kommunalwahlen etwa 90 % gestimmt haben.

Dr. Antje Vollmer (ehem. Vizepräsidentin des Deutschen Bundestages) zu den Ausführungen von Prof. Dr. Kittel:

Ich denke, dass Ihre Ausführungen korrekturbedürftig sind. Wenn ich Ihre Begründung richtig verstanden habe, dann sagten Sie, dass der Unterschied der Vertreibungsproblematik im Westen und im Osten der war, dass im Westen die deutsche Bevölkerung viel kleiner war und es sich um gefestigte Demokratien handelte. Deswegen kam man auf die Individualschuld, während im Osten die Zahlen viel höher waren und es sich nicht um gefestigte Demokratien gehandelt hat und man deswegen der Kollektivschuldthese zuneigte. Ich hätte ebenso wie der Herr Vorsitzende auf das Beispiel Elsass-Lothringen verwiesen. Ich möchte auf zwei wichtige ergänzende Momente hinweisen. Das eine betrifft die Frage, was geschehen soll, wenn eine frühere Minderheit zur Mehrheit wird und eine frühere Mehrheit zur Minderheit. In den Umgang gehen dann natürlich früher gesche-

henes Unrecht und frühere Dominanzen mit ein. Die Tschechen waren in der Habsburg-Monarchie eine sozial wenig geachtete Gruppe und wurden dann zur dominierenden Gruppe. Umgekehrt waren die Deutschböhmen die dominierende, kulturell sich überlegen fühlende Nation und hatten von daher große Schwierigkeiten, nicht mehr an erster Stelle zu stehen. Das müsste auf jeden Fall berücksichtigt werden. Dazu haben Sie gar nicht darauf hingewiesen, dass die Vertreibung auf eine andere, größere Vertreibung reagiert hat – die Vernichtung der Juden durch die Nationalsozialisten war eigentlich eine radikalisierte Vertreibung. So hat sie auch angefangen: als radikale Vertreibung und Umsiedlung, welche dann in der Vernichtung eskalierte. Diese fand in den östlichen Gebieten statt. So haben diejenigen, die später mit Vertreibung reagiert haben, auf reale Erfahrungen und Beobachtungen zurückgegriffen und auf Rachebedürfnisse reagiert. Das sollte man nicht außen vor lassen: dass die Konzentrationslager eben im Osten waren und nicht im Westen und die Menschen im Osten reale Beobachtungen gemacht haben. Das sollte man nicht außen vor lassen, da man sonst zu einer – tendenziell falschen – demokratischen Überlegenheitstheorie käme.

Christian Schmidt (MdB, CDU/CSU-Fraktion, Parlamentarischer Staatssekretär beim Bundesminister der Verteidigung):

Dieses Projekt kam ursprünglich zustande unter dem Vorsitz des Gesprächsforums von Pavel Tigrid und Günther Verheugen und war auf zwölf Monate angesetzt – aus denen nun viel mehr geworden sind. Eine Gesamtbewertung der historischen Hintergründe der Vertreibung entzieht sich meiner Kenntnis – jedoch stellt sich die grundsätzliche Frage, ob die Legitimität der Vertreibung oder des Odsun in damalige Rechtsnormen fassbar ist? Die völkerrechtliche Frage, was in Potsdam vereinbart worden ist, spielt natürlich auch eine Rolle. Der Streitpunkt, ob es damals Ansätze gab, oder immer noch gibt, die jenseits der Konvention der Vertreibung waren, sollte auch auf dem Gebiet des Rechtsvergleichs einen Niederschlag finden. Gab es eine historische Denkweise, die besagt: das ist eine legitime Reaktion auf vorhergegangenes Verschulden? Ist dies darüber hinaus die Akzeptanz von Bevölkerungsverschiebung oder nicht? Haben Rechtsnormen funktional eine Rolle gespielt oder gab es etwas jenseits des Positivistischen, was eine Grundlage dargestellt hätte?

Prof. Dr. Kittel:

Einiges in diesen Fragen ist der perspektivischen Verkürzung geschuldet, einiges würde ich auch anders akzentuieren und dann festhalten wollen. Frau Vollmer hat zu Recht darauf hingewiesen, dass man bei der Vertreibungsgeschichte von 1945 in Ostmitteleuropa auch die Vertreibungsgeschichte in den Jahren zuvor sehen muss und eben nicht nur Lausanne 1923, was ja immer zu Recht gesagt wird – im Übrigen müsste man dann auch auf die Vertreibung der Armenier hinweisen – , aber Lausanne war rechtlich kodifiziert und daher auch als Bezugspunkt für die Westmächte ganz klar. Das allein hätte aber als Begründung nicht ausgereicht, es musste dann die Entfesselung von Prozessen in der Zeit des Zweiten Weltkriegs hinzukommen, die durch die nationalsozialistische Umsiedlungspolitik und noch weit darüber hinausgehende Pläne geleistet worden ist. Und auf der anderen Seite – auch das hatte ich in meiner längeren Version erwähnt – wird man sicherlich bei den tschechischen Politikern sagen müssen, gerade bei Beneš, dass er im englischen Exil auch durchaus Vorstellungen von individueller Bestrafung hatte. Dann war es sehr stark das englische Auswärtige Amt, das gesagt hatte: wir haben aus den Erfahrungen der Zwischenkriegszeit gesehen, dass in Ostmitteleuropa eine ethnische Entflechtung stattfinden muss. Und das ist mit dem Prinzip der individuellen Bestrafung nicht kompatibel. Aber – und das möchte ich unterstreichen – das Problem war, dass die Angloamerikaner im Osten so agierten und in den eigenen westlichen Demokratien anders. Es gab dort faktisch keine Umsiedlungen und Vertreibungen. Und das ist über alle Fragen von Rechtsnormen hinaus letztlich für den Historiker die entscheidende empirische Frage: wie viele wurden vertrieben oder ausgesiedelt und wie viele nicht. Es hat auch in Belgien die Vorstellung gegeben, die Deutschostbelgier auszuweisen. Nur ist das faktisch von den Briten verhindert worden, und es hätte etwa 5–10% der Bevölkerung getroffen. Was Elsass-Lothringen 1918 angeht, wird es schwierig mit dem Vergleich – das war eine Vertreibung, wenn man so will, die Reichsdeutsche aus Pariser Sicht betroffen hat, die 1871 erst nach Elsass-Lothringen eingewandert waren. Es war aber keine Maßnahme, die sich gegen die autochthone Bevölkerung gerichtet hat, die Paris als Franzosen gesehen hat.

Dr. Tůma:

Der Sinn des Projektes war nicht unbedingt, herauszufinden, wie die Rechtsnormen in den einzelnen Staaten waren. Die rechtliche Basis waren nicht die tschechoslowakischen oder die polnischen Rechtsnormen,

sondern die internationalen Verträge, die man im Laufe des Krieges erarbeitet hat, vor allem in Potsdam. Es ist immer ein Problem, wenn der Historiker die Beziehung der Geschichte zum Recht verfolgt. Es handelt sich gleichzeitig um eine Reflexion der Vergangenheit und eine Projektion in die Zukunft, aber auch um ein Ideal, mit dem die tagtägliche Praxis nicht übereinstimmt. Widersprüche der tschechischen und der deutschen Arbeitsgruppe resultierten aus der unterschiedlichen Auffassung des deutsch-tschechischen Verhältnisses, sowohl im bilateralen als auch im internationalen Sinn. Die tschechische Gruppe war dafür, die Vertreibung in einem europäischen Kontext zu sehen – ausgehend von den Büchern von Detlef Brandes und von Hans Lemberg. In diesen Arbeiten wird das tschechische oder polnische Beispiel vor allem in einem europäischen Zusammenhang untersucht. Dazu geht es auch um die stabilisierte Auffassung einiger rechtlicher Grundlagen Europas in der Nachkriegszeit. So wurde hier die Potsdamer Konferenz erwähnt, deren Beschlüsse die deutsche Seite nie anerkannt hat. Der tschechische Autor muss die Resultate dieser Konferenz aber in seine Arbeit einbeziehen. Das waren gewisse Grenzen, die unserer Arbeit gesetzt waren. So wird diese Arbeit keinen Schlussstrich unter diese Diskussion setzen können, ist aber ein weiterer Schritt zu einem tieferen Verständnis. Mehr konnte nicht erreicht werden.

Panel II:

Suche einer europäischen Identität bei Deutschen und Tschechen vor dem Hintergrund der Erfahrungen mit den Diktaturen des 20. Jahrhunderts

Zusammenfassung der Podiumsdiskussion

Referenten:

Dr. Peter Becher (Geschäftsführer des Adalbert Stifter Vereins e. V.)

Alfréd Kocáb (Protestantischer Pfarrer)

Prof. Tomáš Kosta (Berater des tschechischen Ministerpräsidenten)

Doris Liebermann (Vorstand der Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur)

Moderation:

Prof. Dr. Felix Kolmer (Vizepräsident des Internationalen Auschwitz-Komitees) und

Prof. Dr. Helmut Köser (Vorstandsvorsitzender der Brücke/Most-Stiftung, apl. Professor für Wissenschaftliche Politik mit Schwerpunkt Europäische Integration der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg)

Dieses Zeitzeugenpanel, das sich biographisch den Themen Diktaturerfahrung und europäische Identität anzunähern versuchte, wurde von Prof. Dr. Helmut Köser moderiert. Deutsche und tschechische Zeitzeugen, die gegen die nationalsozialistische Herrschaft bzw. gegen den Kommunismus Widerstand geleistet haben, beschrieben ihren Beitrag im Einsatz für Freiheit und Gerechtigkeit und gingen in der Diskussion der Frage nach, inwieweit dieses Engagement als Anstoß zur Entwicklung eines europäischen Bewusstseins verstanden werden kann. Als Referenten und Gesprächspartner waren mehrere politisch aktive Zeitgenossen bzw. Zeitzeugen anwesend, deren damaliges Handeln von Grundideen geleitet wurde, die heute oftmals als »europäische Werte« bezeichnet werden.

Prof. Dr. Helmut Köser hob in seinen einleitenden Worten hervor, dass die Diktaturerfahrung im Mittelpunkt der Zeitzeugengespräche steht: für einige war es eine einmalige Erfahrung, für andere, vor allem für die älteren, eine doppelte Erfahrung in zwei Diktaturen. Er griff nochmals die Leitfragen des Panels auf: Warum haben diese Menschen Widerstand geleistet, von welchen Motiven wurden sie geleitet, und welche Grundideen und Grundwerte waren ihnen damals wichtig?

Prof. Dr. Helmut Köser

Prof. Dr. Felix Kolmer

Auf die Frage, für welche Ideale sich die Oppositionellen eingesetzt haben und ob es in ihren Kreisen ein Bewusstsein dafür gab, ob und wenn ja, inwiefern diese Werte und Ziele als »europäisch« angesehen werden können, betonte Prof. Dr. Felix Kolmer, dass es im KZ keine solchen Ansprüche gab. Es galt, den nächsten Tag und die nächste Woche zu überleben. Nach zwölf Stunden harter Arbeit und dem Anblick der Kolonnen in die Gaskammern gab es keine europäischen Ideen. Das einzige politische Ziel war, so Prof. Dr. Felix Kolmer, die Freunde zu retten, einen Aufstand vorzubereiten, die Flucht zu planen. Die einzige politische Idee war, dass der Krieg so schnell wie möglich beendet und Deutschland besiegt werden sollte und dass die Häftlinge dies noch erleben sollten. Die einzige »edlere« Idee, der einzige Traum war, dass nach dem Krieg auf der Welt eine Ordnung etabliert werden sollte, die Gleichberechtigung für alle garantiert. Sicher sei ihm damals bewusst geworden, so Prof. Dr. Felix Kolmer, dass der Hass zwischen Völkern kein Zusammenleben ermöglicht – was heute als Bestandteil des europäischen Denkens bezeichnet werden kann. Allerdings sei man sich dessen damals nicht in dieser Form bewusst gewesen.

Auf die Frage, welche Motive für sein Handeln bestimmend gewesen sind und ob es seiner Einschätzung nach bei Deutschen und Tschechen ähnliche oder gleiche Motive gegeben hat, erwiderte Prof. Dr. Felix Kolmer, dass sein politisches Denken von der deutschen Unterstützung für Franco im Spanischen Bürgerkrieg, den Flüchtlingen aus Deutschland sowie von österreichischen Antifaschisten und ihrer Denkweise geformt wurde. Die menschenverachtenden Verhältnisse im Protektorat erfüllten ihn mit Ekel und spornten ihn zum Widerstand an. Seine deutschen Kollegen und er dachten ähnlich und hatten die gleichen Grundideen. Nach diesen Erfahrungen konnte sich Prof. Dr. Felix Kolmer jedoch zunächst kein Zusammenleben mit Deutschen vorstellen. Der Krieg konnte zwar von einer Stunde auf die andere beendet werden, im Menschen jedoch lebte der Krieg als Erfahrung noch für Jahrzehnte weiter, so Prof. Dr. Kolmer. Dieser Hass schwand erst Ende der 1950er Jahre, als er mit Kollegen aus der Bundesrepublik zusammentraf und als er in der Kommission für Doktorarbeiten in Dresden tätig wurde. Wenn Prof. Dr. Felix Kolmer auf die Zeit im KZ zurückschaut und er sich vergegenwärtigt, dass von 50 Familienmitgliedern nur drei übrig geblieben sind, dann kann er nicht einfach verzeihen. »Nur die Toten haben das Recht zu verzeihen, und den Lebenden ist es nicht erlaubt zu vergessen« (Chaim Herzog). Der Hass hatte ihn belastet, ohne ihn fühlt er sich freier. Aber es gibt auch heute noch viele, die nicht verzeihen können. Das aber darf seiner Meinung nach weder für die Men-

schen, die in Nachbarschaft miteinander leben, noch für diejenigen, die es mit Europa ernst meinen, gelten. In diesem Sinne kann eine gemeinsame europäische Gesinnung Brücken bauen.

Prof. Dr. Felix Kolmer hat aus seinen zahlreichen Vorträgen an deutschen Schulen und Institutionen den Eindruck gewonnen, dass auch die meisten Deutschen für ein vernünftiges Zusammenleben von Tschechen und Deutschen in Europa sind. Daher sieht er ohne Hass auf Deutschland und nimmt die schrecklichen Erlebnisse der Vergangenheit als Ausgangspunkt für die Gestaltung einer besseren Zukunft. Seiner Ansicht nach ist auch die Mehrheit der Tschechen davon überzeugt, dass man das Zusammenleben gemeinsam gestalten muss und nicht ständig zurückschauen darf. Die Meinungen müssen nicht einheitlich sein – aber man könne verlangen, dass man sich aktiv um eine gemeinsame Gestaltung des Zusammenlebens bemühe.

Als nächstes wurde der Zeitzeuge Alfréd Kocáb gebeten, die Bedeutung der Kirche im Widerstand zu bewerten. Er vertrat die Meinung, dass die katholische Kirche im Faschismus eine sehr enttäuschende Rolle spielte: sie war ein politisches Subjekt. Daher erodierte sein Glaube an Gott. Nach dem Krieg nahm er im Protestantismus einen zweiten Anlauf und wurde Pfarrer in Tschechien. Die Verantwortung für die Gemeinde hinderte ihn daran, Tschechien nach 1968 zu verlassen. Eine relativ starke Gruppe von Geistlichen in Tschechien sprach sich 1968 auf Synoden und ähnlichen Veranstaltungen gegen den Einmarsch fremder Truppen in die Tschechoslowakei aus. Dieses Verhalten lag in christlichen Motiven begründet. Jedoch betonte Alfréd Kocáb, dass sie als Regimekritiker nicht besser waren als die anderen. Es waren Zeiten, in denen man sich der Mitverantwortung hätte bewusst werden können, viele hinderte aber »die Last des menschlichen Seins« daran. Alfréd Kocáb unterzeichnete die Charta 77 außerhalb und gegen die Kirche. Die Kirchenführung kollaborierte mit dem Regime und forderte von den ehemaligen Pfarrern und Geistlichen ein passives Verhalten: sie durften keine laizistischen öffentlichen Positionen einnehmen. Die Kirchenführung, so Alfréd Kocáb, achtete darauf, dass ihre Pfarrer nicht allzu aufmüpfig wurden. Er ließ sich davon aber nicht einschüchtern und predigte auch ohne offiziellen Segen. Er engagierte sich in der Jugendarbeit und führte Bibelstunden durch. Mit seinem Verhalten zeigte er, dass die Kirche ein heterogenes Gebilde war, in dem abweichendes Verhalten durchaus möglich war. Alfréd Kocáb ließ sich dabei von der Einsicht leiten, dass jeder Christ für sein Handeln selbst verantwortlich ist und seinem Ge-

Alfréd Kocáb

wissen Rechenschaft ablegen muss. Die Institution Kirche ist seiner Meinung nach nicht so heilig, dass man dafür sein Gewissen aufgeben muss. Jedoch belastet ihn, dass die Führung der Kirche in den wichtigen historischen Epochen so kläglich versagt hat. »Das ist eine der größten Bürden, die ich [...] zu tragen habe«, so Alfréd Kocáb.

Prof. Tomáš Kosta

Prof. Tomáš Kosta hat sich im Prager Frühling engagiert und eindeutige Positionen eingenommen. Ihm war klar, dass er nach einem russischen Einmarsch das Land verlassen muss. Für Prof. Tomáš Kosta waren es vor allem kulturelle Werte, die ihm als Motive für sein Handeln dienten. Er unterstützte tschechische Dissidenten und veröffentlichte ihre Werke von Deutschland aus. Prof. Dr. Kosta arbeitete mit ähnlich denkenden deutschen Schriftstellern zusammen, z.B. mit Günter Grass und Heinrich Böll. Diese Zusammenarbeit fruchtet u.a. in der Herausgabe einer gemeinsamen Zeitschrift. Mit der Zukunft Europas setzte er sich erst in späteren Jahren auseinander. Ihm war klar, dass es für die Dauer des Kalten Krieges, solange diese zwei Systeme bestanden, kein gemeinsames Europa geben wird. Als politischer Berater setzte er sich nach 1989 für eine Verständigung von Deutschen und Tschechen und für den europäischen Austausch ein.

Doris Liebermann

Doris Liebermann sieht die Motive für ihr Engagement in der DDR-Opposition in christlichen Grundüberzeugungen und dem Ideal eines demokratischen Sozialismus. Dieses Engagement beschreibt sie jedoch eher als Reaktion. Ihrer Ansicht nach war der Staat für diese Entwicklung verantwortlich. Man drängte sie in diese Rolle; im Grunde wollte keiner in die Opposition. Die Opposition war die zwangsläufige Folge des christlichen Elternhauses und der christlichen Jugendarbeit. In der DDR hatte die Kirche eine stärkere Position als in der ČSSR. Die Kirche bot Schutz für unabhängige Aktivitäten. In Jena traf man sich in den Räumen der Kirche, um Lesungen und Musik zu hören, man hatte eine Sehnsucht nach europäischer Literatur. Die Pfarrer konnten Bücher von Dürrenmatt, Frisch oder Solschenizyn einschmuggeln, die dann unter der Hand weitergereicht wurden. Mit solchen Mitteln konnte man europäische Werte prägen, die von allen verkörpert wurden. Die Opposition in der DDR war nach Doris Liebermanns Ansicht keine intellektuelle Bewegung, denn sie schloss auch Arbeiter und Lehrlinge ein, die sich nach Reisefreiheit sehnten. Auch der Charta 77 hat man immer vorgeworfen, eine intellektuelle Bewegung zu sein, doch auch hier waren Arbeiter einbezogen. Die Kommunisten befürchteten ja auch gerade deshalb, dass sich dort Vertreter aller Bevölkerungsgruppen und Religionen ansammeln und ein alternatives Gesell-

schaftsbild entwerfen könnten. Für eine europäische Gedächtniskultur fehlt nach Meinung von Doris Liebermann, dass die Deutschen so wenig von den Biographien tschechischer Oppositioneller wissen. Deutsche und tschechische Oppositionelle spielen in ihren Augen heute praktisch keine Rolle mehr. Viele sind jedoch in Institutionen und Bildungseinrichtungen tätig und tragen dort ihr Bild von einem friedlichen europäischen Zusammenleben weiter.

Dr. Peter Becher thematisierte den sudetendeutschen Widerstand und einige seiner wichtigsten Protagonisten, wobei die meisten von ihnen heute hochbetagt oder bereits verstorben sind. Ein großer Meilenstein für die gegenseitige Aussöhnung war seiner Ansicht nach die Erklärung der tschechischen Regierung im Sommer 2005, in der die Vertreibung von sudetendeutschen Oppositionellen bedauert wurde. Diese Oppositionellen waren Deutsche, die in Böhmen und Mähren aufgewachsen waren und der altösterreichischen Sozialdemokratie verbunden waren, aus der viele Protagonisten (z.B. Viktor Adler, Karl Renner) hervorgingen. Nach 1918 organisierten sich diese Personen in der DSAP, der Deutschen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei der Tschechoslowakei. Sie trugen einen Teil der altösterreichischen Tradition weiter und fanden nach einer Phase der Ablehnung und des Widerstands in den ersten Jahren der Tschechoslowakei sehr schnell den Weg zu einer aktiven Mitarbeit. Die DSAP war seit 1929 an der Regierung der Tschechoslowakei beteiligt und stellte über viele Jahre hinweg mit Ludwig Čech einen Minister.

Ein tiefer Einschnitt war die Machtergreifung der NSDAP. Da die Tschechoslowakei das erste Exilland für deutsche Sozialdemokraten war, hatten diese den Exilvorstand nach Prag/Praha verlegt. Die Infrastruktur der sudetendeutschen Sozialdemokratie verfügte mit Ortsgruppen und grenznahen Naturfreundehäusern über eine starke Basis. Außerdem setzte sich Minister Ludwig Čech für die Emigranten ein. Die sudetendeutsche Gemeinschaft wurde in den 1930er Jahren durch das Erstarken der Heimatfront von Henlein geradezu gespalten. Im Folgenden wurde ein dramatischer Kampf um die Erhaltung der Tschechoslowakischen Republik ausgetragen. Dabei standen zwei große Auseinandersetzungen im Mittelpunkt: zum Ersten die Auseinandersetzung demokratisches gegen totalitäres Staatsverständnis und zum Zweiten die der deutschen gegen die tschechische Ethnie. Die Sozialdemokraten standen bis zum Schluss für den tschechoslowakischen Staat ein. Sie verweigerten als einzige größere Partei den Beitritt zur Volksfront von Henleins.

Dr. Peter Becher

Ein nicht ganz untypisches Beispiel, auch für die Verschränkung der beiden Konfliktfelder, war der Sozialdemokrat Arthur Schober, geboren 1913 in Jegerndorf, 1999 in Stuttgart gestorben. Er war Mitglied der Falken, des Arbeiter-, Turn- und Sportvereins, DSAP-Mitglied und Mitglied der Republikanischen Wehr. Er setzte sich aktiv für die Tschechoslowakische Republik ein. Nach dem Anschluss war er in Todesgefahr, doch gelang es ihm,

ein Visum für Schweden zu bekommen, wo er sich ab Februar 1939 als Holzfäller, Fabrikarbeiter und Melker durchschlug. Im Exil-Kreis um Wenzel Jakš, den Vorsitzenden der Exil-Sozialdemokraten, fasste man den Plan, Widerstandsaktionen im Gau und im Reichsprotektorat durchzuführen. Verschiedene Personen wurden ausgewählt, darunter Arthur Schober. Die Einschleusung ins Reich misslang jedoch und Arthur Schober wurde an die Gestapo ausgeliefert. Er überlebte Gestapo-Haft, KZ und Todesmarsch, gesundete, und kehrte nach Kriegsende in die Tschechoslowakei zurück. Diese musste er aber wieder verlassen, da sich die politischen Entwicklungen nach Ende des Krieges gegen alle Deutschen richteten.

Prof. Dr. Helmut Köser schloss das Zeitzeugenpanel mit einigen zusammenfassenden Worten: Die Schilderungen der Zeitzeugen ließen erkennen, dass die Diktaturerfahrungen bei Deutschen wie Tschechen gleiches oder ähnliches Handeln hervorgebracht haben. Diktaturerfahrungen, so Prof. Dr. Helmut Köser, prägten in der Mitte Europas einen tief greifenden Erfahrungshorizont, der insbesondere an der ehemaligen Schnittstelle zwischen »Ost« und »West«, damit also auch in den deutsch-tschechischen Beziehungen, spürbar war und ist.

Panel III:

Die Zukunft der deutsch-tschechischen Beziehungen und der Beitrag der Zivilgesellschaft zur Herausbildung einer europäischen Identität von Deutschen und Tschechen

Deutsch-Tschechische Projektarbeit: Akteure und Aktionen

Im Panel III stand die deutsch-tschechische Projektarbeit im Vordergrund. Fast 20 Organisationen, Vereine oder Initiativen präsentierten ihre dem deutsch-tschechischen Verhältnis gewidmete Arbeit in einem Projektforum. Fünf dieser Institutionen – die Robert Bosch Stiftung, das Deutsch-

Tschechische Jugendforum, das Deutsch-Tschechische Forum der Frauen, die Brücke/Most-Stiftung und IDOR stellten ihre Arbeit im Rahmen einer Podiumsdiskussion näher vor: Sie verdeutlichten dem Publikum die Grundlagen ihrer Tätigkeit und verwiesen vor allem auf die positiven Aspekte von konkreter Projektarbeit, die das deutsch-tschechische Verhältnis auf einer persönlichen Ebene erlebbar macht.

Anhand konkreter Projekte wurde deutlich, dass einige der in Panel I angesprochenen Kritikpunkte, zum Beispiel eine stark asymmetrische historische Erinnerung von Deutschen und Tschechen, von einigen Aktionen durchaus thematisiert werden. Beispielhaft stehen hierfür die Publikationen von Antikomplex (Das verschwundene Sudetenland) und der Ackermann-Gemeinde zur deutsch-tschechischen Versöhnung; aber auch verschiedene Aktivitäten der Robert Bosch Stiftung, der Brücke/Most-Stiftung und anderer Institutionen. Mit dieser Arbeit wird ein wichtiger Beitrag

Die Geschäftsführer des Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds, PhDr. Tomáš Jelínek und Herbert Werner (von links)

dafür geleistet, dass nicht mehr die Abgrenzung, sondern die Verflechtung deutlich wird und somit – wie von Dr. Zdeněk Beneš im Panel I gefordert – die Deutschen wieder in die tschechische Geschichte zurückgeholt werden.

Andererseits bewiesen die Resultate einer Befragung des Deutsch-Tschechischen Jugendforums zur Akzeptanz von deutsch-tschechischen Geschichtsbüchern, dass die Bereitschaft tschechischer Lehrer, heikle Abschnitte der deutsch-tschechischen Geschichte im Schulunterricht zu besprechen, nicht sehr hoch ist. In diesem Zusammenhang unterstrichen die Teilnehmer des Panels III, dass eine europäische Perspektive helfen kann, bestimmte bilaterale Themen weniger emotional zu diskutieren. Auch wenn die Tschechische Republik und die Bundesrepublik Deutschland inzwischen gemeinsam Mitglieder der Europäischen Union sind, so bleibt es für beide Staaten eine zentrale Aufgabe, auch unmittelbar ein gutnachbarschaftliches Verhältnis zueinander aufzubauen. Ein wichtiges Signal – auch für die nichtstaatlichen Organisationen – ist der Wille der Bundesregierung, ihre finanzielle Unterstützung des Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds zu verlängern. Auch die Versöhnungsgeste der tschechischen Regierung, den antifaschistischen Widerstand der tschechoslowakischen Deutschen anzuerkennen, ist für das bilaterale Verhältnis von positiver Bedeutung.

Das Projektforum verdeutlichte, dass die nichtstaatliche Zusammenarbeit sehr lebendig und vielfältig ist und eine wichtige Ergänzung und Bereiche-

rung der offiziellen Regierungskontakte darstellt. Die Stärke der konkreten Projektarbeit liegt darin, dass sie ihren Blick nach vorne richtet. Insbeson-

dere den Jugendaktivitäten kommt dabei eine zukunftsweisende Rolle zu. In diesem Sinne gilt die Aussage von Etienne François: Am wichtigsten ist, dass unsere Schüler und Nachkommen eine Sensibilität dafür entwickeln, dass es unterschiedliche Gedächtniskulturen geben kann, dass diese jedoch miteinander verbunden sind und sich gegenseitig beeinflussen.

Projektforum

Im Rahmen des öffentlichen Projektforums stellten sich folgende Organisationen vor:

Ackermann-Gemeinde
Postfach 34 01 61
D-80098 München
Tel.: +49 (0)89 272942-0
Fax: +49 (0)89 272942-40
info@ackermann-
gemeinde.de
www.ackermann-
gemeinde.de

Ackermann-Gemeinde

Benannt nach der Dichtung »Ackermann aus Böhmen« des Johannes von Saaz, gegründet 1946 von vertriebenen sudetendeutschen Katholiken, heute offen für alle, die in christlichem Geiste zwischen Deutschen und Tschechen Vergangenheit überwinden, neue Nachbarschaft aufbauen und gemeinsam Europa gestalten wollen. In Tschechien existiert die selbständige Partnerorganisation »Sdružení Ackermann-Gemeinde«.

Die Ackermann-Gemeinde betreibt folgende Aktivitäten: Deutsch-tschechische Gottesdienste, Marienbader Gespräche zu gesellschaftlichen Grundsatzzfragen mit der Tschechischen Christlichen Akademie, Iglauer Symposien zu aktuellen politischen Themen mit der Bernard-Bolzano-Stiftung, regionale Seminare »Rückkehr in die Geschichte«, Rohrer Musiksommer, Colloquia Ustensia mit der Universität Aussig/Ústí nad Labem, Kirchenrenovierungen in den ehemals deutsch besiedelten Gebieten, Unterstützung kirchlicher Schulen und der deutschen Minderheit sowie Deutschkurse für tschechische Priester. Die neueste Publikation ist unter dem Titel »Zukunft trotz Vergangenheit – Texte zur deutsch-tschechischen Versöhnung« erschienen.

Junge Aktion der Ackermann-Gemeinde

Dieser katholische Jugendverband will die Nachbarschaft mit Tschechen aktiv mitgestalten; er will durch Begegnungen mit Jugendlichen an einem »Europa der Menschen« bauen. Derartige Treffen gab es bereits vor

1989, nach der Wende konnte die Aktion ihre internationalen Kontakte jedoch ausbauen und hat heute viele aktive tschechische Mitglieder. Auf Seminaren, Begegnungsfahrten und Sommerwochen diskutiert man über Politik, Kirche und Gesellschaft und lernt sich gegenseitig kennen. Durch Workcamps, u.a. auf jüdischen und deutschen Friedhöfen, leistet die Junge Aktion einen Beitrag zum Erhalt dieser Kulturdenkmäler. Interkulturelle Erfahrungen können Kinder bei der deutsch-tschechischen Freizeit »Plasto Fantasto« sammeln. Der Geschichte des tschechischen Grenzgebietes nähert man sich auf der »Spurensuche« an. Mit ihren konkreten Erfahrungen aus gleichberechtigter Partnerschaftsarbeit mischt sich die Aktion in politische und gesellschaftliche Diskussionen ein. Außerdem arbeitet die Aktion mit Gruppen aus der Slowakei, Griechenland und Polen zusammen.

Junge Aktion der
Ackermann-Gemeinde
Heißstraße 24
D-80799 München
Tel.: +49 (0)89 27 29 42-15
Fax: +49 (0)89 27 29 42-40
junge-aktion@ackermann-
gemeinde.de
www.junge-aktion.de

Akademie Mitteleuropa e. V.

1. Zielsetzung

Die Akademie Mitteleuropa will in ihren Informations- und Bildungsveranstaltungen

Akademie Mitteleuropa
e. V.
Alte Euerdorfer Str. 1
D-97668 Bad Kissingen
Tel.: +49 (0)971 71 47 14
Fax: +49 (0)971 71 47 47
info@heiligenhof.de
[www.akademie-
mitteleuropa.de](http://www.akademie-
mitteleuropa.de)

- die Kenntnis von Geschichte, Kultur, Wirtschaft, Politik und Alltagsleben der Bundesrepublik Deutschland und ihrer europäischen Nachbarstaaten - insbesondere der ostmitteleuropäischen Staaten - fördern,
- die grundlegenden Elemente des Völkerrechts - vor allem der Menschenrechte - vermitteln,
- bürgerschaftliches Engagement in der Bundesrepublik Deutschland und den ostmitteleuropäischen Nachbarstaaten unterstützen.

2. Zielgruppen

- Schüler, Studenten und junge Akademiker

- Mitarbeiter von Nichtregierungsorganisationen (NGO)
- im Ehrenamt tätige bzw. zivilgesellschaftlich engagierte Personen

3. Maßnahmen

Die Akademie Mitteleuropa bietet – beispielhaft – folgende Maßnahmen an:

- Fachseminare zur Förderung von Kontakten mit den ostmitteleuropäischen Staaten
- Studienreisen nach Ostmitteleuropa.

Brücke/Most-Stiftung
 Reinhold-Becker-Straße 5
 D-01277 Dresden
 Tel.: +49 (0)351 433 14-0
 info@bruecke-most-
 stiftung.de
 www.bruecke-most-
 stiftung.de

Brücke/Most-Stiftung – Wo man sich begegnet!

Die Brücke/Most-Stiftung zur Förderung der deutsch-tschechischen Verständigung und Zusammenarbeit ist in vier Arbeitsbereichen tätig. Im Bereich Bildung & Begegnung unterhält die Stiftung ein Studienzentrum in Dresden, das Brücke/Most-Zentrum. Hier finden internationale Fortbildungen und Seminare für verschiedene Zielgruppen statt. Im Arbeitsbereich

Kultur finden u.a. jährlich die »Tschechischen Kulturtage« statt. Im Bereich Kommunikation & Vernetzung stellt die Stiftung mit Internetportalen und verschiedenen E-Mail-Listen Informationsangebote bereit. Im Bereich Wissen sind zwei Ausstellungen entstanden: »Kde domov můj ...Wo ist meine Heimat?« zur deutsch-tschechischen Geschichte im 19. und 20. Jahrhundert und die Ausstellung »Nahe, ferne Heimat« zu den Themen Zweiter Weltkrieg und Vertreibung.

Bürgerinitiative Antikomplex

Die Bürgerinitiative Antikomplex entstand 1998, als sich einige Studenten Prager Hochschulen zusammenfanden. Zentrales Thema war von Anfang an die tschechische Reflexion der deutschen Vergangenheit in den böh-

Bürgerinitiative
Antikomplex

Tel.: +420 608 97 48 56
+420 221 97 92 12

www.antikomplex.cz
www.zmizelesudety.cz

mischen Ländern. Im Projekt »Das verschwundene Sudetenland« versucht die Initiative mittels vergleichender Photographien, dieselben Orte in den Zeiten vor der Vertreibung der Deutschen und in der Gegenwart gegenüberzustellen, die Geschichte dieser Landschaft zu vergegenwärtigen – und damit auch Fragen zu stellen, die bei der Entdeckung der Spuren von früheren Bewohnern deutlich werden. Die Wanderausstellung zum Projekt wird seit vier Jahren gezeigt, das Buch ist in der vierten Auflage erschienen. Im Projekt »Das schwierige Erbe« werden Lebensgeschichten gesammelt, die zeigen, wie vielfältig die Herkunft der nachgesiedelten Bewohner des Sudetenlandes bis heute ist. Mit einer Gruppe von Experten arbeitet die Initiative an einer Typologie von landschaftlichen Veränderungen im Grenzgebiet seit dem Krieg.

Collegium Bohemicum

Das Collegium Bohemicum geht auf eine Initiative des Bürgermeisters der Stadt Aussig/Ústí nad Labem und einiger wissenschaftlicher Institutionen zurück. Das Collegium erforscht die Geschichte der Deutschen in den böhmischen Ländern, um ein neues Licht auf die historischen Dimensionen der deutsch-tschechischen Beziehungen zu werfen und deren heutigen Zustand positiv zu beeinflussen. In Zukunft soll die Einrichtung Museum, Archiv, Bibliothek sowie ein Ort für verschiedenste Veranstaltungen sein. Augenblicklich steht die Tätigkeit des Collegium Bohemicum auf zwei Säulen. Zum einen werden regelmäßig wissenschaftliche Veranstaltungen, v.a. zu historischen Themen, durchgeführt. Die wichtigste ist die internationale Jahreskonfe-

Collegium Bohemicum
c/o Muzeum mesta Ústí
nad Labem
Masarykova 1000/3
CZ-400 01 Ústí nad
Labem
Tel.: +420 475 201 937
[schevardo@
muzeumusti.cz](mailto:schevardo@muzeumusti.cz)
[www.collegium
bohemicum.cz](http://www.collegium
bohemicum.cz)

renz, zu der 2006 zum dritten Mal bedeutende Persönlichkeiten der Politik und der Wissenschaft zusammenkommen werden. Zum anderen organisiert das Collegium Bohemicum in Zusammenarbeit mit verschiedenen Partnern in der Stadt Aussig/Ústí nad Labem ein vielfältiges Kulturprogramm mit wesentlich deutschen Inhalten. Ziel ist es, ein modernes Bild von Deutschland in Tschechien zu vermitteln und Kontaktmöglichkeiten zwischen beiden Kulturen zu bieten.

Deutsch-Tschechisches
Forum der Frauen e. V.
c/o Ingrid Lottenburger
Im Heidewinkel 26a
D-13629 Berlin
Tel./
Fax: +49 (0)30 381 27 26
ingrid.lottenburger
@t-online.de
www.hca-
deutschesektion.de

Česko-německé fórum žen
Věra Vohlídalová,
předsedkyně
Bendlova 1130/15
CZ 460 01 Liberec 1
Tel./
Fax: 00420 (0) 485 105 222
cn-zeny@volny.cz

Deutsch-Tschechisches Forum der Frauen e. V.

Im September 1996 fand in Bonn auf Anstoß aktiver Mitglieder der Helsinki Citizens' Assembly das Seminar »Deutsche und tschechische Frauen im Versöhnungsprozess« statt. Das Seminar endete mit einem Abschlussdokument zur Unterstützung der Vereinbarung über die Beziehungen der beiden Staaten und der Gründung des Forums der Frauen.

Die Tätigkeit des Forums umfasst sowohl die historische als auch die aktuelle politische Dimension unter Berücksichtigung der frauenspezifischen Perspektive.

Veranstaltungen fanden insbesondere in Reichenberg/Liberec statt, u.a. im Herbst 2001 »Prag – Berlin, Zentren des Frauenhandels/Staatliche und nichtstaatliche Gegenmaßnahmen«, im Frühsommer 2002 »Verbraucherschutz in der Bundesrepublik Deutschland«, im Herbst 2002 »Hindern die Präsidialdekrete den Eintritt der Tschechischen Republik in die Europäische Union?«, im Herbst 2003 »Flucht, Vernichtung, Vertreibung in der Euroregion Neiße/Nisa/Nysa«, im Herbst 2004 »30 Jahre KSZE-Schlussakte – Entwicklung der Zivilgesellschaft – ein Prozess« und im Frühjahr 2005 »Aktiv gegen Gewalt in der Schule«.

Deutsch-Tschechisches
Jugendforum
Sprecher:
Michael Sachsenmaier
msachsenmaier
@hotmail.com

Deutsch-Tschechisches Jugendforum

Das Deutsch-Tschechische Jugendforum entstand auf Anregung von jungen Menschen aus Deutschland und der Tschechischen Republik, die eine Einbindung der jungen Generation in den offiziellen deutsch-tschechischen Dialog forderten. Im Jahr 2001 wurde das Jugendforum in seiner

Mobiltel.:
+49 (0)173 965 42 00

Jan Zajíc
njz@seznam.cz

Mobiltel.:
+420 774090229

www.jugendforum.ahoj.info
www.forummladeze.ahoj.info

ersten Besetzung als ein Projekt des Koordinierungsrates auf Initiative der Koordinierungsratsmitglieder Dr. Carsten Lenk und Jana Váňová gegründet.

Das Deutsch-Tschechische Jugendforum ist eine Gruppe von 40 Jugendlichen aus Deutschland und der Tschechischen Republik mit dem gemeinsamen Ziel, die deutsch-tschechischen Beziehungen zu verbessern und die Zusammenarbeit auf diesem Gebiet zu vertiefen. Die Ideen- und Meinungsvielfalt seiner Mitglieder eröffnet diesem Gremium großes Potential.

DGB Bezirk Sachsen

Die Gewerkschaften in Europa setzen sich für eine ausgewogene Entwicklung des gemeinsamen Lebens- und Arbeitsraums, für die Mitbestimmung der Zivilgesellschaft und für die Förderung des Zusammenhalts innerhalb

DGB Bezirk Sachsen
Abt. Europapolitik
Schützenplatz 14
D-01067 Dresden
Tel.: +49 (0)351 863 31 44

anna.bernstorf@dgb.de
www.dgb-sachsen.de
www.igr-elbe-neisse.org
www.meror-labe-nisa.org
www.mrz-laba-nysa.org

der Europäischen Union ein. Der DGB Bezirk Sachsen hat bereits zu Beginn der 1990er Jahre die Integration der Nachbarn Tschechien und Polen in die Europäische Union gefordert und im Jahr 1993 mit der ČMKOS und

der NSZZ »Solidarność« den Interregionalen Gewerkschaftsrat Elbe-Neiße gegründet, um den Integrationsprozess mit gemeinsamen Aktivitäten zu fördern. Zu den Aktivitäten im Dreiländereck zählen: die Verdichtung der grenzüberschreitenden Kommunikation mittels zahlreicher Veranstaltungen, die Erarbeitung nachhaltiger Entwicklungsansätze für den Grenzraum, die Förderung der Jugendarbeit sowie die Unterstützung grenzüberschreitender Kooperationen zwischen den Gewerkschaften und betrieblichen Vertretern der drei Länder.

Festival Mitte Europa
Neue Nachbarschaften
Dialog der Kulturen
Paul-Gerhardt-Str. 14
D-08525 Plauen
Tel.: +49 (0)3501 585 30

info-deutsch
@festival-mitte-europa.com
www.festival-
mitte-europa.com

Festival Mitte Europa

Seit 1991 finden im Rahmen des internationalen Festivals Mitte Europa zwischen Sachsen, Bayern und der Tschechischen Republik Konzerte, Ausstellungen, Theater, Foren, Symposien und Workshops statt. Die nach dem

Fall des Eisernen Vorhangs bestehende Fremdheit in Bezug auf die Wahrnehmung des Nachbarn und daraus resultierende Vorurteile sollen bei diesem Festival über die Brücke der Kultur abgebaut werden. Besonders hat sich das Festival um die Wiederbelebung des mitteleuropäischen Kulturraumes in der deutsch-tschechischen Grenzregion verdient gemacht. So gehören auch die Pflege der deutsch-böhmischen kulturellen Traditionen und Aufführungen mit den so genannten Theresienstädter Komponisten zu seinem Profil.

Fonds »Erinnerung und
Zukunft«
Markgrafenstr. 12-14
D-10969 Berlin

Fonds »Erinnerung und Zukunft«

Der Fonds »Erinnerung und Zukunft« ist Teil der Stiftung »Erinnerung, Verantwortung und Zukunft«, die im Jahr 2000 mit dem Ziel gegründet wurde, humanitäre Leistungen an ehemalige Zwangsarbeiter zu leisten.

Tel.: +49 (0)30 25 92 97-80
 Fax: +49 (0)30 25 92 97-42
 info@zukunftsfonds.de
 www.fonds-ez.de

Der Fonds ist auf Dauer angelegt und fördert vorrangig internationale Programme und Projekte, die Brücken nach Mittel- und Osteuropa bauen. Seit Aufnahme der Fördertätigkeit im April 2002 konnte der Fonds über 600 Projekte mit 24 Millionen Euro fördern, vornehmlich internationale Bildungsprojekte, humanitäre Initiativen und Stipendienprogramme.

Deutsch-tschechische Projekte wurden unter anderem innerhalb des Begegnungsprogramms mit Zeitzeugen, des Internationalen Schul- und Jugendwettbewerbs, im Rahmen des Förderprogramms Geschichte und Menschenrechte und der Freiwilligen- und Stipendienprogramme unterstützt.

IDOR (Deutsch-tschechisches Informations- und Dokumentationszentrum zur regionalen Zusammenarbeit)

Die Agentur IDOR begleitet die Grenzregion beim Erweiterungsprozess mit praxisnahen Projekten. IDOR hilft die grenzüberschreitende Zusam-

IDOR
 Gerberstr. 11a
 D-95111 Rehau
 Tel.: +49 (0)9283 898284
 Fax: +49 (0)9283 591978
 prell@idor.org
 www.idor.org

menarbeit zu vernetzen und zu dokumentieren, beispielsweise im Bereich »Deutsch-Tschechische Städtepartnerschaften«. Medienprojekte sind die zweite Säule: IDOR organisiert deutsch-tschechische Journalistentreffen und hat eigene TV- und Rundfunkreihen produziert (z.B. die Filmreihe »Der Eiserne Vorhang« und die Radioreihe »Deutsche und Tschechen im Alltag«). Auch in der Fortbildung ist IDOR aktiv: Ein Förderwegweiser »Das 1x1 des deutsch-tschechischen Projektmanagements« wurde veröffentlicht und erfolgreich verkauft. Zudem werden regelmäßig Seminare angeboten, die Projektträger weiterqualifizieren. Das erfolgreichste von IDOR koordinierte Projekt ist eine deutsch-tschechische Fußballschule, in der Kinder über den Fußball die Sprache des Nachbarlands spielerisch erlernen.

Initiative Mittel- und
Osteuropa
MitOst e. V.
Kompetenzzentrum
Schillerstraße
Schillerstr. 57
10627 Berlin

Tel.: +49 (0)30 32 78 84 83
Fax: +49 (0)30 31 51 74 89

info@initiative-moe.de
www.initiative-moe.de

Initiative Mittel- und Osteuropa

Rund 30 junge Vereine aus Mittel- und Osteuropa haben sich zum Netzwerk »Initiative Mittel- und Osteuropa« zusammengeschlossen, das Anfang des Jahres 2004 gegründet wurde. Im Netzwerk werden die Aktivitäten der

Initiativen untereinander abgestimmt, und es ist ein breites Themenspektrum vertreten, z.B. internationaler Studentenaustausch, Kulturveranstaltungen oder Freiwilligendienste. Ziel ist, die öffentliche Aufmerksamkeit auf mittel- und osteuropäische Themen zu lenken.

Folgende Initiativen aus dem Netzwerk engagieren sich für die deutsch-tschechische Verständigung: Ahoj Nachbarn! (Nürnberg/Prag), ein internationales Radioprojekt zum Thema deutsch-tschechische Verständigung (www.ahoj-nachbarn.radio-z.net); das Deutsch-Tschechische Kulturforum (Heidelberg), ein Forum für Spracherwerb und kulturelle Veranstaltungen (www.cafe-bohemia.de); das Deutsch-Tschechische Café (Prag/Praha);

www.volny.cz/dtcafe); GFPS-CZ (Aussig/Ústí nad Labem) mit Sprach- und Kulturprojekten oder Knoflík (Pilsen/Plzeň), was die Jugendlichen beider Länder verbinden möchte (www.knoflik.org).

Robert Bosch Stiftung

Die Robert Bosch Stiftung ist eine der großen unternehmensverbundenen Stiftungen in Deutschland. Ihr gehören 92 Prozent des Stammkapitals der Robert Bosch GmbH. Sie wurde 1964 gegründet und setzt die gemeinnützigen Bestrebungen des Firmengründers und Stifters Robert Bosch (1861–1942) fort.

Die Stiftung konzentriert sich in ihrer Arbeit auf die Bereiche Wissenschaft, Gesundheit, Völkerverständigung, Bildung, Gesellschaft und Kultur. Von 1964 bis 2004 gab die Stiftung rund 680 Millionen Euro für die Förderung aus. Im Jahr 2004 wurden rund 49 Millionen Euro für Projekte und Aktivitäten bewilligt.

In Tschechien ist die Robert Bosch Stiftung seit Anfang der neunziger Jahre im Rahmen ihrer internationalen Programme und mit der Förderung zahlreicher Einzelprojekte auf den Feldern Bildung, Kultur, Jugend, Städtepartnerschaften, NGO-Zusammenarbeit, Literatur und Medien sowie gemeinsame Geschichte tätig. Beispielhaft für das Engagement der Stiftung ist die Herausgabe der Tschechischen Bibliothek in 33 Bänden, die zum Jahr 2007 abgeschlossen sein wird. Für ihre Bemühungen um die Förderung tschechischer Kultur erhielt die Robert Bosch Stiftung im Jahr 2005 den Preis »Gratia agit« der Tschechischen Republik.

Koordinierungszentrum deutsch-tschechischer Jugendaustausch-Tandem

Die landesweite Initiative unterstützt Lehrer und Jugendleiter, die Interesse an Kontakten mit dem Nachbarn haben. Tandem bietet folgende Programme an:

Das Hospitantenprogramm »Voneinander lernen« (Aufenthaltsdauer: 1 Woche bis drei Monate), in dem man mit der Jugend in Deutschland arbeitet.

Für Studenten und Auszubildende wird das Fachprogramm »A je to! Auf geht's!« angeboten. Dank dieses Programms nahmen schon über 600 Menschen an Fachpraktika teil (Dauer: drei Wochen oder länger).

Robert Bosch Stiftung
 Programmbereich 4
 Völkerverständigung
 Mitteleuropa, Osteuropa
 Heidehofstraße 31
 D-70184 Stuttgart
 Tel.: +49 (0)711 460 84 79
 carsten.lenk@bosch-
 stiftung.de
www.bosch-stiftung.de

Koordinierungszentrum
 deutsch-tschechischer
 Jugendaustausch
 Maximilianstraße 7
 D-93047 Regensburg
 Tel.: +49 (0)941 58 55 70
 Fax: +49 (0)941 58 55 722
 tandem@tandem-org.de
www.tandem-org.de

Im Rahmen des Programms »Freiwillig« werden längerfristige Aufenthalte ermöglicht (in der Regel ein Jahr): der Europäische Freiwilligendienst oder das Freiwillige soziale Jahr, das Freiwillige ökologische Jahr u.ä.

Jedes Jahr wird ein kostenloser Intensivsprachkurs in Deutschland angeboten (meist im September, Oktober). Bedingung sind aktive Jugendarbeit und die Mitgliedschaft in einem Kinder- oder Jugendverband. Bei wenig Erfahrung mit der Sprache des Nachbarn hilft das Wörterbüchlein »Do kapsy« und die CD-ROM »Triolinguale« mit Sprachanimation.

Tschechische Bibliothek
info@tschechische-bibliothek.de
www.tschechische-bibliothek.de

Tschechische Bibliothek

Die »Tschechische Bibliothek« in deutscher Sprache erscheint seit 1999 in der Deutschen Verlagsanstalt unter der Schirmherrschaft des Präsidenten der Tschechischen Republik und des Bundespräsidenten der Bundesrepublik Deutschland. Im Frühjahr und im Herbst werden jeweils zwei neue

Bände herausgebracht. Das Spektrum der Titel ist sehr breit und umfasst sowohl Prosa (inkl. Dramen) als auch Poesie, Essays (philosophische und kunstgeschichtliche) und Briefe. Dabei geht es nicht darum, die bekanntesten Werke der tschechischen Literatur auszuwählen, sondern den deutschen Lesern tschechische Geschichte, die gesellschaftspolitische Entwicklung des Landes und den tschechischen Geist näher zu bringen. Zuletzt erschienen im Februar 2006 Ludvík Vaculík's Roman »Das Beil« und eine Anthologie tschechischer Dichtung von den Anfängen bis 1920 mit dem Titel »Süß ist es zu leben«. Die Reihe wird insgesamt 33 Bände zählen, der letzte Band erscheint im Frühjahr 2007. Die »Tschechische Bibliothek« ist eine Initiative der Robert Bosch Stiftung, die damit einen Beitrag zur deutsch-tschechischen Verständigung leistet.

Tschechisches Zentrum

Das Tschechische Zentrum in Berlin ist eines von 19 Tschechischen Zentren, die im Auftrag des Außenministeriums der Tschechischen Republik tätig sind. In Deutschland gibt es zwei weitere Tschechische Zentren in Dresden und München.

Das Haus in Berlin versteht sich als Ansprechpartner für alle die Tschechische Republik betreffenden Fragen aus den Bereichen Kultur, Politik, Wirtschaft und Tourismus. Das Zentrum organisiert kulturelle Veranstaltungen und Ausstellungen, bietet Tschechisch-Sprachkurse an und im Rahmen der Bibliothek einen Landesinformationservice. Die Mitarbeiter gewähren Beratung und organisatorische Unterstützung bei der Vorbereitung kultureller und wirtschaftlicher Projekte.

Tschechisches Zentrum-
CzechPoint
Friedrichstraße 206
D-10969 Berlin
Tel.: +49 (0)30 208 25 92
Fax: +49 (0)30 204 44 15
ccberlin@czech.cz
www.czech-berlin.de

Das Kulturprogramm, das teilweise in enger Zusammenarbeit mit anderen Institutionen realisiert wird, soll dem Berliner Publikum eine Vorstellung der aktuellen Entwicklungen im tschechischen Kulturleben vermitteln und es außerdem mit Werten und Traditionen der tschechischen Kultur vertraut machen.

Kurzbiographien der Referenten aus Panel I

Prof. Dr. Manfred Alexander ist deutscher Vorsitzender der Deutsch-Tschechischen Schulbuchkommission und am Seminar für Osteuropäische Geschichte der Universität Köln tätig.

Doz. Dr. Zdeněk Beneš ist tschechischer Vorsitzender der Deutsch-Tschechischen Schulbuchkommission, Mitglied der Deutsch-Tschechischen Historikerkommission und Leiter des Instituts für böhmische Geschichte der Karls-Universität Prag/Praha.

Prof. Dr. Etienne François ist Professor für Geschichte am Frankreich-Zentrum der Technischen Universität Berlin. Seine Forschungsschwerpunkte sind u.a. die deutsch-französische Geschichte, europäische Geschichte und Geschichtsvergleich. Etienne François ist gemeinsam mit Hagen Schulze Herausgeber des Werkes »Deutsche Erinnerungsorte« (3 Bände).

Prof. Dr. Manfred Kittel ist wissenschaftlicher Mitarbeiter am Institut für Zeitgeschichte, München, apl. Professor für Geschichte an der Universität Regensburg und Mitverfasser der Publikation zur komparativen Betrachtung der rechtlichen Behandlung der Deutschen in den verschiedenen Ländern bei Kriegsende.

Prof. Dr. Michaela Marek ist Professorin für Kunstgeschichte Ostmitteleuropas und geschäftsführende Direktorin des Instituts für Kunstgeschichte der Universität Leipzig und Mitglied der Deutsch-Tschechischen Historikerkommission

Prof. Dr. Jiří Pešek ist tschechischer Vorsitzender der Deutsch-Tschechischen Historikerkommission und am Institut für Internationale Studien der Karls-Universität Prag/Praha tätig.

Dr. Oldřich Tůma ist Direktor des Instituts für Zeitgeschichte Prag/Praha und Mitverfasser der Publikation zur komparativen Betrachtung der rechtlichen Behandlung der Deutschen in den verschiedenen Ländern bei Kriegsende.

Lebensläufe der Zeitzeugen und Referenten aus Panel II

Dr. Peter Becher

Peter Becher ist seit 1986 Geschäftsführer des Adalbert Stifter Vereins. Geboren wurde Becher 1952 in München. Nach dem Studium der Germanistik und Geschichte promovierte er 1981 mit einer Arbeit über die Darstellung des Endes der Donau-Monarchie in literarischen und historiographischen Texten. Er arbeitete beim Bayerischen Rundfunk und beim Goethe-Institut, von 1982 bis 1985 als Bildungsreferent in der Jugendarbeit. Im Rahmen seiner Tätigkeit beim Adalbert Stifter Verein organisiert Peter Becher Ausstellungen, Lesungen, Vorträge und Kolloquien u.a. über Prag/Praha als Drehscheibe der deutschen Emigration in den 1930er Jahren, über Deutsche, Tschechen und Österreicher in der Karikatur sowie über Autoren wie Adalbert Stifter, Franz Werfel und Josef Mühlberger. Peter Bechers Publikationsschwerpunkt ist die deutsch-böhmische Literatur- und Kulturgeschichte. Er schrieb u.a. eine Biographie über Adalbert Stifter und ist Mitherausgeber des Bandes »Literatur unter dem Hakenkreuz. Böhmen und Mähren 1938–1945«. Peter Becher ist Mitglied des tschechischen PEN. Im Rahmen der Konferenz sprach er stellvertretend für die Zeitzeugen des sudetendeutschen Widerstandes im »Reichsgau Sudetenland« und dem »Protektorat Böhmen und Mähren«.

Ing. Alfréd Kocáb

Alfréd Kocáb ist pensionierter evangelischer Pfarrer der Evangelischen Kirche der böhmischen Brüder. 1925 in Wien geboren, wuchs er in Österreich auf. Von seiner mährischen Mutter wurde er streng katholisch erzogen, besuchte tschechische Schulen und schloss das Tschechische Gymnasium in Wien ab. Im Zweiten Weltkrieg weigerte sich Alfréd Kocáb, der Wehrmacht beizutreten; danach war er Hilfsarbeiter, später musste er Zwangsarbeit im Rahmen der »Technischen Nothilfe« leisten (1943–1945). 1945 zog Alfréd Kocáb in die Tschechoslowakei und konvertierte vom Katholizismus zum Protestantismus. Von 1946 bis 1951 studierte er an der Hohen politischen und sozialen Schule in Prag/Praha und begann das Studium der evangelischen Theologie an der Karlsuniversität Prag/Praha. In den Jahren 1955 bis 1974 arbeitete er als Pfarrer in verschiedenen Gemeinden. Ab dem 1. März 1974 erhielt Alfréd Kocáb Berufsverbot, woraufhin er bis 1983 als Heizer und Hilfsprediger tätig war. 1976 war er Mitunterzeichner der Charta 77. Von 1987 bis 1996 war er als hauptamtlicher Pfarrer in Prag/Praha tätig. Seit 1997 ist Alfréd Kocáb im Ruhestand und bekleidet verschiedene kirchliche Ehrenämter in der evangelischen

Kirche der böhmischen Brüder. Er ist u.a. Mitglied der Vereinigung zum Schutz unschuldig Verfolgter. 1997 wurde Alfréd Kocáb die Ehrenmedaille »Za Zasluhy« verliehen.

Prof. Dr. Felix Kolmer

Felix Kolmer, Jahrgang 1922, ist Professor für Physik an der Universität der Musischen Künste Prag/Praha, Präsident der Theresienstadt-Initiative und Vizepräsident des Internationalen Auschwitz-Komitees. Während des nationalsozialistischen Regimes war er Zwangsarbeiter in einem Propellerwerk und kam im November 1941 mit den ersten Transporten aus Prag/Praha ins KZ Theresienstadt; 1944 wurde er nach Auschwitz deportiert. 1944 gelang es Kolmer, Auschwitz mit einem Transport in das KZ Friedland (Groß-Rosen) in Schlesien zu entkommen. Nach dem Krieg studierte er an der Technischen Universität Prag/Praha und erwarb in den Jahren 1959 und 1965 den Dokortitel in Physik bzw. Akustik. Felix Kolmer ist ehemaliger stellvertretender Vorsitzender der jüdischen Gemeinde Prag/Praha, ehemaliger Vorsitzender des Verwaltungsrates des Stiftungsfonds für Holocaust-Opfer in der Tschechischen Republik und Träger wissenschaftlicher Auszeichnungen in mehreren Ländern Europas und Amerikas. In den letzten Jahren engagierte sich Felix Kolmer mit Vorträgen und Gesprächen als Zeitzeuge für die Sensibilisierung des historischen Bewusstseins der jüngeren Generation.

Prof. Tomáš Kosta

Prof. Tomáš Kosta ist seit 1991 als Berater tätig, zunächst für den tschechischen Botschafter (Jiří Gruša), seit 2003 für die Tschechische Regierung. Er wurde am 19. April 1925 als zweiter Sohn eines Studienrates des deutschen Gymnasiums in Prag/Praha geboren. Die Eltern unterstützten in den 1930er Jahren deutsche Emigranten. Prof. Tomáš Kosta erhielt 1940 aufgrund seiner jüdischen Abstammung Schulverbot und absolvierte eine Kochlehre. Im Jahre 1942 wurde er verhaftet und in die Konzentrationslager Theresienstadt, Auschwitz und Buchenwald (Außenlager Meuselwitz) deportiert. 1944 kam er frei. 1949 wurde Kostas Vater im Zuge der spätstalinistischen Hexenjagd (im Vorfeld des Slansky-Schauprozesses Anfang der 1950er Jahre) verhaftet, 1950 die Mutter (unter dem Vorwurf der Spionage). Erst 1963 wurden seine Eltern rehabilitiert. Prof. Tomáš Kosta nahm darauf Arbeiten als Koch und Kranführer, im Buchhandel und Verlagswesen an. Während des Prager Frühlings 1968 war er für sechs Monate Geschäftsführer des Svoboda-Verlags, danach ging er nach Wien, in die Schweiz und nach Deutschland in die Emigration. 1969 wurde er

Geschäftsführer im Kindler-Verlag und begann mit der verlegerischen Unterstützung von Verfolgten (z.B. mit der Biografie über Alexander Dubček). Von 1972 bis 1987 war er Geschäftsführer des Bund-Verlags und der Europäischen Verlagsanstalt in Köln und publizierte weiterhin Werke tschechischer Dissidenten. 1989 kehrte er nach Prag/Praha zurück und wurde erneut verlegerisch tätig.

Doris Liebermann

Doris Liebermann ist seit 2004 Vorstandsmitglied der Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur. 1953 in Thüringen geboren, wurde sie nach dem Schulbesuch Facharbeiterin (Handelskauffrau) und studierte evangelische Theologie in Jena. 1976 wurde sie wegen Beteiligung an der Unterschriftensammlung für Wolf Biermann vorübergehend festgenommen, 1977 zwangsexmatrikuliert und zusammen mit der »Jenaer Gruppe« um den Schriftsteller Jürgen Fuchs nach West-Berlin ausgebürgert. Von 1977 bis 1989 hatte Doris Liebermann Einreiseverbot in die DDR, von 1981 bis 1989 auch in die Tschechoslowakei. Sie studierte an der Freien Universität Berlin osteuropäische Geschichte und Slawistik und arbeitet seit 1983 als Autorin und Journalistin zu Osteuropa- und DDR-Themen für Funk, Printmedien und Fernsehen. 1998 veröffentlichte sie mit Jürgen Fuchs und Vlasta Wallat das Buch »Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler. Tschechische und ostdeutsche Dissidenten 1968–1998«. Doris Liebermann produzierte zahlreiche Features zu Dissidenten und zum Widerstand in den sozialistischen Regimes, z.B. über die Frauen der Charta 77, über Josef Škvorecký und den tschechoslowakischen Exil-Verlag, zum ersten Todestag von Jürgen Fuchs (2000) sowie Beiträge über Václav Havel (2003) und den sudetendeutschen Themenkomplex (2004).

Redakční poznámka

Shrnuté texty k panelu I a II byly koncipovány na základě nahrávky. Příspěvek pana prof. Kittela k projektu právních norem byl autorem dán písemně k dispozici, přednáška pana dr. Tůmy k projektu právních norem byla doslovně přepsána. Reprodukce následné diskuse tohoto projektu se zakládá rovněž na nahrávce. Informace k projektovému fóru spočívá na informacích institucí.

Redakce prosí o pochopení, že při vytváření dokumentace takovéto konference musí být nuceně prováděno krácení a zestručnění.

Děkujeme Česko-německému fondu budoucnosti za překlad textů a financování této publikace.

Redaktioneller Hinweis

Die zusammenfassenden Texte zu Panel I und II wurden auf der Grundlage der Tonbandmitschnitte verfasst. Der Beitrag von Prof. Dr. Kittel zum Rechtsnormenprojekt wurde vom Autor schriftlich zur Verfügung gestellt, der Vortrag von Dr. Tůma zum Rechtsnormenprojekt wurde transkribiert. Die Wiedergabe der anschließenden Diskussion dieses Projektes basiert ebenfalls auf den Tonbandmitschnitten. Die Informationen zum Projektforum beruhen auf den Angaben der Institutionen.

Die Redaktion bittet um Verständnis, dass bei der Dokumentation einer solchen Konferenz zwangsläufig Kürzungen und Zusammenfassungen vorgenommen werden müssen.

Wir danken dem Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds für die Übersetzung der Texte und die Finanzierung dieser Publikation.

Cyril Svoboda, ministr zahraničních věcí České republiky a dr. Frank-Walter Steinmeier, spolkový ministr zahraničí Spolkové republiky Německo, otevírají výroční konferenci Česko-německého diskusního fóra 2005 v Berlíně

Cyril Svoboda, Außenminister der Tschechischen Republik, und Dr. Frank Walter Steinmeier, Bundesminister des Auswärtigen der Bundesrepublik Deutschland, eröffnen die Jahreskonferenz des Deutsch-Tschechischen Gesprächsforums 2005 in Berlin

Úvodní slovo

dr. Barbary Köpplové a dr. Michaela Libala,
předsedů rady Česko-německého diskusního fóra

I po určitých změnách formátu a zaměření zůstalo Česko-německé diskusní fórum ústřední instancí pro dialog mezi oběma národy. Jako zástupci řídicích politických orgánů obou zemí potvrdili ministři zahraničních věcí společným zahájením výroční konference 2005 pokračující zájem politických instancí o tento dialog, za což jim patří dík.

Šedesát let po konci druhé světové války vyplynulo téma této výroční konference téměř samo od sebe. Ne ve smyslu dalšího startu směrem k duševnímu »zvládnutí« částečně ještě sporných aspektů společné minulosti, nýbrž jako výchozí bod pro ohlédnutí se zpět na od té doby ušlou cestu, která oba národy vedla do euroatlantického společenství.

Jako první mají slovo historikové, aby nás informovali o četných snahách zasadit diskusi o minulosti do celoevropského rámce. Doboví svědci hovořili o společných prvcích a o rozdílech při střetu s totalitami 20. století, kdy tento střet jako takový byl příznačný pro celou Evropu. V poslední části se představila celá řada institucí a organizací z oblasti občanské společnosti, které svými projekty podporují vzájemné porozumění a spolupráci na nestátní úrovni, čímž vytvářejí vnitrospolečenskou substanci pro partnerství v Evropské unii.

Ve jménu rady děkujeme oběma předsedům Německé společnosti pro zahraniční politiku za úspěšné nasměrování výroční konference a Ministerstvu zahraničí a Nadaci Roberta Bosche za jejich pohostinnost v průběhu jednotlivých částí konference. Náš dík dále platí Česko-německému fondu budoucnosti, který, stejně jako už i dříve, i letos zajistil financování konference.

dr. Barbara Köpplová a dr. Michael Libal

Zahajovací projev dr. Franka-Waltera Steinmeiera, spolkového ministra zahraničí Spolkové republiky Německo

Vážený pane kolego, Excellence, dámy a pánové!

Můj kolega Cyril Svoboda a já jsme právě společně absolvovali dobrý iniciační a vzájemně poznávací rozhovor, takže jsem se téměř stal zase optimistou co se týče evropských otázek, jež před námi stojí.

Všechny Vás velmi srdečně vítám na výroční konferenci Česko-německého diskusního fóra!

Netušil jsem, že zahájení této konference bude patřit k mým prvním úředním úkonům jako ministra zahraničí, považuji to však za velmi dobré znamení pro další utváření našich vztahů. Protože péče o dobré vztahy mezi Němci a Čechy mi velmi leží na srdci.

V minulých letech – to víte Vy lépe nežli já – jsme dosáhli velkých pokroků. Mezi našimi národy vzrostla důvěra a vzájemná blízkost, a toto fórum v tom hrálo – stejně jako i celkově Česko-německý fond budoucnosti – důležitou roli, podnítilo a prohloubilo diskuse a ukázalo nové cesty.

Jako motto této konference jste zvolili »Němci a Češi v roce 2005«. Přitom se chcete zabývat otázkou, co znamená 60 let míru a integrace v Evropě pro náš vzájemný vztah.

Dovolte mi možná úvodem jednu poznámku. Chtěl bych si právě tyto dvě otázky, mír a integraci v Evropě, vzít jako podnět ke vzpomínce na Petera Glotze, který zemřel letos v létě. Věřím, že jménem Vás všech mohu říci, že jeho působení ve prospěch přátelství Němců a Čechů, ve prospěch rozvoje vzájemných vztahů, za společnou budoucnost našich států a jejich občanů ve společné Evropě je nezapomenutelný.

I díky jeho přínosu můžeme konstatovat: vztahy mezi Němci a Čechy se vyvíjely pozitivně.

Na to si vzpomínáme právě v tyto dny. Téměř přesně před 16 lety začala v Praze »sametová revoluce«, která Vám otevřela cestu ke svobodě, k sociálnímu tržnímu hospodářství a k národnímu sebeurčení.

A právě my, Němci, máme obzvláště živou a vděčnou vzpomínku na ony dny pozdního podzimu 1989, kdy Němci v tehdejší NDR, kdy Češi, Slováci, Poláci a Maďaři, kdy Vy jste přivodili pokojnou změnu systému. Zeď, která se táhla naší zemí a celou Evropou, byla v těchto dnech rozhodujícím způsobem nabourána.

Za znovusjednocení Německa, za sjednocení evropského kontinentu můžeme – a na to bychom právě při dnešní příležitosti neměli zapomenout – děkovat v první řadě odvaze a rozhodnosti občanů našich zemí a našich sousedů.

I když jsme v oblasti našich vzájemných vztahů v posledních letech zaznamenali velké úspěchy, všichni v tomto sále jsme si velmi dobře vědomi toho, jakým zatěžkávacím zkouškám byly česko-německé vztahy ve 20. století vystaveny.

A my víme, že se dopředu můžeme dívat pouze tehdy, když tuto minulost nebudeme zatlačovat do pozadí. Musíme tyto dějiny znát, právě i ony stinné stránky, a pojímat je bez předsudků.

Jsme si vědomi odrazu utrpení národů Evropy v první a ve druhé světové válce a hrůzného panování nacistického režimu i na území dnešní České republiky.

Chápeme zločinnou násilnickou politiku národněsocialistického Německa vůči českému národu jako příčinu všech pozdějších neštěstí vzniklých útekem a vyhnáním, jimiž trpěli, a částečně i dodnes trpí Němci.

Právě v uvědomění si této nesnadné minulosti a v důvěře v naši společnou budoucnost v bilaterálním vztahu i v Evropě jsme v roce 1997 sepsali Česko-německou deklaraci, uvedli do života Česko-německý fond budoucnosti, a tím i vytvořili základ pro toto diskusní fórum.

Na tom chceme dále stavět.

Spolková vláda je patronkou Česko-německého diskusního fóra a vidíte, že spolková vláda přikládá jeho práci velký význam. Považujeme toto fórum za důležitého podpůrce česko-německého dialogu – dialogu, který, jak bylo vyjádřeno v deklaraci, musí být veden za »účasti všech kruhů, které mají zájem o blízké a dobré česko-německé partnerství«. Myslím si,

že již dnes bylo dosaženo více než to – tento dialog probíhá nepřetržitě, a především na všech společenských úrovních. Účast na tomto fóru je právě tohoto projevem.

Česko-německý dialog – to je například odvážné gesto pražské vlády vůči těm Němcům, kteří se jako občané Československa vzepřeli nacistickému režimu, nebo kteří se stali oběťmi národněsocialistické vlády teroru. Jsou to také Collegium Bohemicum v Ústí, Friedrich-Schiller-Gymnasium v Pirně, právě ukončený Pražský divadelní festival německého jazyka i »česká knihovna« v programu velkého německého knižního vydavatelství.

Takže říkám: Česko-německé diskusní fórum se vyvíjí směrem k místu otevřené, konstruktivní a do budoucna zaměřené komunikace mezi oběma našimi zeměmi, a přináší tak zcela osobitý příspěvek ke srůstání obou našich společností v Evropské unii.

Na začátku jsem řekl: Teprve před několika málo dny zahájila nová spolková vláda svoji činnost. Já sám jsem to řekl častokrát – v zahraniční politice to znamená přes změnu vlády v první řadě kontinuitu. Německo je a zůstává spolehlivým partnerem, a to platí rovněž a obzvláště pro bilaterální vztahy s Českou republikou.

V koaliční smlouvě jsme ujednali, že dáme novou kvalitu a novou intenzitu hlavně spolupráci s našimi sousedy a s novými členskými státy Evropské unie. A já si myslím, tak jak to opět vyplynulo z dnešního rozhovoru, že česko-německé vztahy zde mohou být příkladem. A že tento stav zde dnes můžeme takto konstatovat, na tom máte Vy svůj velký podíl.

Pro svoji konferenci v roce 2005 jste zvolili téma, ve kterém se odrážejí vzpomínky stejně tak jako společná současnost a společná budoucnost v Evropské unii. Myslím si, že pohled nazpět je nutný. Nestaví bariéru pro pohled do budoucnosti, nýbrž z mého pohledu teprve on umožňuje spolupráci naplněnou důvěrou. Že tato důvěra v mírové a přátelské soužití Němců a Čechů ve sjednocené Evropě je dnes tak silná, to je i Vaše zásluha. A na tomto pracovat i nadále je záslužná činnost.

Proto Vám říkám – i v zájmu spolkové vlády přeji Vám i nám všem plodné diskuse v průběhu této výroční konference a těším se na Vaše výsledky.

Zahajovací projev Cyrila Svobody,
ministra zahraničí České republiky.

Vážené dámy a pánové,

u příležitosti dnešního zahájení v pořadí již 8. výročního zasedání Česko-německého diskusního fóra si dovoluji připomenout jeden z momentů česko-německého soužití. Jde o vyličení situace odchodu Němců z Česka, jak jej zachytil spisovatel a romanista Václav Černý v knize »Pláč koruny české«. Jedno z loučení s domovem se odehrávalo ve dvou kostelech – v kostele v Orlickém Záhoří a v Neratově. Utekla řada let a tyto kostely stále ještě stojí, třebaže jeden z těchto kostelů byl poničen sovětskou bombou. Před skoro dvěma lety jsem i v těchto kostelech získával lidi pro vstup do Evropské unie. V tom ke mně přišla malá romská holčička, která poté, co jsem opakovaně řekl, že bychom měli jít do Evropské unie, jenom řekla: tak ano a já půjdu s tebou. Na to jsem ji mohl jen poopravit s tím, že k tomu, abychom šli do Evropské unie, nemusíme skutečně někam odcházet. Pro naši cestu do Evropské unie stačí i zůstat zde a vytvářet jeden společný prostor, a to evropský prostor, protože naše skutečná cesta do Unie spočívá v tom, že ji všichni utvoříme společně.

Činnost Česko-německého diskusního fóra, činnost Vás všech v něm zúčastněných, je jedním z příspěvků k budování tohoto společného evropského prostoru. Bez ohledu na to, zda zůstáváme či zda někam odcházíme. Česko-německá deklarace, která nám toto vnímání česko-německých vztahů na pozadí evropské integrace přiblížila, je mimořádný výkon německé a české diplomacie. Čím častěji si její text pročítám, tím více ji oceňuji. Mimo jiné proto, že nejde o smluvní dokument, ale o svobodně deklarovanou vůli. Proto ji nelze vyjednávat znova či ji jakkoliv pozměňovat či dokonce relativizovat. To, co v deklaraci stojí, lze pouze přijímat. Jedná se přitom o velmi vyvážený text, ve kterém je vyjádřena oboustranná lítost za činy v minulosti spáchané na spoluobčanech jedné či druhé země. Jsem rád, že je tento výraz lítosti oboustranný, a byl bych rád, kdyby se toto vyjádření lítosti stalo i jakýmsi závazkem pro naše diskuse o minulosti i směrem do budoucna. Pro tuto diskusi bude zapotřebí jisté odvahy. Odvahy podívat se jak do minulosti, tak i do budoucna, abychom mohli jednoho dne potvrdit i té romské holčičce, že to, co vytváříme, je skutečně společný evropský prostor.

Nedávno jsem navštívil syrského prezidenta Assada. Před touto návštěvou mi kdosi řekl, že jeho žena jezdí automobilem Superb. Nedalo mi a zeptal jsem se, zda ví, že jeho manželka jezdí automobilem Škoda Superb. Prezident na to odvětil, že nejen ona, ale i on jezdí tímto automobilem. Tak jsem se ho zeptal, zda ví, kde se tento automobil vyrábí. On na to, že někde v Evropě. Ale kde v Evropě, chtěl jsem vědět. A on nevěděl. Tak jsem ho informoval, že v České republice. Nevím, zda je možné považovat za velký úspěch, že pro některé země Česká republika rovná se Evropa či někde v Evropě. Na druhou stranu by mělo pro nás představovat velkou výzvu rozvíjet naše působení v Evropě a Evropské unii tak, aby náš dialog a naše směřování bylo při zachování vlastní identity výsostně evropské. K tomu bych chtěl povzbudit i Česko-německé diskusní fórum v jeho dalším působení.

Děkuji Vám za pozornost.

Panel I: Evropský rozměr česko-německých dějin

Shrnutí pódiové diskuse

Zástupci Česko-německé komise historiků:

prof. dr. Jiří Pešek (Institut mezinárodních studií, Karlova universita Praha),

prof. dr. Michaela Marek (Institut pro dějiny umění, Universita Lipsko).

Zástupci Společné česko-německé komise historiků:

prof. dr. Manfred Alexander (Seminář pro východoevropské dějiny, Universita Kolín n.R.),

prof. dr. Zdeněk Beneš (Ústav českých dějin, Karlova universita Praha).

Moderátor:

prof. dr. Etienne François (profesor historie v Centru pro Francii při TU Berlín).

První panel výroční konference byl věnován historicko-analytickému pohledu na česko-německé soudobé dějiny od roku 1945. Při tom měly být především zohledněny a vyhodnoceny poznatky Česko-německé komise historiků a Společné učebnicové komise. Cílem bylo prozkoumání a porovnání paměťových kultur Němců a Čechů, a na tomto základě zanalyzování změny česko-německého zpracování a pojetí dějin. Zároveň měla být prozkoumána i otázka, nakolik německé a české vzpomínky nabízejí perspektivy pro společnou paměť. Moderátor panelu, prof. dr. Etienne François, k tomu poznamenal, že na začátku této rozpravy musí být položena otázka po prolínání se evropských dějin. Teprve na základě tohoto je dle jeho názoru možné zkoumat rozvíjení společné paměti.

Český předseda Česko-německé komise historiků, prof. dr. Jiří Pešek, a prof. dr. Michaela Marek jako zástupkyně německé sekce shrnuli ve svých příspěvcích nejprve poslední desetiletí česko-německých vztahů z pohledu komise historiků. Ústředním úkolem komise je výzkum, diskuse a reflexe. Přitom stojí v zorném úhlu bilaterálního grémia »celé dějiny« a toto se snaží o široké a mnohovrstevnaté vytváření kontextu. Nacionální napětí v Československu v meziválečném období jsou například adekvátně tomu postavena do souvislosti s mezinárodními vztahy a zařazena do kontextu tehdejší menšinové politiky mimo jiných i Společnosti národů. Zahraničněpolitické vztahy mezi Spolkovou republikou Německo, NDR a ČSSR jsou zase pojímány v souvislosti se studenou válkou a příslušnou spojeneckou politikou. V poslední době vstoupily do popředí práce komise intenzivněji témata z oblasti náboženské, hospodářské a kulturní historie (např. česko-německé

Prof. dr. Jiří Pešek

Prof. dr. Michaela Marek

kontakty v oblasti vysoké a triviální kultury). Vbrzku vyjde publikace komise o mýtech jako o výkladovém vzoru národní historie konstituujícím hodnoty. Je možno konstatovat, dle referujících, že společné vzpomínky Čechů a Němců byly po dlouhé období velmi asymetrické. Ještě desetiletí po druhé světové válce nebylo možné hovořit o česko-německém spolužití – to téměř neexistovalo. Vzájemné vnímání se bylo, a stále ještě i je silně nerovnovážené. Ve SRN je České republice dodnes věnována pouze bodová pozornost; v českých médiích je oproti tomu Spolková republika Německo přítomná téměř denně. Dříve však stálo v popředí především podávání zpráv o činnosti Sudetoněmeckého krajanského sdružení, pluralitě názorů ve Spolkové republice Německo nebyla dle referujících před změnou společenského režimu věnována dostatečná pozornost. Tuto asymetrii a skutečné vzájemné prolínání si sice nyní stále více uvědomujeme, avšak podle názoru paní prof. Marek není zatím jejich vzájemné vymezení vždy pravidlem. Prof. dr. Jiří Pešek zdůraznil, že se Společná komise historiků v prvotním období soustředila na téma cesty směrem ke katastrofě druhé světové války, na její průběh a její následky. Teprve v posledních 15 letech se zaměřila i na politikou méně zatížená témata, čehož dokladem byla např. výstava »Kultura jako nástroj, kultura jako oponent politiky«, která byla k vidění v letech 2004/2005 v Praze a v Hamburku.

Prof. dr. Zdeněk Beneš

Dle prof. dr. Zdeňka Beneše jsou česko-německé dějiny charakterizovány jedním ústředním problémem – »německé« se v Československu po druhé světové válce jednoduše ztratilo. V minulých 15 letech, tzn. po pádu komunistického režimu, bylo nejdříve nutné odvážit se učinit základní krok a Němce opět vrátit do českých dějin. Ke snížení napětí celé této situace přispívá i vstup České republiky do Evropské unie, což se v neposlední řadě stalo za velké podpory německého souseda. Význam tohoto politicky i kulturně bohatého sousedství by se měl adekvátně odrazit i v tématech, která budou projednávána v rámci práce komise. Zde je však zapotřebí předejít tomu nebezpečí, aby se pole česko-německých problémů přenášelo na mimoevropskou úroveň. Stále globálnější struktury vedou již dnes k tomu, že se zájem ani tolik nezaměřuje na sousedské poznávání se a na porozumění tomu »druhému«, nýbrž že je zaměřen přímo globálně. Referující zdůraznili, že abychom se tomuto trendu postavili, je nutné posílit práci s mládeží a podporovat vědecké projekty mladé generace výzkumníků.

Zakrátko nastavší generační změna by měla stavět na tom, čeho již bylo dosaženo. Česko-německá deklarace z roku 1997 představuje dle

názoru prof. dr. Jiřího Peška pro toto stabilní základ, jelikož nemůže být novelizována.

Prof. dr. Etienne François k tomu poznamenal, že vývoj témat od spíše politických či sociálních směřem ke kulturním aspektům naprosto odpovídá interním dynamikám vědy. Tento známý cultural turn souvisí se změněnými rámcovými podmínkami. Mění se kontext poté vede k tomu, že jsou k minulosti pokládány nové či jiné otázky – protože naše otázky jsou vždycky otázkami současnosti k minulosti. Ve vztahu, který je spíše plný napětí, se kulturním aspektům vzájemného prolínání, transpozice nebo výměny věnuje menší pozornost. Dle prof. dr. Etienna Françoise je však poté možné pozorovat, jak určitá normalizace poměru a lepší sebepoznání vedou k tomu, že otázky spolužití, výměny a vzájemného ovlivňování získávají stále více na významu. Pokud se toto děje i v česko-německém vztahu, je to dle prof. dr. Etienna Françoise dobrým znamením a radostným zjištěním!

Prof. dr. Etienne François

Prof. dr. Manfred Alexander zdůraznil, že společná paměť Čechů a Němců za posledních 120 let je jen obtížně realizovatelná, protože obě strany učinily protikladné zkušenosti. To se týká jak národních hnutí v 19. století, tak i zkušeností v národních státech po první světové válce – periody, která pro českou stranu končí Mnichovskou dohodou v roce 1938. Obzvláště pak to platí pro období druhé světové války s obsazením a vykořisťováním protektorátu, a pro dobu po druhé světové válce a rozštěpení Evropy v době války studené, tzn. zkušeností s rozděleným Německem a se sovětskou nadvládou. Ve stínu vyostřujícího se konfliktu mezi národnostmi, který na konci války vyústil ve vyhánění německy mluvící části obyvatelstva, totiž existovaly i zcela pozitivní vzpomínky. Nejprve však byly mezistátní vztahy po konci první světové války určovány dělením Evropy na vítěze a poražené, a brzy poté nástupem nacionálně-socialistického Německa, které svoji agresi proti východním sousedům dlouhodobě připravovalo. V nakládání s »německým« se nadto v České republice střetávají tři různé úrovně a zastírají problém česko-německých vztahů. Mnohdy se dá podle prof. Manfreda Alexandra pro dobu do roku 1945 konstatovat, že v centru vnímání spíše stojí »sudetoněmecko-český« vztah či vztah mezi Čechy a českými Němci. Po konci druhé světové války byl pojem »německý« nejprve vztahován na obyvatele německých států, a teprve později pak splynul s obyvateli znovusjednoceného Německa. Společná cesta v podstatě dle prof. dr. Alexandra existuje teprve od roku 1989. Evropský rozměr, resp. společné evropské vztažné

Prof. dr. Manfred Alexander

body a normy v česko-německých dějinách, jsou vědomě tematizovány teprve od nedávné doby. Konference k česko-německým hospodářským vztahům v meziválečném období, jak řekla paní prof. dr. Marek, přinesla například podivuhodný výsledek, že údajně vše ovládající národní zájmy v této oblasti nehrají téměř žádnou roli. Prof. dr. Manfred Alexander zodpověděl pozitivně otázku po existenci evropského rozměru česko-německých dějin. Dějiny českých zemí jsou dle jeho názoru evropskými dějinami, protože v problémech této relativně malé evropské centrální země se odráží přesně to, co je možno označovat za evropské dějiny. A sice jak v jejich pozitivním významu, tak i v jejich vyhocení negativních zkušeností. Dějiny habsburské monarchie, kterou je možno až do konce první světové války označit jako »pokličku« českých zemí, jsou dle jeho názoru dějinami Evropy, nejenom dějinami Střední Evropy. Národní stát se, jak uvedl, profiloval ve své národnostní variantě proti evropskému rozměru – měl tím ale i v podstatě evropský charakter a ve své přehnanosti v tomto procesu evropského vývoje byl, doufejme, překonán.

Předsedové společné Učebnicové komise, prof. dr. Manfred Alexander a prof. dr. Zdeněk Beneš, dále zaujali stanovisko k otázce, jak se česko-německé zpracování dějin odráží v učebnicích a ve vědeckém povědomí. Úvodem bylo ještě jednou poukázáno na to, že se česko-německá Učebnicová komise zabývala méně otázkami výzkumu než otázkami zprostředkování výsledků výzkumu. Tím dosáhne k širokému publiku, a představuje tak důležitého multiplikátora. Komise sice pracuje jako institucionalizovaný orgán teprve několik let, její předchozí historie však sahá až do druhé půlky 60. let 20. století, kdy si čeští a němečtí vědci poprvé předali poznatky o učebnicích dějepisu pro školní výuku. V tehdejší době už Němci v dějinách českých zemí neexistovali. Dnes je bývalé menšině ve všech učebnicích věnována náležitá pozornost. V České republice momentálně existuje asi 150 učebnic dějepisu. Je samozřejmé, že dějiny německých států hrají v české výuce dějepisu, kvůli úzkým vztahům k německým zemím od 10. století a přímému sousedství, velkou roli. K německému žákovi se oproti tomu dostávají pouze velmi selektivní informace. Historická věcnost v 90. letech minulého století velmi stoupla, nebyl však vytvořen celkový pohled na tohoto souseda. Prof. dr. Zdeněk Beneš referoval, že v současné době je připravována česko-německá monografie o obrazu Čechů a Němců v učebnicích obou zemí a vyzval k tomu, aby bylo minimálně ve dvou sousedících spolkových zemích, tedy v Sasku a v Bavorsku, podáváno více informací o Čechách. Pomocí konferencí k neurgickým bodům společných dějin

přináší komise historiků důležitý příspěvek ke zpracování dějin. Zde by však nemělo stát v centru pouze vyrovnávání se s konflikty. Mělo by se poukazovat i na pozitivní stránky společné minulosti. Přitom není cílem, jak zdůraznila prof. Michaela Marek, kreslit společné zobrazení dějin. Spíše by měla být tato vyobrazení dějin kompatibilní. V tomto smyslu vycházejí roční konferenční svazky k česko-německým vztahům, jsou realizovány přednášky a referáty a prováděny mezinárodní výzkumné projekty. Nejnovější projekt je zdrojovou edicí k průběhu odsunu. Komise historiků vychází z toho, že diferencovaný pohled otevře cestu k věcně správnému

posouzení. Přitom je důraz kladen na široce založenou a srovnávací vztahově-historickou perspektivu, která nabídne informace a hodnocení, přitom se ale vyhne vzájemnému vyúčtovávání a zúžením perspektivy.

Prof. dr. Manfred Alexander poukázal na to, že při zkoumání učebnic musí být zohledněno to, že v České republice je možné zavést jednu učebnici pro celou zemi, zatímco ve Spolkové republice Německo mohou dle federální ústavy jednotlivé spolkové země používat různé učebnice dějepisu. Mimoto existuje podle jeho názoru rozdíl ve vnímání tradic v obou zemích. Pro Čechy jsou německy mluvící Češi a Moravané součástí jejich dějin; jednoduše není možné se zříci jejich podílu na historii země. V německých učebnicích se o Čechách pojednává spíše jen okrajově, téměř se tam nevyskytují.

Dle názoru prof. dr. Etienne Françoise existuje naděje, že úspěšná spolupráce Učebnicové komise povede k tomu, aby žákům byly vysvětleny různé pohledy obou zemí na jejich dějiny. Tak může být česko-německá Učebnicová komise i příkladem pro obdobná grémia. Česko-německá učebnice by však měla, stejně jako i německo-francouzská učebnice,

smysl pouze tehdy, kdyby uvnitř usilovala o překonání sebe sama a o zařazení se do širšího rámce. Přitom musí být zohledněna rozdílnost výukových struktur obou zemí. V hodnocení minulosti je možné se dle odhadu prof. dr. Etienna François relativně snadno shodnout, naproti tomu otázka zprostředkování (jak se napíše text, které obrázky se použijí, jakým způsobem bude realizována výuka) je dle jeho mínění mnohem naléhavější, protože tady ještě existují obrovské rozdíly. Tyto nesmějí být opomenuty, protože jsou výrazem rozdílných kultur.

Prof. dr. Etienne François pak položil otázku, co je možné zlepšit, aby byly zdůrazněny společné historické prvky Čechů a Němců. Prof. dr. Alexander požadoval především zlepšení informování o druhém. Toto se může dít jednak prostřednictvím škol, jednak i pomocí médií. Všichni, kterým záleží na lepších vztazích, se o to musejí dle jeho názoru společně snažit, ať už jde o podporu vzdělání, cestování, ekonomiky nebo jazykové výuky. V této souvislosti je však možno zjistit jednu disproporci – ke vzdělaným Čechům patří kromě znalosti angličtiny i rudimentární znalost němčiny. Znalost češtiny však od Němců jednoduše nelze očekávat. I evropanizace česko-německých vztahů v rámci spolupráce v trojúhelníku Německo-Česko-Polsko může napomoci. Diskuse je dle názoru prof. dr. Manfreda Alexandera nutné hledat tam, kde dřímají protikladné zkušenosti či předsudky.

Pro prof. dr. Etienna François je strukturální asymetrie česko-německých vztahů výzvou. Především v pedagogické oblasti je nutné hledat modely výuky dějepisu, jež budou brát v úvahu oba rozměry a zabrání tomu, aby převaha německé minulosti vše pohřbila pod sebou. K tomu vedou dle jeho názoru dvě cesty. Na straně jedné by se dalo pracovat se silnou regionální a lokální komponentou a na základě případových studií, na straně druhé by se daly asymetrické vztahy převýšit ve větším, evropském kontextu. Na závěr byla prodiskutována otázka, zda se projevuje změna v prezentaci česko-německých témat ve smyslu evropského rozměru. Dle prof. dr. Manfreda Alexandera se přesně na této změně právě pracuje. Náhlé změny v této zkušenosti jsou však dle jeho názoru možné, jak to i ukazuje aktuální problém v německo-polském dialogu. Nezbývá nám tedy než doufat, že v česko-německém vztahu se u mladých generací narazí na ochotu k diskusi a na otevřenost, která bude charakterizována odstraňováním zkreslení jako v uplynulých 15 letech. V některých »starých hlavách« se dle jeho názoru bude i nadále směřovat »německé« a »sudetoněmecké«, ale není možné korigovat všechny hlavy a to, co

v nich vězí – je třeba se zaměřit na to, čeho je možné dosáhnout u mladé generace.

Prof. dr. Etienne François uzavřel tuto diskusi spíše skepticky. Dle jeho názoru je nutné si na základě rozdílných kultur mezi Čechy a Němci položit otázku, zda by opravdu mělo být cílem usilovat o společnou paměť v evropském kontextu. V jeho očích je na společnou paměť nutné nahlížet jako na vůdčí utopii, jež by měla vést, a to bez toho, aby se zapomínalo na to, že tohoto cíle nebude nikdy dosaženo. Pro něj je jasné, že Češi a Němci mají společné dějiny, a to by mělo být zdůrazněno. Ještě důležitější však je to, aby si naši žáci a potomci ve větší míře než my vytvořili cit a vnímání pro to, že existují různé paměťové kultury, že tyto jsou vzájemně propojené a že se vzájemně determinují. Dle prof. dr. Etienna Françoise máme v podstatě oddělené i sdílené paměťové kultury.

Prof. dr. Manfred Kittel

Informace o publikaci k porovnání právních norem

Příspěvek prof. dr. Manfreda Kittela (Institut pro soudobé dějiny, Mnichov – Berlín)

To, co bych chtěl následně představit, je několik obsahových výsledků tzv. projektu právních norem, který je podporován Česko-německým fondem budoucnosti a stojí krátce před svým ukončením. Cílem projektu bylo zařadit do celoevropského kontextu tu část nařízení vydaných československým prezidentem Edvardem Benešem v londýnském exilu, a poté v Praze až do sejití se provizorního Národního shromáždění v říjnu 1945, která vytvořila právní pozadí zrušení občanství, konfiskace majetku a nuceného vysídlení Němců. Souvztažnost tohoto projektu s evropskou tematikou naší dnešní konference je evidentní.

Užitek z tohoto podniku, založeného na evropském porovnání, tkví zajisté v zaměření pohledu na otázky, jež dříve téměř nebyly systematicky prozkoumávány – proč se uskutečnily kolektivní odsuny německých národnostních skupin na konci druhé světové války pouze ve východní části Evropy, které dominovalo (či přinejmenším ji silně ovlivňovalo) sovětské Rusko, avšak neuskutečnily se v části západní? Proč bylo z východní části Střední Evropy téměř uceleně násilně vyhnáno 14 miliónů Němců, pokud již předtím neutekli před Rudou armádou nebo nepřišli o život, zatímco německy mluvící obyvatelstvo dánského Severního Šlesvicka až po italské Jižní Tyrolsko mohlo zůstat ve svých domovech? A proč v západní Evropě proběhla sice částečně velmi přísná, avšak právě individuální čistka od kolaborantů s nacistickým režimem, přičemž ve východní Evropě došlo oproti tomu v podstatě ke kolektivní etnické čistce od Němců?

Bylo by scestné odkazovat jako na protikladný příklad na Nizozemí. Tam žila kolonie říšských Němců, počátkem 20. let to bylo cca 50 000 lidí, kteří byli společně se všemi ostatními říšsko-německými příslušníky okupačních jednotek bez výjimky vyhoštěni. Avšak německé obchodníky a gastarbeitery v zahraničí – nemluvě o německých vojácích – není možno z analytického pohledu pojímat na stejné úrovni s podunajskými Šváby, sudetskými Němci nebo východními Prusy, jejichž rodiny již po staletí žili ve své kmenové vlasti. A jak je bohužel pravdou, že v roce 1945 umíraly v dánských internačních táborech tisíce německých vyhnanců z Východu, tak by bylo zároveň nesprávné z toho vyvozovat, že Dáni se tak stali komplici politiky etnických čistek. Srovnávacím měřítkem může

být pouze to, jak Kodaň zacházela se svou vlastní německou menšinou v Severním Šlesvicku.

Z Dánska však nebyl vyhnán jeden jediný příslušník německé národnostní skupiny. A to přesto, že mnozí původem Němci před rokem 1939 chtěli »domů do Říše« a ačkoliv mnozí od roku 1940 vykonávali tzv. »službu německému lidu« ve strážních oddílech nacistické okupační moci. Dánští soudci pak v roce 1945 uložili jedné čtvrtině německého mužského obyvatelstva Severního Šlesvicka tresty odnětí svobody, avšak relativně nízké. Existoval sice radikální návrh z kruhů dánského odboje, aby byla německá národnostní skupina kompletně vyhoštěna. Tato myšlenka se však příznačně nemohla politicky prosadit. V Kodani spíše panoval právní názor, že dánské státní příslušníky, nezávisle na jejich národnosti a na jejich politických škraloupech, není možné jednoduše vyhostit ze země.

Pokud se podíváme na sudetoněmecko-český případ z pohledu Severního Šlesvicka, pak okamžitě vidíme, jak je vždy obtížné provést konkrétní historické porovnání. Jelikož Severní Šlesvicko nebylo – oproti Sudetám v roce 1938 – nikdy formálně anektováno hitlerovským Německem. Oproti tomu se ČSR mohla ve zlověstném Vysídlovacím dekretu z roku 1945 odvolávat na Mnichovskou dohodu; v jejímž právním důsledku, jak zní známá argumentace, se sudetští Němci stali státními příslušníky Německé Říše.

V tomto ohledu je sudetoněmeckému případu ze všech západoevropských případů nejbližší německo-belgická »causa« Eupen-Malmedy. I toto území Třetí říše v roce 1940 formálně anektovala. Němečtí východní Belgičané se tak rovněž stali říšskými Němci. Belgie v červnu 1945 rovněž postupovala svým zákonem o zbavování občanství poměrně ostře proti »aktivním propagandistům« Třetí říše v Eupen-Malmedách. Přesto Brusel odebral belgické státní občanství pouze 1.300 lidem – s rodinami to představovalo 7,5 procent německé národnostní skupiny. 7,5 procent, ne 90 nebo 100 procent. Navíc Britové realizaci i tohoto »malého vyhnání« nakonec zabránili.

Je tedy patrné – politické čistky na západě Evropy, etnické čistky na Východě. Proč tomu ale tak bylo? Tkvěla příčina především v rozdílech ve vztahu německé národnostní skupiny a »hostitelského státu« mezi 1918/19 a 1938/39 a v odchylkách v charakteru národněsocialistické okupační politiky z let 1939 až 1945? V celoevropském porovnání se

člověk zdráhá odpovědět na tuto otázku jednoduše ano. V porovnání s národnostními menšinami v okolních zemích byla situace sudetských Němců před rokem 1938 – i po zajisté nepřikrášlujícím rozsudku nad Theodorem Veiterem – relativně nejlepší; a následující nacistická okupace země je považována za »mnohem méně násilnou« než okupace Polska – nebo i Jugoslávie. Při praktikování odsunů v letech 1945/46 ale Češi nebyli, jak shrnuje Norman M. Naimark, »překvapivě« »ani o chlup méně brutální«. Dá se tedy přít o to, zda to bylo opravdu natolik překvapivé, resp. zda Naimarkova poznámka nevede analyticky dál, když nacistická okupační politika v Čechách a na Moravě, deklasovaných na protektorát, byla – nejenom kvůli Lidicím – jednou provždy dostatečně strašlivá ke vyvolávání pocitu, že jsme tomu jen stěží unikli. Pokud do těchto našich úvah zahrneme i příklad západních států, jako je Francie, kde se Třetí říše zčásti dopustila zločinů, jež se podobaly oněm v »protektorátu Čechy a Morava« – pomysleme jen na Oradour, bez toho, aby byli po roce 1945 alespoň sympatizanti alsaského autonomního hnutí meziválečného období kolektivně násilně vysídleni, pak to hovoří pro to, že přinejmenším ústřední faktor pro objasnění politiky odsunů nelze hledat v rozměrech nacistického teroru. Rozhodujícím spíše bylo to, že existovaly velmi rozdílné historické výchozí podmínky a rozdílná velikost německých národnostních skupin na Východě a na Západě. Staré národnostní konflikty se sice po uzavření mírových smluv z Versailles a St. Germain v roce 1919 v téměř všech státech Evropy ještě jednou značně zostřily – i na Západě. Ale: na Východě byl procentuální podíl německých, ale i ostatních menšin mnohem vyšší než v západních zemích. Milióny sudetských Němců a Maďarů znamenaly pro právě vytvářený československý státní národ zcela jinou výzvu, než jen pár set tisíc jižních Tyrolanů pro velkou Itálii, nebo 60 000 německých obyvatel Eupenu pro belgické království. Kromě toho se u téměř všech východních zemí jednalo o nově či opětovně založené státy, o neustálené, často labilní demokracie. Pro tyto nové státy měly problémy s menšinami i z tohoto pohledu mnohem více existenciální charakter. V dlouho etablovaných západních státech oproti tomu nevycházelo ze strany malých až nepatrných menšin ani potenciálně žádné nebezpečí pro existenci státu.

V této souvislosti je také nutné vidět, že zjevně představovalo určitý psychologický rozdíl to, zda byli Němci, jako například ze strany Čechů, po staletí vnímáni jako kulturně nadřazený národ – a z tohoto odvozeno – i jako národ s nárokem na politickou dominanci, nebo zda – jako ve vztahu Němců k jejich západním sousedům – tomu tak nebylo. Obecný

klíč k objasnění děje vyhnání však nenabízí ani tato souvislost, protože se jen stěží dá převést například na vztah mezi Němci a Maďary, kde již v 19. století existoval spíše tlak na asimilaci směrem k maďarství.

Rozhodující asi spíše bylo to, že u Angloameričanů sice existovala rétorika kolektivní viny ve vztahu k německému národu, ale neexistovala praxe kolektivní viny. I přísná okupační směrnice Spojených států JCS 1067 z konce dubna 1945 k »eliminaci nacismu« byla namířena výlučně proti »nejen nominálním«, nýbrž aktivním členům NSDAP, tzn. že právě ne proti německému národu. Ve všech okupačních zónách bylo internací potrestáno celkově necelých 300 000 Němců – to odpovídalo asi půl procentu veškerého šedesátimilionového německého obyvatelstva. Je možno vzít v potaz ještě i masovou denacifikaci po tzv. osvobozovacím zákoně z roku 1946; ale i zde šlo principiálně o zjištění individuální viny. Skutečné plány kolektivní viny Henry Morgenthaua zůstaly oproti tomu nakonec v šuplících plánovacích štábů západních spojenců.

Zcela jinak vypadal vývoj ve východní Střední Evropě. Neboť vyhnání Němců znamenalo jakoby Morgenthaua »na druhou«. Kdo by také měl zrovna v oblasti Stalinovy moci držet prapor tradice zachovávání právního státu a výlučně individuálního trestání viníků? Snad měšťanské síly, které se od Budapešti až po Varšavu předhánely s komunisty v nacionalistických výrocích? K celkovému historickému obrazu patří ale i to, že Beneš jako prezident exilové vlády v Londýně nejprve zcela horoval za to, aby byla při násilném vyhoštění sudetských Němců z ČSR za základ brána kritéria individuální viny. Byli to zástupci britského Ministerstva zahraničí, kteří se v interních rozhovorech (1942) domáhali toho, že orientace na nesnadno objektivizovatelné kritérium viny by negativně ovlivnila rozsah požadovaného transferu obyvatelstva. Ke stabilizaci poválečného Československa bylo údajně nezbytné vysídlení nejenom poloviny (jak Beneš tehdy ještě mínil), nýbrž dvou třetin sudetoněmecké národnostní skupiny.

Angloameričané akceptovali, že na Východě byla stanovena jiná měřítko, než na Západě. Udělali to z toho důvodu, že národnostní konflikty hrály ve východní Střední Evropě v historii předcházející druhé světové válce mnohem větší roli než na Západě a protože od konference v Lausanne v roce 1923 s její úpravou řecko-turecké »výměny obyvatelstva« byla již tak jako tak otevřena Pandořina skříňka. Učinili to ale především i pod dojmem národněsocialistického civilizačního zlomu, k němuž patřily

vedle holocaustu zločiny masového vyhnání. Přesto byl souhlas západních mocností s oddělením etnik na Východě nakonec podmíněn. V případě Československa nemysleli, jak je výše zmíněno, ani radikální plánovači Ministerstva zahraničí na totální vysídlení Němců; a ani s Dolním Slezskem, domovem 3 miliónů lidí, nepočítali Angloameričané vzhledem k trávicí kapacitě »polské husy« (Churchill) jako s územím, kde bude proveden odsun. Z článku XIII Postupimské dohody ze srpna 1945 kromě toho černé na bílém vyplývá, že Angloameričané s odsunem Němců z Východu sice principiálně souhlasili, avšak ne v tomto tempu, a především ne v nehumánní podobě, ve které – i již před Postupimí! – příliš často probíhal a ze které rezultovala značná část krutostí.

Podmíněný souhlas Angloameričanů s odsunem by proto neměl vést k chybnému závěru, že etnické čistky stojí na stejném stupni s politickými čistkami na západě Evropy. Ten, kdo potvrzuje západním mocnostem vyšší míru odpovědnosti za odsun, by musel i objasnit, proč se v oblasti jejich moci od severního Šlesvicka až po jižní Tyrolsko nekonala žádná násilná vysídlování. Etnické a politické čistky byly spíše produktem dvou velmi rozdílných politických pojetí, které měly v jednom případě kolektivní, a v druhém individuální směr. V západních demokraciích sice existovala rétorika německé kolektivní viny, ale neexistovala žádná praxe kolektivní viny, jež by byla v hlavních prvcích srovnatelná s etnickými čistkami na Východě. A nakonec – a je to i vidět – podléhalo vyhnání Němců stejně tak mocensko-strategickým úvahám sovětského Ruska, jako i jeho nově rozdmýchanému »panslavistickému postoji« (Naimark).

Dr. Oldřich Tůma

Příspěvek dr. Oldřicha Tůmy (ředitele Ústavu pro soudobé dějiny, Praha)

Vážené dámy, vážení pánové, mí předřečníci hovořili o projektech a grémiích, které před sebou ještě mají velkou budoucnost. Tento projekt porovnání právních norem bude brzy ukončen a bude vydána publikace – o tomto projektu hovořím před tímto auditoriem za poslední léta již potřetí.

Přitom historie předcházející projektu byla delší než jeho historie vlastní. Již v roce 1998 proběhla první jednání, ale teprve v roce 2002 došlo k jeho realizaci. Účastnilo se ho deset autorů z devíti zemí. Jednotlivé stavební kostky projektu, tedy dokumenty a projektové studie, byly předloženy v devíti jazycích. Na nich muselo pracovat hodně překladatelů a editorů, byli zde dva patroni z rozdílných institucí dvou zemí. Nebylo to vždy úplně

jednoduché. Vyskytly se dynamičtější a statictější fáze, ale nyní je vše pohromadě. Podklady již mají nakladatelství a v následujících měsících budou publikovány. Společně s kolegy z Mnichova jsme se nakonec shodli na tom – ačkoliv ani tato shoda nebyla příliš jednoduchá –, že dílčí studie pro tyto jednotlivé země nemají být pokusem o jednotnou interpretaci či souhrnem dvou různých perspektiv. Jelikož jsme tomuto chtěli zabránit, nebudu se ani zde pokoušet o tento výklad.

Možná bych mohl parafrázovat slova, která již pronesl pan profesor Alexander: »Udělalí jsme vše, co bylo v našich silách«, a myslím, že to není málo. Veřejnost, to znamená odborná veřejnost, ale i širší publikum, to bude pojímat jako užitečné. Myslím, že diskuse v souvislosti s otázkou odsunu má být vedena i nadále. Tímto způsobem se umožní kultivování celé této tematiky. I díky důležitým dokumentům a studiím v češtině a němčině.

Ale i historická souvislost a události po válce v jednotlivých evropských zemích jsou rozdílné. To se týká mimo jiné zařazení pod individuální vinu a pod kolektivní vinu. V evropských právních normách jsou zastoupeny oba náhledy – v československých právních normách je přítomen i individuální aspekt. Musíme však mít před očima, že velmi často hovoříme o věcech, které jsou neporovnatelné. Jak vyplývá ze studií, byli v Belgii a Dánsku němečtí a dánští občané, kteří sloužili v německém wehrmachtu, individuálně potrestáni podle trestního práva. Jednalo se přitom ale pouze o několik tisíc lidí. Jak by mělo vypadat takovéto individuální potrestání v případě Československa, které vykazovalo německé obyvatelstvo řádově v úplně jiných číslech.

Jsou zde rozdíly, a tyto rozdíly mají i své důvody. Ještě jedno doplnění k tomu, co bylo řečeno: v Itálii, Belgii a Dánsku byl problém německé menšiny určitou zátěží, ale byla to regionální, a ne celostátní záležitost jako například v Československu či v poválečném Polsku. Dalším bodem je to, že v případě Dánska a Belgie nebyl problém v tom, že by se německá menšina cítila kulturně nadřazená – v Československu to oproti tomu problém byl. V Belgii a v Dánsku nehrál vnitroněmecký vliv tak velkou roli. V diskusi se můžeme klidně vrátit k některým detailům. Můžeme slíbit, že německá a česká publikace budou k dispozici v roce 2006.

Diskuse k porovnání právních norem

Prof. dr. Detlef Brandes, universitní profesor v Institutu pro kulturu a dějiny Němců ve východní Evropě při Universitě Heinricha Heineho Düsseldorf) k závěrům prof. dr. Kittela:

Toto vylíčení mi přece jen přišlo velmi jednostranné. Představa, kterou pan Kittel předestřel, že totiž západní mocnosti na Západě byly obecně pro individuální potrestání a že připustily odsun pouze na Východě, jednoduše není pravdivá. Západní mocnosti se zásadně vyslovovaly pro odsun. Mezi nimi je nutné obzvláště zdůraznit Velkou Británii jako první velkou mocnost – Sovětský svaz přišel později. Jsem toho názoru, že tři velké mocnosti byly zajedno co se týče násilného vysídlení na východě Evropy. Pan Kittel neodkázal na to, že to vyplynulo ze starých protikladů ve východní Střední Evropě, což ale udělal ve Frankfurter Allgemeine Zeitung. Před 15. zářím neexistoval na československé straně ani jeden jediný plán odsunu. To souvisí s jednou skutečností, a to se zamítnutím čtyř různých plánů – nakonec jedna spolková země pro sudetské Němce prostřednictvím Sudetoněmecké strany, s útekem všech funkcionářů a s Henleinovou deklarací »Heim ins Reich«. To je ten moment, ve kterém dochází prezident republiky Beneš k závěru, že to vnitrostátně jednoduše nepůjde. Navíc když pro Sudetoněmeckou stranu, která se hlásila k národnímu socialismu, při komunálních volbách hlasovalo asi 90 %.

Dr. Antje Vollmerová (bývalá viceprezidentka Německého spolkového sněmu) k závěrům prof. dr. Kittela:

Myslím, že Vaše závěry vyžadují korekturu. Pokud jsem Vašemu zdůvodnění porozuměla správně, pak jste řekl, že rozdíl v problematice odsunů na Západě a na Východě byl ten, že na Západě bylo německého obyvatelstva mnohem méně a že se jednalo o ustálené demokracie. Proto došlo k uchýlení se k individuální vině, zatímco na Východě byly počty Němců mnohem vyšší a nejednalo se o ustálené demokracie, a proto došlo k příklonu k tezi kolektivní viny. Stejně jako pan předseda bych zde odkázala na příklad Alsaska-Lotrinska. Chtěla bych poukázat na dva důležité doplňkové momenty. Týká se to otázky, co se má stát, když dřívější menšina se stane většinou a dřívější většina menšinou. Do jednání pak samozřejmě vstupují dříve učiněná příkoří a dřívější dominance. Češi byli v habsburské monarchii sociálně méně váženou skupinou a stali se pak skupinou dominující. Němečtí Češi byli naopak dominujícím, kulturně nadřazeně se cítícím národem, v důsledku čehož měli velké problémy s tím, že již nestojí na prvním místě. To by mělo být každopádně

zohledněno. Kromě toho jste vůbec nepoukázal na to, že odsun reagoval na jiné, větší vyhnání – likvidace Židů národními socialisty byla vlastně radikalizovaným vyhnáním. Tak také začal – jako radikální vyhnání a přesídlení, které pak eskalovalo v likvidaci. Tato se uskutečnila ve východních oblastech. Takže ti, kteří později reagovali odsunem, se opírali o reálné zkušenosti a pozorování a reagovali na potřebu pomstít se. Nemělo by se zapomínat na to, že koncentrační tábory byly právě na Východě, a ne na Západě, a že lidé na Východě učinili reálná pozorování. Toto by se nemělo ponechávat stranou pozornosti, protože jinak bychom došli k – tendenčně nesprávné – teorii nadřazenosti demokracie.

Christian Schmidt (člen Německého spolkového sněmu, CDU/CSU, parlamentní státní sekretář spolkového ministra obrany):

Tento projekt původně vznikl v době, kdy diskusnímu fóru předsedali Pavel Tigrid a Günther Verheugen, a byl plánován na 12 měsíců – z nichž se pak stalo mnohem více. Celkové hodnocení historického pozadí odsunu neznám – avšak nasnadě je zásadní otázka, zda je legitimita odsunu obsažena v tehdejších právních normách. Otázka mezinárodního práva, toho, co bylo dohodnuto v Postupimi, samozřejmě hraje roli také. Sporný bod, zda tehdy existovaly, nebo stále ještě existují podněty, jež stály mimo úmluvy o odsunech, by měl najít svůj odraz i v oblasti právního porovnání. Existovalo historické myšlení, které naznačovalo: je to legitimní reakce na předchozí provinění? Je toto nadto akceptování odsunu obyvatelstva, nebo ne? Hrály právní normy roli, nebo existovalo něco mimo toho pozitivistického, co představovalo základ?

Prof. dr. Kittel:

Něco v těchto otázkách je zaviněno zkrácením perspektivy, někde bych i já jinak položil důraz a pak se toho pevně držel. Paní Vollmerová právem poukázala na to, že při historii odsunu z roku 1945 ve východní Střední Evropě musíme nejprve vidět i historii odsunu v předchozích letech, a ne pouze Lausanne 1923, což se také vždy právem říká – ostatně muselo by se pak poukázat i na odsun Arménů – , ale Lausanne bylo právně kodifikováno, a proto také bylo i zcela jasné jako vztažný bod pro západní mocnosti. To samotné by ale jako odůvodnění nestačilo, muselo se k tomu pak připojit i rozpoutání procesů v době druhé světové války, které bylo uskutečněno na základě národněsocialistické politiky přesídlování a ještě mnohem dalekosáhlejších plánů. A na druhé straně – i to jsem v mé delší verzi zmínil – bude zajisté nutné u českých politiků, právě u

Beneše, říci, že tento měl již v anglickém exilu představy o individuálním potrestání. Poté to bylo velmi silně anglické ministerstvo zahraničí, jež řeklo: ze zkušeností meziválečného období jsme věděli, že ve východní Střední Evropě se musí uskutečnit oddělení etnik. A toto není kompatibilní s principem individuálního potrestání. Ale – a to bych chtěl zdůraznit – problém byl v tom, že Angloameričané na Východě jednali takto, a ve vlastních západních demokraciích jinak. Fakticky tam nedošlo k žádným přesídlením ani odsunům. A to je přes všechny otázky právních norem koneckonců pro historika rozhodující empirickou otázkou – kolik lidí bylo odsunuto nebo vysídleno a kolik ne. I v Belgii existovaly představy o vyhoštění německých východních Belgičanů. Bylo tomu však fakticky zabráněno Brity a bývalo by to postihlo asi 5-10 % obyvatelstva. Co se týče Alsaska-Lotrinska v roce 1918, tady bude srovnání obtížné – toto byl odsun, pakliže chceme, jenž se týkal říšských Němců z pařížského pohledu, kteří přišli do Alsaska-Lotrinska poprvé v roce 1871. Nebylo to však opatření, které by se obracelo proti domorodému obyvatelstvu, jež by Paříž považovala za Francouze.

Dr. Tůma:

Smyslem projektu nebylo bezpodmínečně vyhledání toho, jaké byly v jednotlivých státech právní normy. Právním základem nebyly československé či polské právní normy, nýbrž mezinárodní smlouvy, které byly vypracovány v průběhu války, především v Postupimi. Vždycky představuje určitý problém, když historikové sledují vztah dějin k právu. Jedná se současně o reflexi minulosti a o projekci do budoucnosti, ale také o ideál, s nimž se neshoduje každodenní praxe. Rozpory české a německé pracovní skupiny vyplývají z rozdílného pojetí česko-německého vztahu, a to jak v bilaterálním, tak i mezinárodním smyslu. Česká skupina byla pro to, aby byl odsun viděn v evropském kontextu – na základě knih Detlefa Brandese a Hanse Lemberga. V těchto pracích je český či polský příklad zkoumán hlavně v evropské souvislosti. Mimoto jde i o stabilizované pojetí právních základů Evropy v poválečném období. V této souvislosti zde byla zmíněna Postupimská konference, jejíž závěry německá strana nikdy neuznala. Český autor ale musí zahrnout výsledky této konference do své práce. To byly určité hranice, které byly naší práci položeny. Takže tato práce nemůže učinit závěrečnou čáru pod touto diskusí, je však dalším krokem k hlubšímu porozumění. Vícerého nebylo možné dosáhnout.

Panel II:

Hledání evropské identity Čechů a Němců na pozadí zkušeností s diktaturami 20. století

Shrnutí pódiové diskuse

Referující:

dr. Peter Becher (jednatel Spolku Adalberta Stiftera)

Alfred Kocáb (protestantský farář)

Prof. Tomáš Kosta (poradce českého předsedy vlády)

Doris Liebermannová (předsedkyně Nadace pro zpracování diktatury SED)

Moderátoři:

prof. dr. Felix Kolmer (viceprezident Mezinárodního osvětimského výboru) a

prof. dr. Helmut Köser (předseda představenstva Nadace Brücke/Most, mimořádný profesor pro vědeckou politiku s těžištěm evropská integrace na Universitě Alberta Ludwiga ve Freiburgu)

Tento panel dobových svědků, jenž se pokusil o přiblížení se tématům zkušenosti s diktaturami a evropská identita, byl moderován prof. dr. Helmutem Köserem. Čeští a němečtí doboví svědci, kteří se postavili na odpor proti vládě národního socialismu, resp. proti komunismu, popisovali svůj příspěvek v boji za svobodu a spravedlnost a zabývali se v diskusi otázkou, nakolik může být tato jejich angažovanost považována za podnět k rozvoji evropského vědomí. Jako referující a diskusní partneři bylo přítomno vícero politicky aktivních současníků či dobových svědků, jejichž tehdejší činy byly vedeny základními myšlenkami, jež jsou dnes často označovány jako »evropské hodnoty«.

Prof. dr. Helmut Köser vyzdvihl ve svých úvodních slovech, že zkušenosti s diktaturou stojí ve středu diskusí dobových svědků – pro některé to byla jednorázová zkušenost, pro jiné, především pro ty starší, pak dvojitá zkušenost se dvěma diktaturami. Ještě jednou se vrátil k hlavním otázkám panelu: Proč se tito lidé postavili na odpor, jakými motivy byli vedeni a jaké základní myšlenky a základní hodnoty pro ně tenkrát byly důležité?

Na otázku, za jaké ideály se odpůrci zasazovali a zda v jejich okruhu existovalo toto uvědomění, zda a pokud ano, nakolik je možno tyto hodnoty a cíle považovat za »evropské«, zdůraznil prof. dr. Felix Kolmer, že v koncentračním táboře neexistovaly takovéto požadavky. Šlo o to, aby

Prof. dr. Helmut Köser

Prof. dr. Felix Kolmer

člověk přežil další den a další týden. Po dvanácti hodinách tvrdé práce a pohledu na kolony do plynových komor neexistovaly žádné evropské ideje. Jediným politickým cílem bylo, podle prof. dr. Felixe Kolmera, zachránit přátele, připravit povstání, naplánovat útek. Jedinou politickou myšlenkou bylo to, že válka co nejdříve skončí, aby bylo Německo poraženo a že zajatci by se toho ještě měli dožít. Jedinou »vznešenější« myšlenkou, jediným snem bylo, že po válce by se na světě měl etablovat řád, který bude garantovat rovnoprávnost pro všechny. Samozřejmě, že si tenkrát, jak řekl prof. dr. Felix Kolmer, byl vědom toho, že nenávist mezi národy neumožňuje spolužití – což je dnes možno označit za součást evropského myšlení. Avšak tehdy si toho lidé nebyli v této formě vědomi.

Na otázku, jaké motivy byly pro jeho jednání určující a zda dle jeho odhadu existovaly u Němců a Čechů podobné či stejné motivy, odvětil prof. dr. Felix Kolmer, že jeho politické myšlení bylo formováno německou podporou pro Franca ve španělské občanské válce, běženci z Německa a rakouskými antifašisty a jejich myšlením. Člověkem pohrdající poměry v protektorátu jej naplňovaly odporem a pobízely jej k vzepření se. Jeho němečtí kolegové a on smýšleli podobně a měli stejné základní ideje. Na základě těchto zkušeností si však prof. dr. Felix Kolmer nejprve nebyl schopen představit spolužití s Němci. Válka sice mohla z hodiny na hodinu skončit, v lidech však dle prof. dr. Kolmera válka jako zkušenost přežívala ještě po dobu dalších desetiletí. Tato nenávist se vytratila až koncem 50. let minulého století, kdy se prof. dr. Kolmer setkal s kolegy ze Spolkové republiky Německo a když byl činný v komisi pro doktorandské práce v Drážďanech. Když se Felix prof. dr. Kolmer podívá nazpět na dobu v koncentračním táboře a uvědomí si, že z 50 členů rodiny zůstali pouze tři, tak prostě nemůže odpustit. »Jen mrtví mají právo odpustit, a živým není dovoleno zapomenout« (Chaim Herzog). Nenávist jej tížila, bez ní se cítí volněji. Avšak ještě i dnes existují mnozí, kteří nemohou prominout. To ale dle jeho názoru nesmí platit ani pro lidi, kteří spolu žijí jako sousedé, ani pro ty, kteří to myslí vážně s Evropou. V tomto smyslu může společné evropské myšlení stavět mosty.

Prof. dr. Felix Kolmer získal ze svých četných přednášek, uskutečněných v německých školách a institucích, dojem, že i většina Němců je pro rozumné spolužití Čechů a Němců v Evropě. Proto se na Německo dívá bez nenávisti a bere hrůzné zážitky minulosti jako výchozí bod pro utváření lepší budoucnosti. Dle jeho názoru je také většina Čechů přesvědčena o tom, že je třeba spolužití utvářet společně, a ne se stále ohlížet nazpátek.

Názory nemusejí být jednotné – ale je možné požadovat to, abychom se aktivně snažili o společné formování spoluzití.

Jako další byl požádán dobový svědek Alfréd Kocáb, aby zhodnotil význam církve v odboji. Ten zastával názor, že katolická církev hrála v době fašismu roli, která byla velkým zklamáním – byla spíše politickým subjektem. Proto erodovala jeho víra v Boha. Po válce začal podruhé v protestantismu a stal se v Československu farářem. Odpovědnost za církevní obec mu zabránila v tom, aby po roce 1968 Československo opustil. Relativně silná skupina duchovních se v Československu v roce 1968 na církevních sněmech a podobných akcích vyslovila proti vstupu cizích vojsk do Československa. Důvodem tohoto jednání byly křesťanské motivy. Alfréd Kocáb však zdůraznil, že kritici režimu nebyli lepší než ostatní. Bývaly doby, kdy by si lidé bývali měli být vědomi spoluodpovědnosti, mnohým však v tom bránila »tíže lidského bytí«. Alfréd Kocáb podepsal Chartu 77 mimo církve a proti církvi. Vedení církve kolaborovalo s režimem a požadovalo od tehdejších farářů a duchovních pasivní chování – nesměli veřejně zaujímat žádné světské postoje. Vedení církve dle Kocába dávalo pozor na to, aby se její faráři nestali příliš buřičskými. On se tím však nedal zastrašit a kázal i bez oficiálního posvěcení. Angažoval se v práci s mládeží a dával biblické hodiny. Svým chováním ukázal, že církve byla heterogenním útvarem, v němž bylo odlišné chování docela dobře možné. Alfréd Kocáb se přitom nechával vést názorem, že každý křesťan je sám odpovědný za své jednání a musí skládat účty svému svědomí. Instituce církve dle jeho názoru není natolik posvátná, aby pro ni člověk musel vzdávat své svědomí. Tíží jej však, že vedení církve v důležitých historických epochách tak žalostně selhávalo. »To je jedno z největších břemen, jež [...] musím nést«, řekl Alfréd Kocáb.

Alfréd Kocáb

Prof. Tomáš Kosta se angažoval v době Pražského jara a zaujal jednoznačné postoje. Bylo mu jasné, že po vstupu ruských vojsk musí zemi opustit. Pro Prof. Tomáše Kostu to byly hlavně kulturní hodnoty, jež sloužily jako motivy jeho jednání. Podporoval české disidenty a publikoval jejich díla z Německa. Prof. dr. Kosta spolupracoval s podobně smýšlejícími německými spisovateli, například s Günterem Grassem a Heinrichem Böllem. Tato spolupráce vyústila mimo jiné ve vydávání společného časopisu. Budoucností Evropy se začal zabývat až v pozdějších letech. Bylo mu jasné, že po dobu trvání studené války, dokud existují tyto dva systémy, žádná společná Evropa nebude existovat. Jako politický poradce se po

Prof. Tomáš Kosta

roce 1989 zasazoval o porozumění mezi Čechy a Němci a za evropskou spolupráci.

Doris Liebermann

Doris Liebermannová vidí motivy své angažovanosti v opozici NDR ve svém křesťanském přesvědčení a v ideálu demokratického socialismu. Toto angažování se však popisuje spíše jako reakci. Dle jejího názoru byl za tento vývoj odpovědný stát. Byla do této role vtlačena; v podstatě nechtěl do opozice nikdo. Opozice byla nutným důsledkem křesťanské výchovy z domova a křesťanské práce s mládeží. V NDR měla církev silnější pozici než v ČSSR. Církev nabízela ochranu pro nezávislé aktivity. V Jeně se lidé setkávali v prostorách církve, aby poslouchali čtení a hudbu, lidé toužili po evropské literatuře. Faráři byli schopni propašovat knihy od Dürrenmatta, Frische nebo Solženicyna, které pak byly pod rukou předávány dál. Takovými prostředky bylo možné vštěpovat evropské hodnoty, které byly všemi ztělesňovány. Opozice v NDR nebyla dle názoru Doris Liebermannové žádným intelektuálním hnutím, protože zahrnovala i dělníky a učně, kteří toužili po svobodě cestování. I Chartě 77 bylo vždy předhazováno, že je intelektuálním hnutím, ale i zde byli zapojeni dělníci. Komunisté se těchto hnutí obávali právě proto, protože sdružovala zástupce všech skupin obyvatelstva a náboženství a mohla by vytvořit alternativní obraz společnosti. Pro evropskou paměťovou kulturu chybí dle Doris Liebermannové to, že Němci tak málo znají biografie českých členů opozice. Členové německé a české opozice už dnes v jejích očích nehrají téměř žádnou úlohu. Mnozí z nich jsou přesto činní v institucích a vzdělávacích zařízeních a předávají zde dále svůj obraz mírového evropského spoluzití.

dr. Peter Becher

Dr. Peter Becher tématizoval sudetoněmecký odboj a některé jeho důležité protagonisty, přičemž většina z nich je dnes ve vysokém věku, či již zemřeli. Velkým milníkem pro vzájemné smíření byla dle jeho názoru deklarace české vlády v létě 2005, ve které bylo vyjádřeno politování nad odsunem sudetoněmeckých členů opozice. Byli to Němci, kteří vyrostli v Čechách a na Moravě a byli spojeni se starou rakouskou sociální demokracií, z níž vzešli mnozí protagonisté (např. Viktor Adler, Karl Renner). Po roce 1918 se tyto osoby organizovaly v DSAP, německé Sociálně-demokratické dělnické straně Československa. Předávali dále svoji část staré rakouské tradice a po určité fázi odmítání a odporu našli v prvních letech Československa velmi rychle cestu k aktivní spolupráci. DSAP byla od roku 1929 zastoupena ve vládě a stavěla po mnoho let do vlády jednoho ministra v osobě Ludwiga Čecha. Hlubokým zásahem bylo

uchopení moci NSDAP. Jelikož Československo bylo první exilovou zemí pro německé sociální demokraty, nechali tito převést vedení exilu do Prahy. Infrastruktura sudetoněmecké sociální demokracie disponovala díky místním skupinám a příhraničním domům přátel přírody silnou základnou. Kromě toho se ministr Ludwig Čech zasazoval za emigranty. Sudetoněmecké společenství bylo ve 30. letech kvůli posílení Henleinovy vlastenecké fronty (Heimatfront) takřka rozštěpené. Následně pak byl vyvolán dramatický boj o zachování Československé republiky. Zde stály ve středu dva střety – zaprvé střet mezi demokratickým a totalitárním pojetím státu, a zadruhé střet německého a českého etnika. Sociální demokraté stáli až do konce na straně československého státu. Odmítali, jako jediná větší strana, vstup do Lidové fronty (Volksfront) Heinleina.

Ne zcela atypickým příkladem propojení obou konfliktních polí byl sociální demokrat Arthur Schober, narozený v roce 1913 v Krnově (Jägerndorf), který zemřel v roce 1999 ve Stuttgartu. Tento byl členem Sokola, dělnického tělocvičného a sportovního sdružení, člen DSAP a člen Republikánské obrany. Zasazoval se aktivně ve prospěch Československé republiky. Po anšlusu byl v nebezpečí života, ale podařilo se mu dostat vízum do Švédska, kde se od února 1939 protloukal jako dřevorubec, tovární dělník a dojič. V exilovém okruhu kolem Wenzela Jakše, předsedy exilové sociální demokracie, byl zformulován plán na provedení odbojových akcí v župě a v říšském protektorátu. Byly vybrány různé osoby, mezi nimi i Arthur Schober. Proniknutí do říše se však nezdařilo a Arthur Schober byl vydán gestapu. Přežil gestapácké vězení, koncentrační tábor a pochod smrti, uzdravil se a po konci války se vrátil zpátky do Československa. Toto však musel zase opustit, protože se tam politický vývoj po konci války obrátil proti všem Němcům.

Prof. dr. Helmut Köser uzavřel panel dobových svědků několika shrnujícími slovy. Vyprávění dobových svědků ukazují, že zkušenosti s diktaturami daly podnět jak na straně Čechů, tak i na straně Němců ke stejnému či podobnému jednání. Zkušenosti s diktaturami, podle prof. dr. Helmuta Kösera, za sebou zanechaly hluboké stopy, které byly a jsou citelné hlavně na bývalém rozhraní mezi »Východem« a »Západem«, tedy také i v česko-německých vztazích.

Panel III:

Budoucnost česko-německých vztahů a příspěvek občanské společnosti k vytvoření evropské identity Čechů a Němců

Česko-německá práce na projektech: aktéři a akce

V panelu III stála v popředí česko-německá práce na projektech. Téměř 20 organizací, sdružení a iniciativ zde prezentovalo svoji práci věnovanou česko-německým vztahům v rámci projektového fóra. Pět z těchto institucí – Nadace Roberta Bosche, Česko-německé fórum mládeže, Česko-

německé fórum žen, Nadace Brücke/Most a IDOR – blíže představilo svoji práci v rámci pódiové diskuse. Ozřejmily publiku základy své činnosti a poukázali především na pozitivní aspekty konkrétní práce na projektech, která dávají možnost česko-německé vztahy prožít na osobní úrovni.

Na základě konkrétních projektů bylo ukázáno, že některé kritické body, o nichž se hovořilo v rámci panelu I, například silně asymetrické historické vzpomínky Čechů a Němců, se staly tématem několika akcí. Příkladem zde jsou publikace Antikomplexu (Zmizelé Sudety) a Ackermannovy obce k česko-německému smíření; ale i různé činnosti Nadace Roberta Bosche, Nadace Brücke/Most a jiných. Svou prací přispívají k tomu, aby se zdůraznilo neoddělení hranic, nýbrž propojování, a aby tak, jak to požadoval dr. Zdeněk Beneš v panelu I, byli Němci zase navraceni do českých dějin.

Ředitelé
Česko-německého fondu
budoucnosti:
PhDr. Tomáš Jelínek a
Herbert Werner (zleva)

Na druhé straně ukázaly výsledky ankety Česko-německého fóra mládeže, která se týkala akceptování česko-německých učebnic dějepisu, že ochota českých učitelů diskutovat o choulostivých tématech česko-německých dějin v rámci vyučování není příliš vysoká. V této souvislosti zdůrazňovali účastníci panelu III, že evropská perspektiva může napomoci prodiskutovat určitá bilaterální témata méně emotivně. I když Česká republika a Spolková republika Německo již jsou společně členy Evropské unie, přesto zůstává pro oba státy ústředním úkolem budovat i mezi sebou bezprostředně dobré sousedské vztahy. Důležitým signálem – i pro nestátní organizace – je vůle spolkové vlády prodloužit její finanční podporu

Česko-německému fondu budoucnosti. I gesto smíření české vlády, a to uznat antifašistický odboj československých Němců, má pro bilaterální vztahy pozitivní význam.

Projektové fórum ozřejmilo, že nestátní spolupráce je velmi živá a různorodá a že je důležitým doplňkem a obohacením oficiálních vládních kontaktů. Síla konkrétní práce na projektech tkví v tom, že upíná svůj pohled směrem dopředu. Hlavně aktivity mládeže zde hrají progresivní roli. V tomto smyslu platí výrok Etienna Françoise: »Nejdůležitější je to, že naši žáci a naše potomstvo si vytvářejí vnímavost pro to, že mohou existovat rozdílné paměťové kultury, tyto že však jsou vzájemně propojené a vzájemně se i ovlivňují.«

Projektové fórum

V rámci veřejného projektového fóra se představily tyto organizace:

Ackermann-Gemeinde (Ackermannova obec)

Pojmenována podle básně »Ackermann aus Böhmen« Johannese von Saaz, založena v roce 1946 odsunutými sudetoněmeckými katolíky, dnes otevřená pro všechny, kteří překonávají minulost mezi Čechy a Němci v křesťanském duchu, budují nové sousedství a chtějí společně utvářet Evropu. V ČR existuje samostatná partnerská organizace »Sdružení Ackermann-Gemeinde«.

Ackermann-Gemeinde
Postfach 34 01 61
D-80098 München
Tel.: +49 (0)89 272942-0
Fax: +49 (0)89 272942-40
info@ackermann-
gemeinde.de
[www.ackermann-
gemeinde.de](http://www.ackermann-
gemeinde.de)

Ackermann-Gemeinde provozuje tyto aktivity: česko-německé bohoslužby, mariánsko-lázeňské diskuse k základním společenským otázkám s Českou křesťanskou akademií, jihlavská sympozia k aktuálním politickým tématům s Nadací Bernarda Bolzana, regionální semináře »Návrat do historie«, Rohrer Musiksommer, Colloquia Ustensia s univerzitou v Ústí nad Labem, renovace kostelů v dříve Němci osídlených územích, podpora církevních škol a německé menšiny, jakož i kursy němčiny pro české kněze. Nejnovější publikace vyšla pod titulem »Budoucnost navzdory minulosti – texty k česko-německému smíření«.

Junge Aktion der Ackermann-Gemeinde (Mladá akce Ackermannovy obce)

Toto sdružení katolické mládeže chce aktivně spoluutvářet sousedství s Čechy; chce na základě setkávání mladých lidí stavět na »Evropě lidí«. Takováto setkávání existovala již před rokem 1989, po změně režimu však mohla tato organizace rozšířit své mezinárodní kontakty a dnes má mnoho aktivních českých členů. Na seminářích, na společných akcích,

Junge Aktion der Acker-
mann-Gemeinde
Heistrae 24
D-80799 München
Tel.: +49 (0)89 272942-15
Fax: +49 (0)89 272942-40
junge-aktion@ackermann-
gemeinde.de

www.junge-aktion.de

jejichž účelem je setkávání lidí, a v rámci letních týdnů se diskutuje o politice, církvi a o společnosti a mladí lidé se vzájemně poznávají. Prostřednictvím workcampů, kdy se mimo jiných pracuje i na židovských a německých hřbitovech, přináší tato organizace svůj příspěvek k zachování těchto kulturních památníků. Mezikulturní zkušenosti mohou děti nasbírat v rámci česko-německé volnočasové aktivity »Plasto Fantasto«. Historii českého pohraničí si mladí lidé přiblíží při »hledání stop«. Svými konkrétními zkušenostmi s rovnoprávnou partnerskou prací se tato organizace zapojuje do politických a společenských diskusí. Mimoto pracuje se skupinami ze Slovenska, Řecka a Polska.

Akademie
Mittleuropa e. V.
Alte Euerdorfer Str. 1
D-97668 Bad Kissingen
Tel.: +49 (0)971 714714
Fax: +49 (0)971 714747
info@
heiligenhof.de
www.akademie-
mitteleuropa.de

Akademie Mittleuropa e.V. (Akademie Střední Evropa)

1. Cíl

- Akademie Mittleuropa chce v rámci svých informačních a vzdělávacích akcí
- podporovat znalost dějin, kultury, hospodářství, politiky a každodenního života Spolkové republiky Německo a jejích evropských sousedů – obzvláště států východní Střední Evropy,
  - zprostředkovávat prvky mezinárodního práva – především lidských práv,

- podporovat občanskou angažovanost ve Spolkové republice Německo a v sousedních státech východní Střední Evropy.

2. Cílové skupiny

- žáci, studenti a mladí akademici,
- pracovníci nevládních organizací (NGO),
- osoby činné v čestných funkcích nebo angažující se v občansko-sociální oblasti.

3. Program

Akademie Mitteleuropa chce být vzorem a nabízí:

- odborné semináře k podpoře kontaktů se státy východní Střední Evropy,
- studijní cesty po východní Střední Evropě.

Nadace Brücke/Most – Wo man sich begegnet! (Místo setkávání!)

Nadace Brücke/Most k podpoře česko-německého porozumění a spolupráce je činná ve čtyřech pracovních oblastech. V oblasti vzdělávání & setkávání provozuje nadace studijní centrum v Drážďanech, Brücke/Most-Zentrum. Tady se konají mezinárodní akce dalšího profesního vzdělávání a semináře pro různé cílové skupiny. V pracovní oblasti kultura se každoročně konají »Tschechische Kulturtag« (»Dny české kultury«). V oblasti komunikace & propojení sítí dává nadace prostřednictvím

Brücke/Most-Stiftung
Reinhold-Becker-Straße 5
D-01277 Dresden
Tel.: +49 (0)351 43314-0
info@bruecke-most-
stiftung.de
www.bruecke-most-
stiftung.de

internetových portálů a různých e-mailových seznamů k dispozici nabídky informací. V oblasti vědění vznikly dvě výstavy: »Kde domov můj...Wo ist meine Heimat?« k česko-německým dějinám 19. a 20. století a výstava »Nahe, ferne Heimat« (»Blízký, vzdálený domov«) k tématům druhá světová válka a odsun.

Občanské sdružení Antikomplex

Občanské sdružení Antikomplex vzniklo v roce 1998, kdy se dala dohromady skupina studentů. Hlavním tématem byla od počátku česká reflexe německé minulosti českých zemí. V projektu Zmizelé Sudety zpřítomňuje minulost prostřednictvím dvojic fotografií, které zachycují stejné místo dnes a před odsunem Němců. Snaží se tak jen zviditelnit otázky, které nás přirozeně napadají při objevování stop po dřívějších obyvatelích v krajině. Putovní výstava Zmizelé Sudety cestuje už čtvrtým

Občanské sdružení
Antikomplex
Tel.: +420 608 974 856,
+420 221 979 212
www.antikomplex.cz
www.zmizelesudety.cz

rokem, kniha k projektu dospěla ke čtvrtému vydání. V rámci projektu *Obtížné dědictví* sbírá životní příběhy lidí, které ukazují, jak mimořádně pestrý je dodnes původ dosídlených obyvatel Sudet. Se skupinou expertů rovněž pracuje na typologii poválečných krajinných proměn v pohraničí.

Collegium Bohemicum
c/o Muzeum města Ústí
nad Labem
Masarykova 1000/3
CZ-400 01 Ústí nad
Labem
Tel.: +420 475 201 937
schevarado@
muzeumusti.cz
[www.collegium
bohemicum.cz](http://www.collegium
bohemicum.cz)

Collegium Bohemicum

Collegium Bohemicum vzniklo na základě iniciativy primátora města Ústí nad Labem a několika vědeckých institucí. Collegium zkoumá dějiny Němců v českých zemích, aby vneslo nové světlo do historických dimenzí česko-německých vztahů a pozitivně ovlivnilo jejich současný stav. V budoucnu má být toto zařízení muzeem, archivem, knihovnou a místem pro různé akce. V současné době stojí činnost Collegia Bohemica na dvou pilířích. Na straně jedné jsou pravidelně realizovány vědecké akce, především k historickým tématům. Nejdůležitější je mezinárodní výroční konference, ke které se v roce 2006 potřetí sejdou významné osobnosti politiky a vědy. Na straně druhé organizuje Collegium Bohemicum ve spolupráci s různými partnery ve městě Ústí nad Labem různorodý kulturní program s podstatným německým obsahem. Cílem je v České republice zprostředkovat moderní obraz o Německu a nabídnout možnosti kontaktů mezi oběma kulturami.

Česko-německé fórum žen

V září 1996 se v Bonnu na podnět aktivních členů Helsinkí Citizens' Assembly konal seminář »Německé a české ženy v procesu smíření«. Tento seminář byl ukončen závěrečným dokumentem na podporu dohody

Deutsch-Tschechisches
Forum der Frauen e. V.
c/o Ingrid Lottenburger
Im Heidewinkel 26a
D-13629 Berlin

o vztazích obou zemí a založení fóra žen. Činnost fóra zahrnuje jak historickou, tak i aktuální politickou dimenzi při zohlednění specifické ženské perspektivy pohledu.

Akce této organizace se konaly převážně v Liberci, mimo jiných na podzim 2001 «Praha-Berlín, centra obchodu se ženami/státní a nestátní

protiopatření«, na jaře 2002 »Ochrana spotřebitelů ve Spolkové republice Německo«, na podzim 2002 »Jsou prezidentské dekrety překážkou pro vstup České republiky do Evropské unie?«, na podzim 2003 »Útěk, likvidace, odsun v euroregionu Nisa«, na

podzim 2004 »30 let závěrečného aktu KBSE – proces rozvoje občanské společnosti« a na jaře 2005 »Aktivně proti násilí ve škole«.

Česko-německé fórum mládeže

Česko-německé fórum mládeže vzniklo na podnět mladých lidí z Německa a České republiky, kteří požadovali zapojení mladé generace do oficiálního česko-německého dialogu. V roce 2001 bylo založeno fórum mládeže ve svém prvním složení jako projekt koordinační rady na podnět členů koordinační rady dr. Carstena Lenka a Jany Váňové.

Tel./
Fax: +49 (0)30 3812726
ingrid.lottenburger@
t-online.de

www.hca-deutsche-sektion.de

Česko-německé fórum žen

Věra Vohlídalová,
předsedkyně
Bendlova 1130/15
CZ 460 01 Liberec 1

Tel./
Fax: 00420 485 105 222
cn-zeny@volny.cz

Česko-německé fórum mládeže

Mluvčí:

Jan Zajíc
(njz@seznam.cz,
mobil: +420 774090229)

Michael Sachsenmaier
(msachsenmaier@hotmail.com,
mobil: +49 173 9654200)

www.jugendforum.ahoj.info
www.forummladeze.ahoj.info

Česko-německé fórum mládeže je skupina 40 mladých lidí z Německa a České republiky se společným cílem, kterým je zlepšení česko-německých vztahů a prohloubení spolupráce v této oblasti. Různorodost myšlenek a názorů jeho členů otevírá tomuto grémiu velký potenciál.

DGB Bezirk Sachsen

Abt. Europapolitik
Schützenplatz 14
D-01067 Dresden

Tel.: +49 (0)351 8633144
anna.bernstorf@dgb.de
www.dgb-sachsen.de
www.igr-elbe-neisse.org
www.meror-labe-nisa.org
www.mrz-laba-nysa.org

DGB Bezirk Sachsen (Německý odborový svaz, okrsek Sasko)

Odbory v Evropě se zasazují o vyvážený rozvoj společného životního a pracovního prostředí, za spolurozhodování občanské společnosti a za podporu soudržnosti uvnitř Evropské unie. DGB Bezirk Sachsen požadoval již počátkem 90. let integraci sousedních zemí ČR a Polska do Evropské unie a v roce 1993 založil společně s ČMKOS a NSZZ »Solidarność« Mezuregionální odborovou radu Labe-Nisa, aby pomocí společných aktivit podpořil proces integrace. K aktivitám v zemském trojmezí

patří: zintenzivnění přeshraniční komunikace pomocí četných akcí, vypracování podnětů z oblasti trvale udržitelného rozvoje pro příhraničí, podpora práce s mládeží a podpora přeshraniční spolupráce mezi odbory a zástupci podniků těchto tří zemí.

Festival Mitte Europa

Neue Nachbarschaften
Dialog der Kulturen
Paul-Gerhardt-Str. 14
D-08525 Plauen

Tel.: +49 (0)3501 58530
info-deutsch@festival-mitte-europa.com
www.festival-mitte-europa.com

Festival Mitte Europa (Festival Uprostřed Evropy)

Od roku 1991 se v rámci mezinárodního festivalu Mitte Europa konaly mezi Saskem, Bavorskem a Českou republikou koncerty, výstavy, divadla, fóra, symposia a studijně-pracovní semináře. V rámci tohoto festivalu se má pomocí kultury, které zde slouží jako spojovací prvek, odbourávat to cizí v oblasti vnímání sousedů, která existuje po pádu železné opony, včetně předsudků, jež z toho vyplývají. Tento festival se zasloužil hlavně o znovuoživení středoevropského kulturního prostoru v česko-německém příhraničním regionu. V této souvislosti patří k jeho profilu i péče o česko-německé kulturní tradice a produkce s tzv. terezínskými skladateli.

Fonds »Erinnerung und Zukunft« (Fond »Připomínka a budoucnost«)

Fond »Připomínka a budoucnost« je součástí nadace »Připomínka, odpovědnost a budoucnost«, která byla založena v roce 2000 s cílem realizovat humanitární činnost pro lidi, kteří vykonávali nucené práce.

Fond je založen jako trvalý a podporuje přednostně mezinárodní programy a projekty, jež staví mosty směrem ke Střední a Východní Evropě. Od zahájení dotační činnosti v dubnu 2002 podpořil fond více než 600 projektů pomocí 24 miliónů euro, především mezinárodní vzdělávací projekty, humanitární iniciativy a stipendijní programy.

Česko-německé projekty byly podpořeny kromě jiného v rámci programu setkávání s dobovými svědky, Mezinárodní soutěže škol a mládeže, v rámci dotačního programu Dějiny a lidská práva a v rámci dobrovolnických a stipendijních programů.

Fonds »Erinnerung und Zukunft«

Markgrafenstr. 12-14
D-10969 Berlin

Tel.: +49 (0)30 259297-80

Fax: +49 (0)30 259297-42

info@zukunftsfonds.de

www.fonds-ez.de

IDOR
Gerberstr. 11a
D-95111 Rehau
Tel.: +49 (0)9283 898284
Fax: +49 (0)9283 591978
prell@idor.org
www.idor.org

IDOR (Česko-německé informační a dokumentační centrum pro regionální spolupráci)

Agentura IDOR doprovází region příhraničí při procesu rozšiřování pomocí projektů, jež mají blízko k praxi. IDOR pomáhá propojovat a dokumentovat přeshraniční spolupráci, například v oblasti »Partnerství českých a německých měst«. Mediální projekty jsou jejím druhým pilířem – IDOR organizuje česko-německá setkání novinářů a vyprodukovala vlastní řady televizních a rozhlasových pořadů (např. řada filmů »Železná

opona« a řada rozhlasových pořadů »Němci a Češi ve všední den«). I v oblasti dalšího vzdělávání je IDOR aktivní – byl publikován a úspěšně prodán průvodce podpůrnými programy »1x1 česko-německého projektového managementu«. Mimoto jsou pravidelně nabízeny semináře k další kvalifikaci nositelů projektů. Nejúspěšnějším z projektů koordinovaných agenturou IDOR je česko-německá fotbalová škola, ve které se děti formou hry prostřednictvím fotbalu učí jazyku sousední země.

Initiative Mittel- und Osteuropa (Iniciativa Střední a Východní Evropa)

Do sítě »Iniciativa Střední a Východní Evropa«, která byla založena počátkem roku 2004, se spojilo asi 30 mladých sdružení ze Střední a Východní Evropy. V rámci této sítě jsou vzájemně sladovány aktivity těchto iniciativ a je zde zastoupeno široké spektrum témat, např. mezinárodní výměny studentů, kulturní akce, nebo služby dobrovolníků. Cílem je zaměřit pozornost veřejnosti na témata Střední a Východní Evropy.

Initiative Mittel- und Osteuropa
MitOst e.V., Kompetenzzentrum Schillerstraße
Schillerstr. 57
10627 Berlin
Tel.: +49 (0)30 32 78 84 83
Fax: +49 (0)30 31 51 74 89
info@initiative-moe.de
www.initiative-moe.de

V oblasti česko-německého porozumění se z této sítě angažují tyto iniciativy:

»Ahoj Nachbarn!« (»Ahoj, sousedé!«) (Norimberk/Praha), mezinárodní rozhlasový projekt k tématu česko-německé porozumění (www.ahoj-nachbarn.radio-z.net); Česko-německé kulturní fórum (Heidelberg),

Fórum pro nabývání jazykových znalostí a kulturní akce (www.cafe-bohemia.de); Česko-německá kavárna (Praha; www.volny.cz/dtcafe/); GFPS-CZ (Ústí nad Labem) s jazykovými a kulturními projekty, nebo Knoflík (Plzeň), který chce spojovat mladé lidi obou zemí (www.knoflik.org/).

Robert Bosch Stiftung (Nadace Roberta Bosche)

Nadace Roberta Bosche je jedna z největších nadací v Německu spojených s podnikatelskou sférou. Patří jí 90 procent základního jmění společnosti Robert Bosch GmbH. Byla založena v roce 1964 a pokračuje v obecně prospěšných činnostech zakladatele firmy i nadace, Roberta Bosche (1861-1942).

Nadace se ve své práci soustřeďuje na oblasti věda, zdraví, porozumění mezi národy, vzdělávání, společnost a kultura. Od roku 1964 do roku 2004 vydala nadace na dotacích kolem 680 miliónů euro. V roce 2004 bylo na projekty a různé aktivity vynaloženo asi 49 miliónů euro.

V České republice je Nadace Roberta Bosche činná od počátku 90. let v rámci svých mezinárodních programů a podporuje četné projekty v oblastech vzdělávání, kultura, mládež, partnerství měst, spolupráce

Robert Bosch Stiftung
 Programmbereich 4
 Völkerverständigung Mit-
 teleuropa, Osteuropa
 Heidehofstraße 31
 D-70184 Stuttgart
 Tel: +49 (0)711 4608479
 carsten.lenk@
 bosch-stiftung.de
www.bosch-stiftung.de

nevládních organizací, literatura a média, jakož i společné dějiny. Příkladem angažování se nadace je vydávání České knihovny ve 33 svazcích, které bude ukončeno v roce 2007. Za svou snahu o podporu české kultury obdržela Nadace Roberta Bosche v roce 2005 cenu »Gratia agit« České republiky.

Koordinační centrum
česko-německých výměn
mládeže – Tandem
Jungmannova 3
CZ-306 14 Plzeň
Tel.: +420/377 634 755
Fax: +420/377 634 751
+420/377 634 752
tandem@tandem.zcu.cz
www.tandem.adam.cz

Koordinační centrum česko-německých výměn mládeže – Tandem
Podporuje učitele a pracovníky s mládeží, kteří mají zájem o kontakty se sousední zemí; má celorepublikovou působnost. Tandem nabízí:

Hospitační program »Učme se od sebe navzájem« (doba pobytu: 1 týden – 3 měsíce), v jehož rámci se pracuje s mládeží v Německu.

Pro studenty a učně se nabízí odborný program »A je to! Auf geht's!«. Díky tomuto programu se již více než 600 lidí zúčastnilo odborné praxe (délka praxe: 3 a více týdnů).

V rámci programu »Dobrovolně« nabízí možnost dlouhodobějších pobytů (zpravidla na jeden rok): Evropská dobrovolná služba nebo Dobrovolný sociální rok, Dobrovolný ekologický rok aj.

Každoročně nabízí bezplatný intenzivní dvouměsíční jazykový kurs v SRN (většinou září a říjen). Podmínkou je aktivní práce s mládeží a členství v některém sdružení dětí a mládeže. Pokud má někdo málo zkušenosti s jazykem sousední země, pomůže slovníček »Do kapsy« nebo CD-ROM Triolinguale s jazykovými animacemi.

Tschechische Bibliothek (Česká knihovna)

»Česká knihovna« v německém jazyce vychází od roku 1999 v nakladatelství Deutsche Verlagsanstalt pod patronací prezidenta České republiky a spolkového prezidenta SRN. Na jaře a na podzim se vždy vydávají dva svazky. Spektrum titulů je velmi široké a zahrnuje jak prózu (včetně dramát), tak i poezii, eseje (filosofické a kunsthistorické) a dopisy.

Přítom nejde o to, aby byla vybrána nejznámější díla české literatury, nýbrž o to, aby se německým čtenářům přiblížily české dějiny, společensko-politický vývoj země a český duch. Jako zatím poslední byl v únoru 2006 vydán román Ludvíka Vaculíka Sekera a antologie českého básnictví od jeho počátků až do roku 1920 pod titulem Sladké je žít. Řada bude celkem obsahovat 33 svazků, poslední svazek bude vydán na jaře 2007. »Česká knihovna« je iniciativou Nadace Roberta Bosche, která tímto přináší svůj příspěvek k česko-německému porozumění.

Tschechisches Zentrum (České centrum)

České centrum v Berlíně je jedním z 19 Českých center, která vykonávají svoji činnost na základě pověření Ministerstva zahraničí ČR. V Německu existují další dvě Česká centra, v Drážďanech a v Mnichově.

Berlínské centrum se profiluje jako kontaktní partner pro všechny otázky z oblastí kultury, politiky, hospodářství a turistiky, jež se týkají České republiky. Centrum organizuje kulturní akce a výstavy, nabízí jazykové kurzy češtiny a v rámci knihovny i informační servis o zemi. Zaměstnanci poskytují poradenství a organizační pomoc při přípravě kulturních a hospodářských projektů.

Tschechische Bibliothek

info@tschechische-
bibliothek.de
www.tschechische-
bibliothek.de

Tschechisches Zentrum-
CzechPoint

Friedrichstraße 206
D-10969 Berlin

Tel.: +49 (0)30 208 25 92
Fax: +49 (0)30 204 44 15

ccberlin@czech.cz
www.czech-berlin.de

Kulturní program, který je zčásti realizován v úzké spolupráci s jinými institucemi, má berlínskému publiku zprostředkovat představu o aktuál-

ním vývoji v českém kulturním životě, a kromě toho jej i blíže seznámit s hodnotami a tradicemi české kultury.

Stručné životopisné údaje k referujícím v panelu I

Prof. dr. Manfred Alexander je německým předsedou česko-německé Učebnicové komise a je činný v Seminári pro východoevropské dějiny při Universitě v Kolíně nad Rýnem.

Doc. dr. Zdeněk Beneš je českým předsedou česko-německé Učebnicové komise, členem Česko-německé komise historiků a vedoucím Ústavu českých dějin při Karlově universitě v Praze.

Prof. dr. Etienne François je profesorem historie v Centru pro Francii Technické university v Berlíně. Těžištěm jeho výzkumných prací jsou mimo jiných německo-francouzské dějiny, evropské dějiny a historická porovnání. Etienne François je společně s Hagenem Schulze vydavatelem trojsvazkového díla »Deutsche Erinnerungsorte« (»Německá vzpomínková místa«).

Prof. dr. Manfred Kittel je vědecký pracovník Institutu pro soudobé dějiny v Mnichově, externí profesor historie na Universitě v Regensburgu a spoluautor publikace ke komparativnímu pojmání právního zacházení s Němci v různých zemích v období konce války.

Prof. dr. Michaela Marek je profesorkou pro dějiny umění východní Střední Evropy a výkonnou ředitelkou Institutu pro dějiny umění University Lipsko a zároveň i členkou Česko-německé komise historiků.

Prof. dr. Jiří Pešek je českým předsedou Česko-německé komise historiků a pracuje v Institutu mezinárodních studií při Karlově universitě v Praze.

Dr. Oldřich Tůma je ředitelem Ústavu soudobých dějin v Praze a spoluautorem publikace ke komparativnímu pojmání právního zacházení s Němci v různých zemích v období konce války.

Životopisy dobových svědků a referujících panelu II

Dr. Peter Becher

Peter Becher je od roku 1986 jednatelem Spolku Adalberta Stiftera. Narodil se v roce 1952 v Mnichově. Po studiu germanistiky a historie získal v roce 1981 doktorát na základě práce, která popisovala konec Podunajské monarchie v literárních a historiografických textech. Pracoval v Bavorském rozhlasu a v Goethově institutu, od roku 1982 do roku 1985 jako vzdělávací referent v oblasti práce s mládeží. V rámci své činnosti ve Spolku Adalberta Stiftera organizuje Peter Becher výstavy, čtení, přednášky a kolokvia, mezi jiným o Praze jako o točně německé emigrace 30. let minulého století, o Němcích, Čechách a Rakušanech v karikatuře a o autorech jako Adalbert Stifter, Franz Werfel a Josef Mühlberger. Těžištěm publikací Petera Bechera jsou česko-německé literární a kulturní dějiny. Napsal mimo jiné biografie o Adalbertu Stifterovi a je spoluvydavatelem svazku »Literatura pod hákovým křížem. Čechy a Morava 1938-1945«. Peter Becher je členem českého PEN-klubu. V rámci konference hovořil jako zástupce dobových svědků sudetoněmeckého odboje v »říšské župě Sudety« a v »protektorátu Čechy a Morava«.

Ing. Alfréd Kocáb

Alfréd Kocáb je evangelickým farářem Českobratrské církve evangelické ve výslužbě. Narozen 1925 ve Vídni, vyrostl v Rakousku. Svojí moravskou matkou byl vychován přísně katolicky, navštěvoval české školy a absolvoval české gymnázium ve Vídni. V době druhé světové války odmítl Alfréd Kocáb vstoupit do wehrmachtu; poté byl pomocným dělníkem, později musel vykonávat nucené práce v rámci »technické nouzové pomoci« (1943-1945). V roce 1945 se Alfréd Kocáb přesunul do Československa a konvertoval od katolicismu k protestantismu. V letech 1946 až 1951 studoval na Vysoké škole politické a sociální v Praze a zahájil studium evangelické teologie na Karlově universitě v Praze. V letech 1955 až 1974 pracoval jako farář v různých obcích. Od 1. března 1974 měl Alfréd Kocáb zakázán výkon povolání, načež do roku 1983 pracoval jako topič a pomocný kazatel. V roce 1976 podepsal Chartu 77. Od roku 1987 do roku 1996 vykonával činnost faráře v Praze. Od roku 1997 je Alfréd Kocáb v penzi a zastává různé čestné církevní funkce v Českobratrské církvi evangelické; mimo jiného je členem Sdružení na obranu nespravedlivě stíhaných. V roce 1997 byla Alfrédu Kocábovi propůjčeno čestné vyznamenání »Za zásluhy«.

Prof. dr. Felix Kolmer

Felix Kolmer, ročník 1922, je profesorem fyziky na Akademii múzických umění v Praze, prezidentem Tereziánské iniciativy a viceprezidentem Mezinárodního osvětinského výboru. V průběhu národněsocialistického režimu byl na nucených pracích v podniku na výrobu vrtulí a v listopadu 1941 přijel s jedním z prvních transportů z Prahy do koncentračního tábora v Terezíně; v roce 1944 pak byl deportován do Osvětimi. V roce 1944 se Kolmerovi podařilo uniknout Osvětimi, a to transportem do koncentračního tábora Frýdlant (Groß-Rosen) ve Slezsku. Po válce studoval technickou universitu v Praze a v letech 1959 a 1965 získal tituly doktora věd ve fyzice a akustice. Felix Kolmer je bývalým místopředsedou Židovské obce v Praze a bývalým předsedou správní rady Nadačního fondu obětem holocaustu a nositelem vědeckých vyznamenání několika zemí Evropy a Ameriky. V posledních letech se Felix Kolmer pomocí přednášek a diskusí angažoval jako dobový svědek při sensibilizaci historického vědomí mladší generace.

Prof. Tomáš Kosta

Tomáš Kosta pracuje od roku 1991 jako poradce, nejprve pro českého velvyslance (Jiří Gruša), od roku 2003 pro českou vládu. Narodil se 19. dubna 1925 jako druhý syn studijního rady německého gymnázia v Praze. Jeho rodiče podporovali ve 30. letech německé emigranty. Tomáši Kostovi bylo v roce 1940 kvůli jeho židovskému původu zakázáno navštěvovat školu a vyučil se kuchařem. V roce 1942 byl zatčen a deportován do koncentračních táborů Terezín, Osvětim a Buchenwald (detašovaný tábor Meuselwitz). V roce 1944 byl osvobozen. V roce 1949 byl otec Tomáše Kosty zatčen v souvislosti se stalinskými hony na čarodějnice (předcházejícími zinscenovanému procesu se Slánským v 50. letech), v roce 1950 byla zatčena i jeho matka (pod záminkou špionáže). Teprve v roce 1963 byli jeho rodiče rehabilitováni. Tomáš Kosta poté vzal práci jako kuchař a jeřábník, pracoval v knihkupectví a v nakladatelství. V průběhu Pražského jara 1968 byl šest měsíců jednatelem nakladatelství Svoboda, poté odešel do emigrace do Vídně, do Švýcarska a do Německa. V roce 1969 se stal jednatelem nakladatelství Kindler a zahájil nakladatelskou podporu pronásledovaných lidí (např. biografie o Alexandru Dubčekovi). Od roku 1972 do roku 1987 byl jednatelem nakladatelství Bund a Europäische Verlagsanstalt v Kolíně nad Rýnem a nadále publikoval díla českých disidentů. V roce 1989 se vrátil do Prahy a znovu zahájil nakladatelskou činnost.

Doris Liebermannová

Doris Liebermannová je od roku 2004 členkou představenstva Nadace pro zpracování diktatury SED. Narodila se v roce 1953 v Duryňsku, po ukončení školní docházky se stala kvalifikovanou dělnicí (vyučená obchodnice) a studovala evangelickou teologii v Jeně. V roce 1976 byla kvůli sbírání podpisů za Wolfa Biermanna přechodně zatčena, v roce 1977 nuceně exmatikulována a společně s »Jenskou skupinou« okolo spisovatele Jürgena Fuchse vystěhována do Západního Berlína. V letech 1977 až 1989 měla Doris Liebermannová zakázán vstup do NDR, v letech 1981 až 1989 i do Československa. Studovala na Svobodné universitě v Berlíně východoevropské dějiny a slavistiku a od roku 1983 pracuje jako autorka a novinářka k tématům Východní Evropa a NDR pro rozhlas, tištěná média a televizi. V roce 1998 publikovala společně s Jürgenem Fuchsem a Vlastou Wallatovou knihu »Disidenti, prezidenti a zelináři. Čeští a východoněmečtí disidenti v letech 1968-1998«. Doris Liebermannová produkovala různé pořady o disidentech a o odboji v socialistických režimech, např. o ženách Charty 77, o Josefu Škvoreckém a československém exilovém nakladatelství, k prvnímu výročí úmrtí Jürgena Fuchse (2000), příspěvky o Václavu Havlovi (2003) a k sudetoněmeckému tématickému komplexu (2004).

Impressum / Impressum

© September 2006

Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik e.V.

Rauchstraße 17/18

10787 Berlin

Tel.: +49 (0)30 25 42 31-0

Fax: +49 (0)30 25 42 31-16

Fotos / Fotky

Jan Zappner, Berlin

Ondřej Staněk, Praha (Umschlags. 1, S. 44 links oben,

S. 96 links oben / obálka str. 1, str. 44 vlevo nahoře,

str. 96 vlevo nahoře)

Satz / Sazba

Tilmann Chladek

